

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Darja Kapš

Šah kot politika:

Dvoboj za naslov svetovnega šahovskega prvaka leta 1972

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Darja Kapš

Mentor: prof. dr. Igor Lukšič

Šah kot politika:

Dvoboj za naslov svetovnega šahovskega prvaka leta 1972

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

ZAHVALA

Pričujoče delo je posvečeno kraljevski igri – šahu z željo, da pridobi še več ljubiteljev.

*Za spodbudo in navdih se zahvaljujem mentorju dr. Igorju Lukšiču, ki mi vedno znova odpira
nova obzorja pri pridobivanju znanja.*

Zahvala šahistom, prijateljem in sodelavcem v službi za izkazano pomoč in razumevanje.

In najpomembnejše, hvala družini za podporo.

Šah kot politika: Dvoboj za naslov svetovnega šahovskega prvaka leta 1972

Leta 1972 se je na Islandiji odvijal dvoboj stoletja. Šlo je za dvoboj med dvema nasprotnicama in svetovnima velesilama: Sovjetsko zvezo in ZDA, ki sta bili glavni protagonisti hladne vojne. Vendar šahovski dvoboj ni bil vojaški spopad, temveč intelektualna vojna na 64 poljih med ameriškim čudežnim dečkom Fischerjem in ruskim šahovskim strojem Spaskim. Dvoboj je iz dneva v dan pridobival več zanimanja javnosti in celo politike. V obdobju hladne vojne sta obe velesili, v želji po svetovni prevladi, zagovarjali svoji ideologiji: ZDA kapitalistično obliko demokracije, Sovjetska zveza pa komunizem. Šahovska igra je v tem kontekstu za Sovjetsko zvezo predstavljala idealno orodje za uresničitev komunističnih načrtov, tj. izkazovati intelektualno in športno premoč nad ZDA z zaveznicami. Odnosi med politiko in šahom so vodilo pričujoče magistrske naloge. Ali in do kolikšne mere se je politika vmešala v šahovski dvoboj za naslov svetovnega prvaka? Je bil dvoboj »izkoriščen« za propagando dveh političnih sistemov, ki sta bili ravno tedaj na vrhuncu hladne vojne? Zanimajo nas tudi ozadja tega najbolj dramatičnega spopada. Šahovska partija se namreč ne prične za samo šahovnico, temveč veliko prej in niti ni nujno, da se sploh kdaj konča. Iz tega vidika šah ni le šport ali miselna igra. Je psihologija, filozofija, umetnost, logika, kultura, politika, ...

Ključne besede: šah, hladna vojna, politika, Sovjetska zveza, ZDA.

Chess and politics: Match for the title of World Chess Champion in 1972

In 1972, Iceland, took place the Match of the Century. It was a match between two opponents and world superpowers: the Soviet Union and the United States, which were also the main players in the Cold War. However, the match was not a military conflict, but an intellectual war on 64 squares between the US wonder boy Fischer and Russian chess machine Spasski. From day to day the match gain more public attention and even from politics. During the Cold War, the two superpowers, within the desire for a world domination, advocated its ideology: United States' capitalist form of democracy, the Soviet Unions' communism. The chess game had, in this context, for the Soviet Union represented the ideal tool for the realization of communist plans, that is to demonstrate the intellectual and sport superiority over the United States with allies. Relations between politics and chess underlying the present thesis. Whether and to what extent the policy intervened in a chessmatch for the world title? Was match "exploited" for propaganda of two political systems, which were just then at the height of the Cold War? I was always interested in the background of the most dramatic battle. In fact chess game does not start at the chess board, but much earlier, and not even necessarily end. From this perspective, chess is not just a sport or a mind game. It is psychology, philosophy, art, logic, culture, politics, ...

Keywords: chess, coldwar, politics, Soviet Union, USA.

KAZALO

1	UVOD	9
2	METODOLOŠKI OKVIR	11
2.1	Predmet in cilj preučevanja	11
2.2	Hipoteza.....	12
2.3	Struktura analize	12
2.4	Metodologija proučevanja	13
3	OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV	16
3.1	Šah.....	16
3.1.1	<i>Nastanek in zgodovina</i>	18
3.2	Šahovske figure in njihov pomen.....	20
3.3	Šah in politika	22
3.4	Politična propaganda	26
3.5	Hladna vojna.....	31
3.6	Kriteriji političnega	33
4	SOVJETSKA ZVEZA	35
4.1	Relevantno zgodovinsko in politično ozadje.....	35
4.2	Šahovsko ozadje	37
5	ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE	42
5.1	Politično ozadje	42
5.2	Šahovsko ozadje	45
6	AMERIŠKI ČUDEŽNI DEČEK ROBERT JAMES FISCHER.....	48
6.1	Fischerjeva mama in FBI.....	48
6.2	Biografija Fischerja	49
6.3	Osebnost genija ali norca.....	51
7	IZDELEK RUSKEGA ŠAHOVSKEGA STROJA BORIS SPASKI.....	61
7.1	Družina	61
7.2	Šahovska pot.....	61
7.3	Značaj Spaskega	62
8	ODNOSI MED SOVJETSKO ZVEZO IN ZDA V 70. LETIH 20. STOLETJA	65
9	DVOBOJ STOLETJA NA ISLANDIJI	67
10	ANALIZA MEDIJSKIH ODZIVOV.....	74

11	ZAKLJUČEK.....	81
12	LITERATURA.....	87
	PRILOGE.....	92
	Priloga A: Vprašanja za intervjувance	92
	<i>Polstrukturiran intervju za Borisa Spaskija.....</i>	<i>92</i>
	<i>Polstrukturiran intervju za Garija Kasparova.....</i>	<i>94</i>
	Priloga B: Zapis intervjuja z Anatolijem Karpovim	96
	Priloga C: Vprašanja za islandskega vele mojstra Fridrika Olafssona.....	98
	Priloga Č: Zapis razgovorov z Williamom Lombardyem, trenerjem Roberta Fischerja	99

KAZALO TABEL

Tabela 9.1: Razpredelnica dvoboja z rezultati in datumi partij.....	73
Tabela 10.1: Pojavljanje propagandnih kriterijev v izbranih časopisih	80

SEZNAM KRATIC

CIA	Central Intelligence Agency (Centralno obveščevalna agencija)
FBI	Federal Bureau of Investigation (Zvezni preiskovalni urad)
FIDE	Fédération Internationale des Échecs (Svetovna šahovska federacija)
GM	Grandmaster (šahovski vele mojster)
GosKomSport	Državni odbor za telesno kulturo in šport v Sovjetski zvezi
KDA	Kritična analiza diskurza
MIZŠ	Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Organizacija severnoatlantskega sporazuma)
OZN	Organizacija združenih narodov
RF	Ruska federacija
RSFSR	Ruska Sovjetska Federativna Socialistična Republika
SZ	Sovjetska zveza
USCF	United States Chess Federation (Šahovska zveza ZDA)
ZDA	Združene države Amerike
ZN	Združeni narodi
ZSSR	Zveza sovjetskih socialističnih republik

1 UVOD

V obdobju 2. svetovne vojne, leta 1943 se je v Chichagu rodil Robert James Fischer, ameriški čudežni deček, ki je s štirinajstimi leti postal absolutni šahovski prvak Združenih držav Amerike (v nadaljevanju ZDA). Istočasno se je na drugem koncu sveta, v nekdanji Sovjetski zvezi (v nadaljevanju SZ), že kalil Boris Spaski (tudi Spasski, Spassky), pozneje najboljši med ruskimi šahovskimi stroji. Vsak od njiju je v popolnoma drugačnem kulturnem in političnem okolju pripravljajl svojo strategijo za osvojitel naslova svetovnega šahovskega prvaka. Prestižna in mamljiva lovorika, ki je bila po letu 1948 čvrsto v rokah sovjetskih predstavnikov, je sicer vabila vrsto svetovnih šahistov, a so bili vsi poskusi prevzema precej klavrn in neuspešni. SZ je imela na področju šaha absolutni primat in prav nič ni kazalo, da bo v prihodnje karkoli drugače. Vse do začetka 70. let 20. stoletja, ko je mladi ameriški genij napovedal vojno sovjetskemu šahovskemu imperiju. Šahovski dogodek na Islandiji leta 1972 verjetno nikoli ne bi dosegel tolikšnega zanimanja svetovne javnosti, če dvobojevalca ne bi bila predstavnika največjih svetovnih velesil, ki sta se nahajali v dolgotrajni hladni vojni. Hladna vojna se je zato hitro preselila še za šahovsko mizo. Bitka za naslov svetovnega prvaka je nenadoma dobila zelo jasno politično konotacijo, ki bo predmet analize te magistrske naloge.

ZDA in SZ svojih moči nista merili le v napetih političnih odnosih in v tekmi oboroževanja, temveč sta svojo premoč želeli kazati tudi na področju športa, umetnosti, znanosti in tehnologije. Vsaj na začetku se je zdelo, da SZ prednjači na vseh omenjenih področjih. Kako je bilo vse to mogoče, kljub temu, da si po koncu 2. svetovne vojne SZ in njene najbližje sosesde še niso opomogle od vseh vojnih izgub? Razloge bomo iskali v tradiciji narodov, predvsem iz političnega vidika. Na drugi strani oceana pa svobodnjaške in lahkomišeln ZDA niso bile neposredno udeležene v svetovni vojni. Tudi ZDA so se kitile z dosežki na področju športa in znanosti. Je odsotnost vojne prednost ali slabost v znanstvenem, tehnološkem in političnem napredku naroda?

Obe svetovni velesili sta na svetovnem političnem parketu stari znanki, večni nasprotnici in tekmici. Zdi se, da svojo velikost in veličino želita nenehno dokazovati na vsakem koraku in pri tem uporabljata vsa razpoložljiva sredstva, ne glede na posledice. Vse skupaj je iz našega raziskovalnega vidika še toliko bolj pomembno zato, ker se v ozadju nahajata dva popolnoma različna politična sistema. Že pregovorno je njun osnovni cilj predvsem lastni obstoj, pa tudi ekspanzija njunih ideologij in vrednot na preostali svet.

V magistrski nalogi si bomo obe velesili ogledali skozi prizmo kraljevske igre – šaha. Iskali bomo odgovore na naše osnovno raziskovalno vprašanje, ali se je tudi v primeru boja za naslov svetovnega šahovskega prvaka politika kakorkoli vmešala in skušala preko nekaterih oblik propagande (medijev) promovirati svojo premoč nad teknico.

Morda nam bo uspelo ovrednotiti zanimivo misel, ki najbolje predstavlja rdečo nit našega raziskovanja: »Če je bila hladna vojna najboljša stvar, ki se je kadarkoli zgodila šahu, je šah zagotovo najboljša metafora za hladno vojno« (Johnson 2008, 162).

2 METODOLOŠKI OKVIR

2.1 Predmet in cilj preučevanja

Ideja za tematiko magistrske naloge se je porodila že vrsto let nazaj, med obveznim preučevanjem šahovskih partij obeh velikanov, Fischerja in Spaskega. Njun dvoboj za naslov svetovnega šahovskega prvaka leta 1972 med šahisti namreč velja za enega izmed najbolj kakovostnih in poučnih v celotni šahovski zgodovini. Odigrana 6. partija v Reykjaviku verjetno še dandanes predstavlja najlepšo šahovsko partijo vseh časov v dvobojih za naslove svetovnih prvakov. Dvoboj pa ni bil zanimiv le zaradi vrhunskih šahovskih kreacij, temveč tudi in predvsem zaradi družbeno-političnega konteksta, v katerem se je odvijal.

Šahovski trenerji ob razlagah potez v posameznih šahovskih partijah navadno orišejo tudi ozadje odigranih tekem. Tako vrhunski šahovski profesionalci, kot nekateri ljubitelji šaha, zelo dobro poznajo okoliščine pomembnih šahovskih turnirjev in dogodkov. Tovrstno poznavanje šahistu omogoča prednosti v njegovi osebni šahovski karieri na način, da se lažje in bolje sooča s svojimi šahovskimi nasprotniki in mu nenazadnje nudi splošno šahovsko izobrazbo. In ravno poučen dvoboj med Fischerjem in Spaskim je tisti, ki je na celotno šahovsko javnost in seveda name osebno, pustil največji vtis. Vrhunska šahovska pripravljenost obeh igralcev, njuna nenavadna karakterja, obdobje hladne vojne, nevtralna lokacija med obema velesilama, kjer je bil odigran meč, vpletenost politike, neverjetno in rekordno zanimanje medijev za dvoboj, so tisti elementi, ki spodbujajo k nadaljnjemu proučevanju dramatičnega dogodka na Islandiji.

Šah je miselna igra, ki vključuje dva nasprotnika. Med njima se bije pozicijska vojna za prevlado na šahovnici s ciljem, da se doseže mat. V nalogi pa nas šah ne zanima kot igra, temveč predvsem in izključno politično, ki se konstituira preko šaha. Osnova za naše raziskovanje izhaja iz koncepcije politike in oblasti, ki sta vsepovsod prisotni in imanentni vsem sferam delovanja ljudi. Še bolj natančno, zanima nas politično, kot se je izkazovalo v okviru boja za naslov svetovnega šahovskega prvaka leta 1972 v bitki med Fischerjem in Spaskim.

Naslednji cilj proučevanja je ugotoviti, kako in do kolikšne mere lahko govorimo o povezanosti šaha in politike. Morda se nekomu zdijo odnosi med šahom in politiko neutemeljeni, celo absurdni. Ravno zato je eden izmed namenov pričujoče naloge predstaviti in utemeljiti šah (ne)zainteresiranim kot družbeno panogo, ki je zaradi primesi športa, razvoja intelekta,

psihologije, filozofije, umetnosti, tesno povezana tudi s politiko. Če izhajamo iz predpostavke, da je politika obrt, v kateri je potrebno sprejemati odločitve, kovati načrte in zasledovati cilje, je šah v simbolnem smislu pravzaprav politika. Šah od igralca namreč zahteva nenehno odločanje in zastavljanje ciljev. Lahko zastavimo tudi v nasprotni smeri: šah je miniaturna življenja. In življenje je politika.

2.2 Hipoteza

Ključno raziskovalno vprašanje, ki nas bo vodilo pri magistrski nalogi je: Kako se je izražalo politično na primeru dvoboja za naslov svetovnega šahovskega prvaka leta 1972 na Islandiji? Skozi zastavljeno vprašanje bomo analizirali dimenzije političnega v razmerah hladne vojne, na mednarodni ravni in na ravni homogenizacije obeh vodilnih držav ter znotraj obeh ideoloških blokov držav, ki sta jih SZ in ZDA vodili. Prikazali bomo tudi biografsko dimenzijo obeh tekmecev, kar bo dodatno razkrilo politične dimenzije primera.

Hipoteza:

Svetovni velesili SZ in ZDA sta dvoboj za naslov svetovnega šahovskega prvaka leta 1972 uporabili za politični spopad, za promocijo svojega političnega sistema in politične ideologije.

Hipoteza temelji na predpostavki, da sta oblast in politika vsepovsod prisotna. Najočitnejše dimenzije političnega se izkazujejo na mednarodni ravni med dvema vodilnima državama SZ in ZDA v obdobju hladne vojne. Oba državna aparata sta se na različnih ravneh in na različne načine vmešala v dvoboj za naslov svetovnega prvaka leta 1972 na Islandiji. Bitka se je začela že z izbiranjem države in mesta, v katerem naj bi dvoboj potekal in se stopnjevala skozi psihološke napetosti, v katero se je vmešal sam svetovni politični vrh ter se zaključila s presenetljivo zmago ameriškega predstavnika.

2.3 Struktura analize

Že v uvodu je bilo nakazano, da obstaja povezanost, podobnost med šahom in politiko. Posebno poglavje je namenjeno opredelitvi osnovnih pojmov in medsebojnih relacij, ki so ključni za nadaljnje razumevanje raziskovalnega vprašanja in hipoteze. Najprej bosta predstavljena izvor in zgodovina šaha ter nekateri osnovni terminološki pojmi s področja šaha, ki so ključni za poznejšo analizo. Kako in zakaj šah sploh lahko povezujemo s politiko – katere so podobnosti in kakšni so trenutni odnosi med šahom in politiko v smislu državne podpore.

Ključno za naše raziskovanje je tudi razumevanje celotnega obdobja hladne vojne, predvsem pa poznavanje obdobja našega preučevanja, torej 70. leta 20. stoletja, zato ga v nalogi še posebej podrobno predstavimo z nekaterimi ključnimi dogodki, ki so vplivali na nadaljnji razvoj zahodne civilizacije. Dejansko je hladna vojna tisti argument, ki opraviči dejanja politike in ključnih akterjev našega opazovanja.

Čeravno je bil v hladno vojno (ne)posredno vpet cel svet, pa sta igro vodili ZDA in SZ s svojimi zaveznici. Posebni poglavji, kot predmetu preučevanja, namenjamo torej obema velesilama z razlogom, da se razjasnijo politična ozadja in predstavijo šahovska dogajanja. Tukaj bomo primerjali temeljne razlike in podobnosti med dvema političnima in družbenima sistemoma. Povsem različni pa sta si tudi tradiciji obeh svetovnih velesil v podajanju šahovskega znanja, kar je lahko podlaga za razumevanje, kako je sploh mogoče, da je en sam ameriški posameznik (Fischer) uspel premagati celoten sovjetski šahovski aparat.

Prevelikega poudarka za enormne prelomnice v zgodovini vendarle ni smiselno dajati izključno in zgolj družbenemu sistemu, v katerem bivamo. Vsak človek je individuum zase in nikjer na svetu mu ni enakega. Če trdimo, da ima iz sistemskega vidika približno vsak enake možnosti, da v življenju nekaj doseže, na koncu o rezultatu verjetno odloči nekaj znotraj človeka. In pri tem veliko vlogo odigrajo prav njegove značajske lastnosti in osebne navade. V psihološkem vidiku za šahovsko igro to še posebej velja. Zato je ključno, da oba šahovska igralca ne predstavimo le kot tipična predstavnika posamezne velesile, temveč tudi kot osebe z izrazitima karakteristikama, ki so bile ključne za dosežke na njuni šahovski poti.

Osrednji del naloge bo namenjen analizi dvomesečnih dogodkov v okviru dvoboja za naslov svetovnega prvaka na Islandiji in medijsko-političnim odzivom po svetu. V tem poglavju bomo preverjali hipotezo in podajali odgovore na raziskovalno vprašanje, končne ugotovitve pa bodo podane v zaključku magistrske naloge.

2.4 Metodologija proučevanja

Obravnavana tematika bo raziskovana s kvalitativno metodologijo, saj želimo analizo obravnavane vsebine in zaključke predstaviti na čim bolj vsestranski, celovito obsežen in opisno bogat način. Naša analiza bo torej potekala na deskriptivni ravni, predvsem skozi

preučevanje primarnih in sekundarnih virov. Popisali bomo vse relevantna dejstva za analizo dimenzij političnega.

Primarni viri, v obliki različnih dokumentov, telegramov, fotografij, bodo omogočili vpogled neposredno v življenji obeh šahovskih igralcev in nam omogočili, da si ustvarimo objektivno mnenje o tem, ali in kako je nanju vplivala politika.

Sekundarni viri, v obliki knjig, člankov in internetnih virov, bodo služili za podrobno analizo ključnih dogodkov, ki bodo pričali o vključenosti politike v dvoboj in preverjanje hipoteze. Zanesljiv in pomemben vir bo pregled medijskega poročanja o dvoboju za naslov svetovnega prvaka leta 1972. To nam bo obenem omogočilo še zanimivo primerjavo s prejšnjimi in poznejšimi dvoboji za naslov svetovnega prvaka, v smislu odmevnosti in popularnosti dogodka.

Kot pomembno metodo v analitičnem delu smo si zadali metodo polstrukturiranih intervjujev (Priloga A), kjer smo s strani relevantnih sogovornikov nameravali pridobiti neposredne informacije za preverjanje hipoteze. Za osrednjega intervjuvanca smo želeli pridobiti, zdaj osemdesetletnega, nekdanjega svetovnega šahovskega prvaka Borisa Spaskega. V obdobju nastajanja magistrske naloge smo na različne načine poskušali stopiti v stik s Spaskim (preko aktualne soproge, preko ruske šahovske federacije in preko nekaterih šahistov), a žal neuspešno. Nadalje smo se s prošnjo za intervju obrnili še na dva nekdanja svetovnega šahovskega prvaka Anatolija Karpova in Garija Kasparova. S slednjim smo želeli stopiti v stik preko zastopnika in neposrednega elektronskega sporočila, vendar odziva ni bilo. Pozitiven odziv smo doživeli pri nekdanjem svetovnem šahovskem prvaku Anatoliju Karpovu, s katerim je bil opravljen strukturiran intervju v živo, v sklopu njegovega obiska v Sloveniji (»Dnevi Moskve v Ljubljani«, 30. september 2016). Transkripcijo zapisa opravljenega osebnega intervjuja dodajamo kot prilogo magistrski nalogi (Priloga B). Kot primeren vir prilagamo še skupinsko fotografijo avtorice s Karpovim (Slika E3).

Za strokovno mnenje in komentar o dvoboju in dogodkih na Islandiji smo v družboslovnem intervjuju (Priloga C) povprašali še islandskega velemejstra Fridrika Olafssona, nekdanjega predsednika FIDE, ki je leta 1972 vse dogodke spremljal od blizu. S strani Olafssona smo sicer prejeli odziv, a žal brez odgovorov.

Nepričakovano so bili v magistrsko nalogo vključeni razgovori z Williamom Lombardyem, legendarnim trenerjem Roberta Fischerja, ki smo ga srečali v New Yorku novembra 2016 (Priloga Č). Tudi v tem primeru kot dokazni vir prilagamo skupinsko fotografijo avtorice z ameriškim velemejstrom Lombardyem (Slika E1).

Kot metodo raziskovanja smo uporabili še mednarodno primerjavo oziroma primerjalno analizo vsebine dveh svetovnih velesil, ki nam bo razkrila temeljne razlike in podobnosti med dvema političnima, družbenima in šahovskima sistemoma. Odkrivali bomo, če in kateri dejavniki (politična tradicija, kultura, okolje, ...) vplivajo na odnose med politiko in šahom. Pri tem bi želeli dodati še, da smo novembra 2016 obiskali New York (ZDA), kjer smo si v živo ogledali dvboj za naslov svetovnega prvaka med Magnusom Carlsenom (Norveška) in Sergejem Karjakinom (Ruska federacija (v nadaljevanju RF)). Obiskali smo tudi šahovski klub »Marshall Chess Club« na Manhattnu (Slika E2) in parke, kjer je šahiral Fischer. V januarju in februarju smo obiskali še Moskvo (RF), kjer smo se ponovno srečali z Anatolijem Karpovim in si v njegovi družbi ogledali osrednji šahovski klub in muzej (Slika E4). Obe izkušnji sta bistveni za magistrsko nalogo, saj smo v naše raziskovanje lahko vključili metodo opazovanja in neposredne razgovore s šahovskimi deležniki, ki živijo v ZDA in RF. Dragocene informacije so vključene v celotno magistrsko nalogo, še posebej v zaključku.

3 OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV

3.1 Šah

G. A. Fine šah opredeljuje kot igro misli, telesa in čustev: »Šah je igra opazovanja, vzdržljivosti in delovanja. Preizkuša igralčev um, telo in čustva. Tovrstni vidiki igre se sicer zdijo zelo osebni, vendar so odvisni od prisotnosti in priznanja drugih. Kot posledica tega, partija šaha v vseh pogledih, še vedno ostaja socialna. Šah zahteva javno identiteto, tekmovalnost, in dejansko ali virtualno občinstvo« (Fine 2014). Prav zaradi svoje socialne note šah v svetu ostaja izjemno priljubljena družabno-miselna igra. Po podatkih organizacije AGON in javnomnenjske agencije YouGov, je na svetu več kot 605 milijonov odraslih ljudi, ki redno šahirajo (Chess Base 2012, 8. avgust). Po tej oceni lahko trdimo, da je šah ena izmed najbolj razširjenih iger na svetu.

Šahovski turnirski boj ni le ustvarjanje vsebinskih, tehničnih in estetskih mojstrov in, ampak hkrati eden najtrših športov, saj zajema celotno osebnost. O športni razsežnosti pri šahu govorimo, ker pojmujeemo, da šport, v domeni igre in tekmovanja, pokriva tudi duhovne in ne le »telesnokulturne« gibalne dosežke. V tem smislu je šah najpomembnejši predstavnik t.i. miselnih športov, zato se za tako pojmovano širše športno področje pogosto uporablja tudi besedna zveza »šport in šah« (Jelen 2002, 34).

Šah je torej v svoji osnovi predvsem miselna igra in zato sodi v skupino miselnih športov. Čeravno še vedno potekajo razprave o tem, ali je šah dejansko šport in med katere discipline naj se ga uvrsti, je te dvome leta 1999 izničil Mednarodni olimpijski komite, ko je šah uradno priznal kot šport. Šah je odtlej razumljen kot šport in rekreacija ter odlično pedagoško sredstvo za razvijanje odlik mišljenja in osebnosti (Jelen 2015). Zgovoren je tudi podatek, da je svetovna šahovska zveza – FIDE, s 186 včlanjenimi državami, ena najbolj razširjenih svetovnih športnih zvez. Države po svetu različno interpretirajo in posledično razvrščajo šah v svojo sistemsko ureditev. Večina držav šah sicer priznava kot šport in ga iz tega naslova tudi financira, vendar je kljub temu znotraj zakonodaje še vedno različno kategoriziran. Če si ogledamo primer Slovenije, ugotovimo, da je standardni šah kot profesionalna disciplina z odločitvijo Strokovnega sveta (kot posvetovalnega telesa) Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (v nadaljevanju MIZŠ), z dne 12. 5. 2015, uvrščen v drugi razred od petih športnih panog (MIZŠ 2015, 12. maj). To posledično predstavlja osnovo za sofinanciranje države in kategorizacijo

športnikov ter, kar je najpomembnejše, (ne)uspešen razvoj šaha v posamezni državi. »Šahovska stroka in izobraževanje, ki sta zaradi svoje interdisciplinarnosti razpeta med psihološke, pedagoške, kulturološke, matematične ter športne znanstveno-raziskovalne in izobraževalne institucije, sta marsikje v svetu dobila svoje matično mesto ravno na športnih fakultetah in institutih« (Jelen 2002, 34). Nekatere države, na primer Armenija, Ruska federacija, Madžarska in ameriška zvezna država Misuri, nudijo šahovsko izobraževanje na univerzah. V slovenskih osnovnih šolah je šah prisoten v obliki šahovskega krožka in kot izbirni predmet. Odnos države do šaha zato lahko zgovorno razkriva, ali so postavljeni ustrezni pogoji za razvoj šaha in velike dosežke. Obenem pa lahko predvidevamo še, da bodo države z večjim finančnim vložkom v šah, kot športno disciplino, ustvarile boljšo družbo znanja.

Poleg športa in razvedrila šah posamezniku ponuja razvoj naslednjih pomembnih dodanih vrednosti: vztrajnost, borbenost, disciplino, odgovornost, koncentracijo, odločnost, zdrav odnos do sočloveka, vizualizacijo, načrtovanje, logično razmišljanje in podobno. Že davnega leta 1531 je Thomas Elyot šah opredelil kot vzgojno-oblikovalno, socializacijsko, preventivno in terapevtsko sredstvo. Dejal je: »Izmed vseh iger, ki ne vsebujejo telesnega naprežanja, je najbolj priporočljiv šah, zato ker je resnično izvrstni pripomoček, ki ostri razum in razvija spomin. Igranje šaha postane še posebej priporočljivo, če smo prebrali in upoštevali nasvete glede šahovskega razmišljanja« (ICP Spletni šahovski portal 2016).

Dr. Milan Vidmar, znanstvenik na področju elektroinženiringa, šahovski vele mojster in najboljši slovenski šahist vseh časov, jasno opredeljuje šah in ga primerja z življenjem:

Šah je nekakšna zmes igre, znanosti in umetnosti. Šah je nekakšna miniaturna življenja in šahovnica s figurami, ki so zapletene v borbo, je miniaturna človeškega sveta. Nekako s petnajstimi leti začenja deček vdirati v pravi človeški svet, zato lahko vdira tudi v šahovski svet. Zdi se mi, da je silno važno doživljati v zgodnji mladosti življenje v miniaturi. Saj ga v nji lahko nešteto krat doživiš in preizkusiš, medtem ko živiš pravo življenje samo enkrat. V šahu spoznaš vso vrednost borbene volje, vztrajnosti, skrbnosti, natančnosti, predvsem pa pridnega dela. Šah ti nazorno prikazuje vse izredne nevarnosti lahkomišelnih dejanj. Neznatne napake te vodijo ob močni nasprotnikovi igri v poraz. Igral boš včasih dolgo igro zanimivo, iznajdljivo, celo genialno, toda izgubil jo boš zaradi bežne nepazljivosti (Vidmar v Pasternjak 1972, 27).

Trinajsti svetovni šahovski prvak Gari Kasparov šah primerja z drugimi sferami življenja, ki zahtevajo produktivno mišljenje. Po Kasparovu (2012, 31) dober vodja ali polkovnik vselej razmišljata ustvarjalno, upoštevata analizo, opravljeno raziskovalno delo, človeški značaj in skušata čim bolje prepoznati nasprotnikove zamisli ter ustvariti lastno strategijo delovanja. Šahovska terminologija je zelo podobna vojaški, celo korporacijski terminologiji. Tipični šahovski pojmi kot so otvoritvena faza, slabo polje, strateško načrtovanje ali taktična operacija se namreč uporabljajo tako v vojaških manevrih ali korporacijskih pogovorih. Iz našega vidika raziskovanja, ko bomo šah primerjali in povezovali s politiko, je torej bistvena ugotovitev, da šah predstavlja naravnost idealen model za trening pridobivanja sposobnosti pravilnega odločanja. V šahu so namreč določena ostra merila zmage in poraza. V primeru slabih odločitev sledi poraz, v primeru dobrih pa uspeh. Za Kasparova (2012, 30–32) je vsak uspeh vselej odvisen od kakovosti sprejetih (objektivnih) odločitev, ki jih analiziramo in ocenimo z metodami primerjalne analize. Povsem enako je na področju managementa, politike in šaha, saj so dobri rezultati pogojeni z učinkovitostjo dejanj. Kasparov (prav tam, 31) celo nadgradi svoja razmišljanja z višjimi cilji od same zmage, saj je nenehna (lastna) analiza edina pot k izpopolnjevanju, razvijanju sposobnosti in iskanju rešitev.

3.1.1 Nastanek in zgodovina

Šah je miselna igra na igralni deski za dva igralca. Vsak izmed njiju ima 16 figur (kralja, damo, dve trdnjavi, dva lovca, dva skakača in osem kmetov). Igralna deska kvadratne oblike, oziroma šahovnica ima 64 črno-belih polj (8 vertikal/linij in 8 horizontal/vrst). Jasna pravila igre omogočajo doseči njen glavni cilj – matirati nasprotnikovega kralja, kar pomeni konec igre in zmago nad nasprotnikom.

Šah je ena najstarejših iger na svetu. O samem nastanku igre obstaja več zanimivih legend, ki imajo vzgojna oziroma poučna sporočila. Murray, ki je eden vodilnih angleških poznavalcev vzhodnih kultur in avtor knjige *Zgodovina šaha*, trdi, da doslej znana odkritja začetek kraljevske igre locirajo v Indijo, v daljno leto 570 n. š. Tedaj namreč v perzijskem epu o indijskem kralju prvič zasledimo zapisane vrstice: »V njegovem času ni bilo drugih vojn razen tistih na osemvrstnih ploščah«. Citat dejansko opisuje šah, pri čemer je osemvrstna plošča pesniški izraz za šahovnico (aštapada) in se od sodobne loči le v tem, da so bila vsa polja enake barve. Šahovske figure so Indijci poimenovali čaturanga, kar je pesniški izraz za vojsko (Murray v Stupica 1982, 9).

Nadaljnji razvoj šaha je iz Indije hitro prodiral v Perzijo. V sedmem stoletju našega štetja je Mohamed pričel širiti novo vero islam in osvajati celoten arabski svet. Z osvojitvijo Perzije pa so muslimani osvojili tudi šatrandž (prej čaturanga). Izjemen razvoj je šah tako doživel prav v zlati dobi Islama med 8. in 11. stoletjem. To je bilo obdobje povojnega blagostanja, ki je ustvarjalo prijetno klimo za razvoj znanosti in umetnosti. Kulturno dediščino osvojenih narodov so zbirali kalifi, učenjaki, ki so v arabščino prevajale pomembne rokopise s področja matematike, fizike, astronomije, kemije in medicine. Leta 830 je kalif Al-Mamun v Bagdadu ustanovil hišo modrosti, kjer so arabski učenjaki raziskovali vsa področja znanosti in kulture, med njimi tudi šatrandž, ki je bila zelo priljubljena med intelektualci. Najboljšim igralcem so rekli alije, kar je bil nekakšen predhodnik šahovskega mojstra (Stupica 1982, 12). Obe verziji prvotnega šaha (čaturanga in šatrandž) sta imeli po 16 figur, pri čemer so se od danes poznanih šahovskih figur razlikovale po imenih, vrednostih in gibanju.

V Evropo je šah prišel po različnih trgovskih poteh in osvajalnih pohodih. Za razliko od arabskega blagostanja, je Evropa v zgodnjem srednjem veku zaradi opustošenja barbarov preživljala težke čase. V 7. stoletju so prek Gibraltarja iz Afrike v Evropo vdrli Arabci in osvojili ozemlje današnje Španije. V 14. stoletju so morali Pirenejski polotok sicer dokončno zapustiti, vendar so Mavri (tako so Arabce imenovali Evropejci) zapustili dragoceno dediščino na področjih matematike, fizike, geografije, medicine in šaha (Stupica 1982, 17). Iz Španije je starodavna različica šaha potovala po vsej zahodni Evropi. V začetku 11. stoletja so šah že dobro poznali po celi Evropi (King 2002, 7). Ker je šah kraljevska igra, oziroma igra dveh vojska, niti ni presenetljivo, da so jo najprej osvojili kralji, nato pa še dvorne dame, duhovščina, vitezi in bogati meščani. Verjetno pa k temu botruje tudi dejstvo, da so se prve šahovske garniture podarjale kraljem kot eksotična, orientalska darila (Stupica 1982, 17).

Šah v Rusijo ni prišel preko Evrope, temveč najverjetneje iz azijskih dežel ali Bizanca, s katerimi so imeli ruski knezi stalne stike. Poznali so ga že konca osmega stoletja, o čemer pričajo starodavne pesnitve o ruskih narodnih junakih in koščene figure, ki so jih našli v okolici Kijeva in Novgoroda (Stupica 1982, 18). Zanimivo je tudi, da so Rusi ohranili nekatera imena figur šatrandže: ferz je tako dama, ladja je trdnjava in lovec je slon. Rusi kraljevski igri rečejo šahmati, kar je sestavljenka dveh arabskih besed: šah pomeni kralj in mat pomeni mrtev.

3.2 Šahovske figure in njihov pomen

Za poznejšo primerjavo šaha in politike je smiselno, da predstavimo vse šahovske figure in pojasnimo njihovo vlogo v partiji. Kot smo že omenili, so se imena, vrednosti in gibanje figur skozi zgodovino spreminjali. Obstaja sicer veliko teorij in razlag šahovske simbolike, a se večina strinja, da so šahovske figure svoj pomen dobile na podlagi vojaških funkcij, pri čemer je šahovnica predstavljala bojišče, na katerem se spopadejo figure. Šahovske figure in pravila kot jih poznamo danes, so se dokončno izoblikovala v 15. stoletju, kar je razvidno iz najstarejšega šahovskega učbenika prvega velikega evropskega igralca Luisa Ramireza de Lucene (Stupica 1982, 26).

Kralj je najpomembnejša šahovska figura, čeprav ima izmed vseh figur najbolj omejeno gibanje (premik zgolj za eno polje v vse smeri). Njegove materialne vrednosti se ne da oceniti. Kralj pooseblja poveljarja, vodjo, vrhovnega poveljnika in razpolaga z neomejeno močjo. Skozi zgodovino in tudi v dandanjšem realnem, političnem življenju imajo voditelji najpomembnejšo vlogo, bodisi pri vodenju države ali kraljestva. Vse ostale šahovske figure so na posredni način zadolžene za varovanje svojega kralja. V začetni postavitvi, skupaj z damo, zasedata centralna položaja na šahovnici, s čimer izkazujeta svoj prevladujoč položaj nad ostalimi figurami. Kralj in dama sta obenem edini dve figuri, ki se v enem taboru ne ponovita, kakor na primer trdnjavi, lovca, skakča in kmetje. Medtem, ko so vse ostale šahovske figure med dvobojem pogrešljive, igra brez kralja sploh ni mogoča. Šahovska igra se konča šele, ko je kralj »ubit«. Šah mat oziroma perzijsko *shāh māt* pomeni *kralj je brez moči*, arabsko pa *māta* pomeni mrtev (Kastelic 2015). Zlata šahovska pravila učijo, da je zelo pomembno v otvoritvi in središčnici kralja varovati (praviloma v rokadi), v končnici pa je skorajda obvezno, da gre kralj aktivno v boj in ne ostane pozabljen na robu. Tako kot v pravih vojniških bitkah, kralj dogajanje spremlja v ozadju, v boj gre šele proti koncu partije. Kralj je simbol moči, mogočnosti in zmage.

Dama (kraljica) je najmočnejša figura, vredna je 9 točk. Giblje se v vse smeri in, tako kot kralj, na začetku partije ni rada v ospredju. Šele, ko so predhodno razvite ostale figure, pride dama na prizorišče. Dama predstavlja sopotnico, kraljico kralja, vendar ni bilo vedno tako. Predhodno je pomembno vlogo ob kralju igral vezir, oziroma vrhovni svečenik, ki je predstavljal njegovega svetovalca. »V indijski različici šaha so bile vse figure moškega spola, tako da kraljice na šahovnici sploh ni bilo. Tudi ko so v času arabske invazije na Evropo uvedli kraljico kot

kraljevo pomočnico, ta v šahovski igri ni imela tako pomembne vloge. Moč, ki jo odlikuje dandanes, je kraljica dobila okoli leta 1600, glavni razlog pa naj bi bil narediti igro hitrejšo in bolj zanimivo» (Kastelic 2015). Prav dama je navadno tista figura, ki nasprotnikovemu kralju največkrat zada zadnji udarec – mat. Dama v šahu simbolizira lahkotnost, nevarnost in prefinjenost.

Trdnjava (top) je vredna 5 točk. Tako kot v vsakem kraljestvu, tudi pri šahu ne manjka mogočno obrambno obzidje, ki ga predstavlja trdnjava. V eni različici trdnjava torej simbolizira utrdbo, grad, obzidje, medtem ko njeno drugo ime – top, predstavlja v vojaškem žargonu trdnjavsko artilerijo (topništvo). Kadar kralja postavljamo v varen položaj (rokado), mu ob strani (levem ali desnem boku) stoji trdnjava, v ospredju pa vsaj trije kmetje. Gibanje trdnjave je okorno (vertikalne in horizontalne vrste), kar pomeni, da moramo biti nanjo še posebno pozorni in ji v toku šahovske partije omogočiti odprtost linij in vrst. Najbolj nevarne za nasprotnika so na osnovnih vrstah. Trdnjava v šahu simbolizira trdnost, varnost in neprebojnost.

Lovec (tekač) je vreden 3,5 točke. Gledano iz perspektive kraljestva, oziroma vojske, lovci predstavljajo lokostrelce in lahko pehoto. Po nekaterih teorijah, lovec ponazarja cerkev in vero (angleški izraz za lovca je *bishop*). Lovci se gibljejo diagonalno, radi delujejo v tandemu – lovski par – tedaj so za nasprotnikov tabor še posebej nevarni. V nasprotju s skakači, lovci obožujejo odprte, dinamične pozicije, kjer ni veliko šahovskih figur na šahovnici. To jim omogoča aktivno delovanje in nadzorovanje šahovskega prostora. Lovci v šahu simbolizirajo hitrost in natančnost.

Skakač (konj) je vreden 3 točke. Predstavlja lahko konjenico vojske oziroma kraljestva. V angleškem jeziku se skakač še imenuje vitez (*knight*), kar bi lahko pojasnili z dejstvom, da so vitezi jahali konje. Skakač je edina figura, ki lahko preskakuje figure. Skupaj z damo tvorita najboljši par v napadu na nasprotnikovega kralja. Skakač ima rad zaprte, blokadne tipe pozicij, ko je na šahovnici veliko figur – to mu omogoča strateško manevriranje in skakanje čez ovire (figure). Skakači simbolizirajo eleganco in viteštvo.

Kmet je vreden 1 točko. »Kmetje predstavljajo služabnike, ki plačujejo, da lahko živijo na kraljevi zemlji. Morajo trdo delati, a so kljub temu revni« (Kastelic 2015). Kmetje gredo prvi v boj in jih je za končno zmago velikokrat potrebno žrtvovati. Imajo posebno moč: pravilo *en-passant*; gibljejo se naravnost (na začetku za dve polji, nato le za eno); figure požirajo

diagonalno. Kadar pridejo do konca šahovnice, se spremenijo v drugo figuro (promocija), razen v kralja in kmeta ne. So duša igre, saj navadno njihova postavitev na šahovnici odloča o rezultatu partije. Obenem imajo kmetje, poleg trdnjave, izrazito obrambno funkcijo zaščite kralja. Kmetje v šahu simbolizirajo preprostost, surovost, magijo in preobrazbo.

3.3 Šah in politika

V nalogi preverjamo hipotezo, ali je bil šahovski dvoboj za naslov svetovnega prvaka leta 1972 na Islandiji politično zlorabljen za namene promocije posameznih ideologij obeh velesil in izkazovanja moči ene nad drugo. Da bi lahko pričeli s preverjanjem hipoteze, je potrebno najprej razjasniti pojme politike, nato pa skušati pojasniti korelacijo med šahom in politiko ter razumeti, zakaj sploh je šah zanimiv za politične interese.

Politika je izjemno kompleksen pojem, ki ga številni avtorji opredeljujejo različno. Politiko je zaradi njene (pre)široke pojavnosti smiselno strniti v politično dejanskost: » /.../ politika je oblast in vladavina, toda razen tega je – praviloma – tudi konflikt interesov, skupni blagor, država, politični sistem, ipd. Kakšno težo imajo posamezni elementi v politični dejanskosti, lahko seveda določimo samo od primera do primera, od dejanskosti do dejanskosti« (Rohe 1997, 44). Rohe nam predvsem sporoča, da obstaja raznolikost in mnogostranskost politike v vsakdanjem kompleksnem življenju, zaradi česar pojma politike ni primerno posploševati. Posamične primere je potrebno obravnavati individualno in jih razumeti v najširšem družbenem kontekstu. Kljub temu bomo prikazali nekaj pojmovanj politike, ki bi nam v nadaljevanju lahko koristila za povezovanje šaha s politiko.

1. Šah in politika kot koncepta moči

Velika politologa Weber in Lasswell sta politiko razumela kot trajen vzorec človeških odnosov, ki v veliki meri obsega moč, oblast ali avtoriteto (Dahl v Bibič 1997, 47). Po tej definiciji je v ozadju odnosov bistven interes akterjev. »Interesi (materialni in idealni) in ne ideje neposredno obvladujejo človekova dejanja. Vendar pa podobe sveta, ki so jih ideje ustvarile, pogosto delujejo kot kretnice, ki določijo, po katerih tirih bo dinamizem interesov ohranjal dejanja v teku (Weber v Morgenthau 1995, 84). Največkrat je glavni interes v medsebojnih odnosih moč, ki jo lahko akter poseduje.

Moč zajema vse, kar vzpostavlja in ohranja nadzor človeka nad človekom. Tako zajema vse družbene odnose, ki služijo omenjenemu cilju, od fizičnega nasilja, do najbolj pretajenih psiholoških vezi, s katerimi en um nadzira drugega. Moč zajema dominacijo človeka nad človekom – tako v primerih, ko je omejena z moralnimi sredstvi in jo nadzirajo ustavne garancije (Zahodne demokracije), kot v primerih, ko se izraža v obliki divje in barbarske sile, ki upošteva le zakone svoje moči in jo opravičuje edino lastno samopoveličevanje (Morgenthau 1995, 84).

Menimo, da te misli najbolj nazorno potrjujejo, zakaj lahko povezujemo in primerjamo politiko s šahom ter, zakaj je bil šahovski dvoboj na Islandiji tako zanimiv za politično propagando. Namreč, tako kot v politiki, gre tudi v šahu (kljub njegovim dodanim vrednostim) za moč, ki jo akter dobi z zmago nad drugim akterjem. Pravzaprav lahko v celotni šahovski partiji z vsako posamezno potezo psihološko občutimo moč nasprotnika in seveda obratno. Šah je dvoboj dveh umov in končni izplen posamezne partije je nadzor/prevlada nad nasprotnikom. Morgenthau mednarodno politiko razume kot borbo za moč, pri čemer je »politična moč psihološki odnos med tistimi, ki jo izvajajo in tistimi, nad katerimi se izvaja. Prvi imajo nadzor nad nekaterimi dejanji drugih zaradi vpliva, ki ga lahko uveljavljajo na njihove ume (Morgenthau 1995, 104). Gre torej za zapletene in kompleksne odnose, pri čemer se najprej zastavlja vprašanje o odsotnosti morale in etike v politiki. Tudi šah se srečuje z dvoličnostjo, saj na eni strani nadgrajuje človeka in stanje duha ter mu omogoča več dodanih vrednosti, na drugi strani pa za dosego zmage od posameznika zahteva manj etične in moralne poteze (nasprotnika je potrebno doživljati kot sovražnika; psihološka igra, kjer pred nasprotnikom skrivaš dejanska čustva – pretvarjanje). Crick politiko na primer vidi kot dejavnost na podlagi etike in svobode, kjer v zapletenih medčloveških odnosih sicer prihaja do nasprotij interesov, značajev in okoliščin. V kolikor so konflikti osebni, povzročajo dejavnost, ki se imenuje etika in kadar so konflikti javni, povzročajo politično dejavnost. »Politična doktrina je torej zgolj poskus, da bi uveljavili določeno harmonijo v dejanski politični situaciji, eno harmonijo iz številnih morda različnih sklepov (začasnih) o temeljnem problemu enotnosti in različnosti v družbi s kompleksnimi in ustaljenimi nasprotujočimi si družbenimi interesi. Ta problem je zametek politike in svobode« (Crick v Bibič 1997, 72–73).

2. Idejna zasnova šaha kot igre je po našem mnenju politična.

Šahovske figure predstavljajo svet v malem in simbolizirajo družbeno politično ureditev. Šah je vojna (boj, spopad) dveh kraljestev, vojska, političnih sistemov, športnih ekip ali plemen. V šahu po vrednosti hierarhično nastopajo figure, ki so bile značilne za srednjeveške kraljevine in jih simbolično lahko povezujemo s ključnimi figurami tedanjega življenja (kralj in kraljica kot vladarja, trdnjave kot strateške utrdbe, konjenice, lovci in pešaki pa kot osrednja vojska). Šah ne simbolizira le srednjeveške ureditve, temveč tudi starejše in modernejšie civilizacije.

3. Filozofija šaha je podobna filozofiji politike

V šahu poznamo osnovna in univerzalna pravila. Osnovna pravila učijo šahiranja, v smislu premika in vrednosti figur (znati igrati), medtem ko univerzalna pravila nadgrajujejo osnovna v strateškem smislu (vedeti igrati in kako zmagovati). Univerzalna pravila nas skozi igralno prakso učijo zakonitosti šaha. Dober šahist se, na primer, zaveda, da je dama (kraljica) vredna več kot kmet, vendar bo dama kljub temu pripravljen žrtvovati za končni cilj: matni udarec nasprotniku. Pri doseganju ciljev, ima tudi politika svoje zakonitosti. Politični voditelj naj bi se zavedal, da je njegova moč odvisna od tistih, ki so ga izvolili – torej ni dobro delati proti volivcem. V obeh dejavnostih torej obstajajo pravila, ki jih je potrebno spoštovati. Igralec mora skrbeti za svoje figure na način, da poskrbi za njihov razvoj in ugodno gibanje ter jih postavlja na pomembna strateška mesta, ki mu v nadaljevanju lahko prinesejo prednost in zmago nad nasprotnikom. Igralec teži k temu, da njegove figure delujejo usklajeno in so v harmoniji. Igralec preko svojih figur uresničuje svoj interes: premagati nasprotnika in slaviti zmago. Čeprav je politika bistveno bolj kompleksna, pa obstajajo temeljne podobnosti: voditelji skrbijo za dobrobit svojih državljanov in države. S sosednjimi državami se trudijo imeti dobre odnose in jih vzdržujejo, vendar so v primeru grožnje voditelji pripravljeni poseči za orožjem in braniti svoje državne interese.

4. Šah in politika kot umetnost odločanja

Šah smo že predstavili kot igro, ki iz poteze v poteze do konca partije potrebuje nenehno odločanje igralca. Pri tem gre za umetnost oziroma veščino odločanja. Tudi politiko lahko razumemo na podoben način. Duverger politiko razumeje kot veščino, umetnost in celo znanost o upravljanju pri čemer pravi: »Za nekatere je politika predvsem boj in bojevanje, oblast pa naj bi posameznikom in skupinam, ki se dokopljejo do nje, zagotavljala nadvlado nad družbo in jim nudila vse koristi, ki iz tega izhajajo. Za druge je politika prizadevanje, da bi zagotovili red in pravičnost, oblast pa naj bi omogočala zadovoljevanje splošnih interesov in

skrbela za splošno dobro, ne pa se potegovala za koristi posameznikov.« (Duverger v Bibič 1997, 77). Iz te razmejitve politike vidimo njeno dvojno naravo ali dva obraza boga Janusa¹, ki je sočasno tudi najbolj ustrezen simbol države. Duverger politiko namreč poistoveti z državo: »Država – in širše gledano, oblast v neki družbi – je vedno in povsod sredstvo nadvlade določenih razredov nad drugimi razredi, ki ga prvi uporabljajo v svojo korist na škodo drugih, in hkrati sredstvo za ohranjanje določenega družbenega reda in za povezovanje vseh skupnosti v interesu skupnega dobrega« (Duverger v Bibič 1997, 78). Njegove ugotovitve o razporejanju moči in nenehni soodvisnosti vpletenih akterjev zelo spominja na igranje šahovske partije. Igralec šaha je za dosego cilja v šahovski partiji soočen z nenehnimi konflikti, ki mu jih predstavlja nasprotnikov tabor in kar je še večja ironija, igralčeve lastne figure, ki v šahovski partiji pomenijo individuum zase. Igralec se mora torej za uresničitev zastavljenega strateškega načrta odreči nekaterim prednostim v svoji lastni poziciji in sprejemati težke odločitve s ciljem, da ohrani ugoden položaj zase in neprijetnega za nasprotnika. Šah lahko vidimo kot skupek 16 figur, ki imajo svoja pravila gibanja in interes razvoja. Vse pa so podrejene enotnemu cilju igralca: ustvarjati ugoden položaj za figure in matirati nasprotnega kralja oz. dokončno premagati nasprotnika.

5. Šport (šah) kot orodje promocije politike

V prejšnjem poglavju smo predstavili lastnosti šaha in ugotavljali, da sodi med šport. Doupona in Petrović (2000, 138) navajata, »da je lahko šport pomembno sredstvo politizacije množic znotraj držav in političnih odnosov med državami. Od tedaj šport služi včasih, blago rečeno, tudi preko mere dobrega okusa, propagandi, merjenju moči, vitalnosti, večvrednosti (pre)moči ideologij različnih držav, ras in nacij, vse do prestižev lokalnih okolij.« Iz tega vidika je šah torej politična stvar. Nadalje Doupona in Petrović (prav tam) menita, da izjemno vlogo pri veljavi končnega rezultata športnika odigrajo mediji, ki se lahko pretvorijo v orodje (orožje) dnevne politike. Šport je področje, ki bi moralo biti med najbolj svobodnimi in prepuščeno človekovi ustvarjalnosti, vendar se prav politika vanj najbolj vmešava. Pa ne le preko političnega sistema (zagotavljanje finančnih sredstev, kadrov, izobraževanja), temveč skozi zlorabo za lastno politično promocijo. Politiki so namreč radi slikani ob boku športnih junakov in se zelo radi kitijo z njihovimi dosežki. Uspehi športnikov so njihovi uspehi, s katerimi posredno

¹ Janus je v rimski mitologiji bog vremena. Ima dva nasproti obrnjena obraza, pri čemer je eden obraz mladostnika in drugi obraz starca. Janus simbolizira nestabilnost in dvoličnost, kar je velikokrat uporabljeno kot metafora na področju politike.

izkazujejo premoč nad ostalimi. Na drugi strani pa ostaja vprašanje, zakaj se torej športniki preprosto ne izognejo politiki in komercialnosti. Razloge verjetno lahko iščemo že pri prvih znanih profesionalnih športnikih v antiki, ki so bili ob morebitnih zmagah na olimpijskih igrah deležni številnih prednosti. Tedanjim športnim junakom je bilo s strani vladajočih zagotovljeno dobro življenje in velike finančne nagrade. Zdi se, da so posamezni privilegiji (tako materialni kot nematerialni) ob športnih dosežkih ostali glavni motiv, da športniki še danes pristajajo na kompromise s politiko in gospodarstvom.

3.4 Politična propaganda

V raziskovalni nalogi želimo preveriti, ali je bil šah kot športno-intelektualna igra v primeru dvoboja za svetovnega prvaka leta 1972, uporabljen za promoviranje ideologij SZ in ZDA v obdobju hladne vojne. Zato v tem poglavju namenjam posebno pozornost političnemu komuniciranju, odnosu med politiko in mediji ter še posebej tako imenovani politični propagandi. Gre namreč za termin, ki je bil v 20. stoletju povsem ustrezen, dominanten pojem v praksi in znanosti – izraz so uporabljali vsi veliki teoretiki: Lasswell, Lerner, Speier in drugi. Ob koncu stoletja so pojem politične propagande pričeli nadomeščati drugi pojmi (PIAR, odnosi z javnostjo, politični marketing), ki (ne)hote skušajo zakriti resnični pomen te dejavnosti. Čeravno pojem propagande danes morda deluje že rahlo arhaično in trdo, ga kot glavni koncept uporabljamo zlasti zaradi dogajanj v času hladne vojne, ko je bilo jasno, da obe svetovni velesili (SZ in ZDA) želita prevladovati v svetu.

McNair (v Ferfila 2002, 258) politično komuniciranje razume kot namensko komuniciranje o politiki, ob čemer zajema vse oblike komuniciranja političnih igralcev za doseganje določenih ciljev. Naše raziskovanje je osredotočeno na mednarodno sfero med dvema svetovnima velesilama, ki sta imeli popolnoma različna politična režima in vrednote, kar pomeni, da so množični mediji prevzeli vlogo komunikatorjev politične propagande obeh strani. Politično komuniciranje namreč praviloma poteka preko medijev. Omenili smo že, da je šport (v našem primeru šahovski dvoboj) lahko odličen pripomoček za politizacijo množic skozi medije v zunanje-političnih odnosih. Po Douponi in Petroviću (2007, 140–141) je nesporno, da imajo zlasti športni spektakli posebno vrednost za politiko, saj pri mnogih ljudeh povzroči posebno duševno stanje (čustveno vznburjenost) in posledično dovzetnost za spremljajoče sporočilne vloške, do katerih so nekritični. Vsekakor šport in športni spektakli predstavljajo ugodno okolje za širjenje propagandnih sporočil in sočasno povečevanje športne zmage nad nasprotnikom.

Ob tem pa ne smemo mimo pomembnega dejstva, da je bila propaganda praviloma uporabljena kot sredstvo za obračunavanje dveh konkurenčnih sil. V našem primeru sta to zagotovo SZ in ZDA, ki sta po končani 2. svetovni vojni nadaljevali z večletno hladno vojno. Za njun sovražni in rivalski odnos v obdobju celotne hladne vojne menimo, da so veljale nekatere vrste in oblike politične propagande, ki jih povzemamo po Vregu (2000, 120–121):

- odprta in neposredna propaganda za katero velja, da so cilji znani že od vsega začetka (ustvarjati domovinsko samozaupanje, enotnost in borbenost ter pri nasprotniku sejati razdor, strah in paniko);
- odložena (difuzna) propaganda, s katero se ustvarja primerno psihološko vzdušje, ki je priprava za nadaljnjo propagandno akcijo;
- posredna propaganda kot odziv na okoliščine, ki so neugodne na našo propagando, oziroma se pojavlja določen odpor proti vsebini propagande in je zato potrebno predhodno prilagoditi ter pripraviti primerne psihološke razmere za nadaljnji sprejem propagande.

Oglejmo si še pravila propagandnega delovanja v politični sferi, ki jih je oblikoval Domenach (v Vreg, prav tam) in jih bomo v nadaljevanju naše raziskovalne naloge (poglavje Analiza medijskih odzivov) uporabili pri prepoznavi politične propagande v šahovskem dvoboju na Islandiji leta 1972:

- pravilo poenostavljanja (enostaven politični program z izoblikovanim propagandnim besedilom (geslo, slogan ali parola));
- pravilo sovražnika (ideološka izključitev konceptov, ki niso skladni z osnovnim);
- pravilo povečevanja (povečevanje določenega vidika vsebine propagande v javnosti in zamolčanje nezaželenih dejstev);
- pravilo orkestriranja (sinhronizirano ponavljanje istih tem, vsebin in idej z besedo, sliko, zvokom);
- pravilo kohezivnosti (kolektivno vedenje, skupinsko mišljenje, agitiranje);
- pravilo transfuzije (vključitev propagandnih ciljev v obstoječa tradicionalna pravadna načela vedenja človeka);
- pravilo protipropagande (cilj je uničenje nasprotnikove propagande z odkritjem in uničenjem nasprotnikove strategije, njegovih šibkih točk, ponižanjem nasprotnika v javnosti in mistificirati določeno situacijo).

Ne čudi, da se je propaganda še posebej razvila v času po 1. svetovni vojni, kar nazorno opisuje Tönnies:

V svetovni vojni se je propaganda razvila v obsegu, za kakršnega do takrat še ni bilo slišati; šlo pa je za tekmovanje za mnenje javnosti nevtralne tujine, ki se je bilo v prvi vrsti s sredstvi časopisnega tiska, vendar pa tudi s kipi, filmi, knjigami in letaki ter z vsemi drugimi načini in ki so ga po pravici imenovali tekmovanje za duše ljudstev, pri tem pa dejansko ni bilo preračunano samo na mnenje javnosti, marveč v isti sapi tudi na čustvovanje celotne množice (Tönnies v Vreg 2000, 129).

Gre za starejši opis vzpona in vpliva propagande takoj po 1. svetovni vojni. Čeravno bi morda naivno pričakovali, da bo povojni čas vendarle pomenil čas miru in blaginje, temu ni bilo tako. Velesile so medsebojno tekmovalе za naklonjenost nevtralnih držav in pri tem uporabljale propagando. Na ta način so ustvarjale zavezništva, ki so bila nujna za prevlado v svetu. Posebej očitno je bilo to po 2. svetovni vojni, ko sta se kot največji rivalki v svetovni areni znašli SZ in ZDA, ki sta tekmovalnost ohranjali skozi hladno vojno.

Vreg (1992, 828) nadalje politično propagando umešča v enega izmed štirih modelov klasifikacije komunikacijskih odnosov oziroma komuniciranja: 1. komunikativna interakcija, 2. model prepričevanja in strateške interakcije, 3. model politične propagande in 4. strategija političnega marketinga. Pri tem opozarja, da čistih oblik modelov ni in da se med seboj dejansko nenehno prepletajo.

Propaganda je oblika komuniciranja, s katero komunikatorji ali skupine zavestno, namensko, načrtovano ali organizirano oblikujejo propagandne projekte in sporočila (simbole in ideogeme), s katerimi oblikujejo ali nadzorujejo mnenja in stališča ciljnega občinstva oziroma vplivajo na spremembo njihovih stališč. /.../ Propagando imamo lahko za »mehanizem«, ki nas prisiljuje, da sprejemamo kolektivne vzorce mišljenja. Propaganda je širjenje miselnih vzorcev s pomočjo množičnih medijev (Vreg 1992, 830–831).

Politično propagando je torej moč razumeti kot obliko komuniciranja za dosego političnih ciljev preko množičnih medijev. Množični mediji, zlasti televizija, radio in v zadnjem času internet,

so najpomembnejše sredstvo politične propagande, saj jih gleda, posluša in bere milijonsko občinstvo (Pečjak v Hribar 2009, 863). Pri tem sta za dosego ciljev komunikatorju v propagandnih sporočilih na razpolago najmodernejša tehnologija in politična moč. Tovrstna oblika prepričevanja občinstva je bila še posebej značilna za avtoritarne politične sisteme v 20. stoletju – fašistično Nemčijo (Goebbelsove propagandne tehnike) in socialistične države, ki so izoblikovali svojevrstne teoretične stereotipe o vseomogočnosti propagandnega vplivanja z metodami propagandne manipulacije. Po Vregu (1992, 832) je zanje značilno »neboleče prepričevanje«, v katerem ljudje skozi emocionalne naboje propagandnih sporočil, sploh ne občutijo razsežnosti represije in moči. Za naše raziskovanje so relevantne tudi ugotovitve ameriškega sociologa Fichterja (v Vreg 1992, 831), ki je propagandni proces primerjal celo z indoktrinacijo. Za ameriške ljudi je ugotovil, da radi prilagajajo svoje mišljenje ljudem okoli sebe z namenom, da se izognejo negativnim posledicam nekonformnosti. So torej precej podredljivi in zato lažje vodena publika. Na drugi strani pa je za revolucionarno propagando v Sovjetski zvezi, pod vodstvom Lenina, značilna ideološko-vzgojna funkcija, kjer so množični mediji podsistem, ki družbo odseva in hkrati nanjo vpliva (Korobeinikov v Vreg 1992, 831). To si razlagamo kot vzajemni odnos med politiko in mediji, pri čemer v primeru Sovjetske zveze lahko govorimo zgolj o enostranskem prenosu informacij, saj avtoritarni režimi ne dovoljujejo pretirane svobode medijev. Pravzaprav vsaka oblast uporablja in izrablja medije za svoje cilje in politične interese. Seveda na nek način tudi mediji izrabljajo politiko, saj objavljanje ekskluzivnih novic prinaša uporabo medija in posledično dobiček. V splošnem gre torej za vzajemen, dvosmerni odnos izmenjave, čeprav mediji, hote ali nehote, velikokrat postanejo orodje oblasti.

Glede na dejstvo, da preučujemo specifičen športni dogodek, smo preverili še odnose med oblastjo in mediji v času hladne vojne. V celotnem obdobju hladne vojne in bistveno pred nastankom sodobnih elektronskih medijev, so množične medije večinoma sestavljali tisk, film, radio in televizija. Tovrstna poročanja se opredeljuje kot centralizirana, saj zahteva velike količine sredstev in so posledično zelo dovzetna za državni nadzor. Z začetkom hladne vojne je večina medijev z naklonjenostjo prevzela razmišljanja vladne politike in pričela politizirati njene vsebine, kar je razvidno iz televizijski poročil, ko je scenarije pogosto pripravljala kar obrambna ustanova (Bernhard v Stafford 2013). Nadaljnji razvoj medijev je šel v smeri proizvodnje javne podpore za državne odločitve. Osnovna naloga medijev v obdobju po 2. svetovni vojni je bila primarno motivirati prebivalstvo, da kot narod ponovno oživijo svojo politično in gospodarsko pripadnost. Cilj kampanje zahodnih medijev je bil stopnjevanje strahu

pred nevarnim in destruktivnem socialističnem vzhodu na eni strani ter na novo opredeliti nacionalne identitete in vzpostaviti domoljubje Amerike na drugi strani. Mediji so si izmislili celo ekstremne propagande slogane, kot na primer »bolje mrtev kot rdeč«, kar je povzročalo histerijo pred komunizmom in jedrsko vojno. Množični mediji so preko radia, filma, televizije in tiska poskrbeli, da se je propaganda razširila na vse vidike zahodnega življenja in na ta način pomagali oblasti pri polarizaciji kulturnih razlik ter okrepitvi politične ideologije (Stafford 2013). Sovjetski in zahodni mediji so prav z retoriko »mi proti njim« in ustvarjanjem daljšega stanja strahu odigrali ključno vlogo pri razširjanju ideologij obeh velesil v konfliktu med hladno vojno. Mediji so predstavljali sredstvo vlade, ki je preko propagande nadzirala prepričano prebivalstvo.

Povsem drugače je propaganda pojmovana v današnjem času. Puddington (2016) v svojem članku »*Propaganda used to be a source of shame. Now governments take pride in it.*« ugotavlja, da je uporaba propagande v preteklosti, celo v totalitarnih režimih, vejala za sramotno, medtem ko jo sodobni propagandisti ponosno uporabljajo. Kot konkreten primer navede Kiselyova, glavnega propagandista ruskega predsednika Putina, ki novinarstvo razume kot bojevanje, pri čemer ni bistvene razlike med njegovo vlogo in vlogo glavnega urednika Associated Press. Po mnenju Puddingtona (2016) sodobni diktatorji propagando uporabljajo na prefinjen način, s subtilnimi metodami prepričevanja in zagotovitvijo, da ni kršena svoboda izražanja. Cilj današnje propagande je torej namigovanje, da imajo ljudje pravico do svojih lastnih mnenj in svojih dejstev, čeprav v realnosti temu ni tako.

Na posledice propagande se v članku »*On chess and democracy*«, opozori tudi Stanley (2016), ko razmišlja o pomenu in stabilnosti demokracije. Pri tem je zelo zanimivo, da za primerjavo uporabi šahovski dvoboj med igralcema A in B, v polni dvorani opazovalcev, tistih ki poznajo pravila šaha in tistih, ki jih ne. A predstavlja igralca, ki si sicer želi zmagati, a nikakor ne za ceno kršenja pravil. Igralcu B zmaga in čast, ki izhaja iz nje, pomenita vse ne glede na spoštovanje pravil. Avtor članka nadalje analizira možne scenarije poteka igre pod pogojem, da so zagotovljeni javnost, transparentnost in spoštovanje pravil, kar pripelje do ugotovitve, da kompleksnost eksperimenta strmo raste. Ker predpostavlja, da demokracija temelji na odprti razpravi med enakimi, se torej upravičeno pričakuje, da resnica ureja družben sistem. Stanley ugotavlja, da so bile prav zaradi nespoštovanja postavljenih pravil in izkrivljanja resnice, demokratične oblike vladavin v svoji osnovi nestabilne. Tako kot je lahko nestabilna partija šaha, če igralca nimata enakih vrednost in ne spoštujeta pravil. Zagotavljanje stabilnosti

demokracije je odvisno še od ustreznih okoliščin, pri čemer je cilj demokracije ohranitev svobode v najširšem pomenu izražanja. Če tega ni, se po mnenju Stanleya (2016), »resnica nadomesti z močjo in svoboda se skriva v tiho šepetanje na mestih ulicah.«

3.5 Hladna vojna

»Kot zgodovinska kategorija pomeni hladna vojna razmerje med temeljnima in nasprotnima družbeno-političnima, gospodarskima in vojaškima sistemoma v času, ko so tudi sicer nastajale velike spremembe v vsej mednarodni skupnosti« (Nećak 1999, 5). Zato ne čudi, da je izraz hladna vojna prvi uporabil že španski pisatelj Don Juan Manuel v 14. stoletju, ko je opisoval konflikt med krščansko in islamsko vero. Ugotavljal je, da se vroče in hladne vojne razlikujejo v načinu, kako se končajo. Vojna, ki je zelo brutalna in vroča, se konča bodisi z mirom ali uničenjem, medtem ko hladna vojna ne prinese ne miru in tudi ne časti tistim, ki so jo tvegali (McCaully 1998, 1).

Dandanes nas termin hladne vojne hote ali nehote najprej spominja na dolgotrajna razhajanja med dvema največjima svetovnima velesilama po 2. svetovni vojni, ZDA in Sovjetsko zvezo. Pojem hladne vojne Nećak (1999, 5) opisuje kot »stanje ne vojne ne miru«, pri čemer je vsebina konfrontacije dveh povojnih velesil ZDA in SZ izrazito politična in geostrateška. Vsaka od velesil si je utrdila pozicijo tudi v obliki vojaškega bloka, ki je vključeval stalne zaveznice pri doseganju geostrateških prednosti v svetu. Hladno vojno lahko razumemo kot novo obliko kolonializma in neokolonializma, ki je zamenjala predvojni način delitve sveta. V novo delitev sta se bolj intenzivno vključili ZDA in SZ, ki sta izšli kot najbolj prepričljivi zmagovalki druge svetovne vojne. Po vsaki vojni se je svet delil v skladu z novim razmerjem sil. Zato tudi ni bilo nenavadno, da so vojni zavezniki v času 2. svetovne vojne pravzaprav takoj po njenem koncu znova postali nasprotniki in celo sovražniki. Glavna razhajanja zaveznikov so se pričela že v času zaključnih operacij v vojni, ker jim je bilo jasno, da se bo zasluga za poraz Nemčije in Japonske pretvorilo v geostrateške prednosti po vojni. ZDA so tako uporabile jedrsko orožje, ne samo zato, da bi se Japonska predala, temveč tudi zato, da so preprečile napredovanje rdeče armade pri zavzemanju japonskih otokov ter ustavitev SZ pri prodiranju v Aziji. Velika razhajanja so se nadaljevala tudi pri vprašanju, kako razdeliti povojno Evropo. Končno so našli formulo za razdelitev Nemčije in Avstrije, kasneje pa se je ta delitev preformulirala v hladno-vojnsko: na zahodno in vzhodno Nemčijo. Avstrija je dobila status nevtralne države in zato ni bila deljena na vzhodno in zahodno. Izrazita nestrinjanja so se pričela zaradi Poljske, saj je SZ

zahtevala obliko oblasti pod sovjetskim vplivom, ZDA pa so zagovarjale neodvisno predstavniško vladavino po vzoru zahoda. Obe državi sta prepričano trdili, da sta zgolj njuna državna sistema in ideologiji prava pot k napredku (Nećak 1999, 9). Razhajanja pa niso bila le ideološka na zahodno-demokratski in socialistični svet, temveč tudi fizično, z natančnimi lokacijami. Začetek hladne vojne nazorno simbolizirata tudi dve znani izjavi za javnost, ključnih povojnih političnih akterjev, ki sta tako napovedala sovražno vzdušje med vzhodnim in zahodnim blokom ter med njima naredila črto. Leta 1946 je Stalin izjavil, da »mednarodni mir ni mogoč v okoliščinah kapitalističnega razvoja svetovnega gospodarstva«, medtem ko je Churchill vprico Trumana dejal, da se je »od Szczecina na Baltiku do Trsta na Jadranu po vsej celini spustila železna zavesa« (Ferfila 2002, 527).

Hladna vojna je postala sredstvo za obrambo pred komunizmom (Nećak 1999, 8). Sprva je šlo sicer za ideološka razhajanja, ki so se stopnjevala v tekmo vojaške jedrske oborožitve in končno pripeljala do ohladike gospodarskega ter političnega sodelovanja. Tako ZDA kot SZ sta z različnimi doktrinami, načrti, zavezami in pogodbami v hladni vojni skušali pridobiti čim več zaveznic. Sočasna procesa dekolonizacije in narodno osvobodilna gibanja v kolonijah sta v spore obeh velesil še dodatno vpletla afriške in azijske države, s čimer se je hladna vojna prenesla na ves svet.

Obdobja hladne vojne avtorji opredeljujejo z različnimi letnicami. Najbolj uveljavljena je opredelitev, da se je obdobje klasične hladne vojne pričelo leta 1947 s Trumanovo doktrino. Ta velja za prvo protikomunistično doktrino Zahoda, kateri se je nekaj mesecev pozneje pridružil še Marshallov načrt. V slednjem so ZDA gospodarsko pomoč ponudile vsem državam, ki so bile prizadete v 2. svetovni vojni. SZ seveda ni sprejela imperialistične pomoči in je odgovorila s strnitvijo vrst vzhodnoevropskih komunističnih držav s povezovanjem v Informacijski biro komunističnih strank Evrope (informbiro), ustanovljenim istega leta. ZDA so nato vse svoje napore usmerile v politično, gospodarsko, predvsem pa vojaško osamitev in obkrožitev Sovjetske zveze ter njenih zaveznic. Boj zoper komunistično nevarnost je vseboval številne pakte in zaveze z državami Zahodne Evrope (bruseljska pogodba in Severnoatlantska zveza), Avstralijo in Novo Zelandijo (pacifiški pakt) ter Latinsko Ameriko (Rio-pakt), ki so ZDA omogočale nadzor nad morebitno ekspanzijo komunizma in po potrebi tudi vojaški poseg. Čeravno se ZDA in SZ neposredno nista soočili v medsebojnih vojaških spopadih, sta bili v ozadju posredno vpleteni v praktično vse vojaške spopade: kitajsko komunistično revolucijo, združitve Indije na Pakistan in Indijo, korejsko vojno in razdelitev države, vietnamsko vojno,

vojaške udare v Latinski Ameriki, Aziji in Afriki ter Grčiji, apartheid v Južnoafriški republiki in bližnjevzhodno krizo. Kljub temu, da se je formalno obdobje klasične hladne vojne z občasnimi vojaškimi spopadi končalo konec 50. let, je bilo posledice čutiti pozneje in vse do danes, saj nekatera vojna žarišča še niso usahnila. In če je bila hladna vojna v klasičnem obdobju planetarna, je leta 1957 s sovjetsko izstrelitvijo satelita Sputnik dobila zunaj planetarne razsežnosti (Nećak 199, 7–14). Hladna vojna med obema velesilama torej ni potekala več skozi napete politične odnose in oboroževanje, temveč se je prelila v rivalstvo na športnem, kulturnem in znanstveno-tehnološkem področju.

Za našo perspektivo raziskovanja se nam zdijo ključne ugotovitve Johnsona, ki v svojem delu »Beli kralj in rdeča kraljica« meni, da je do dvoboja za naslov šahovskega prvaka med Fischerjem in Spaskim prišlo v ravno pravem zgodovinskem trenutku.

Šah je odlična prispodoba za posebnosti kulture v hladni vojni: abstrakcijo purizma, začetno paranojo, prehodni umor. Zaradi ohranjanja občutljivega ravnotežja med objektivno logiko in subjektivno domišljijo, je šah podoben vzporednemu vesolju, tujec nestrokovnosti v teoriji, vse preveč človeški v praksi. Šah je prostor, kjer radikalni dualizem celotno življenje preobrazi v igro na vse ali nič. Noben drug dogodek ali velika tekma ne morejo ustvariti tako zgoščene kompleksnosti globalnega konflikta v ozke meje črno-bele plošče na oddaljenem otoku, pri čemer se ustvarja ikonografska konzumacija neke dobe (Johnson 2008, 162).

3.6 Kriteriji političnega

V predhodnih poglavjih smo orisali teoretske okvirje in na ta način zblížali politiko in šah, medtem ko v nadaljevanju opredeljujemo kriterije političnega, ki so po našem mnenju smiselni in relevantni za potrebe našega proučevanja. Na ta način bomo lažje preverjali, kako se je izražalo politično v konkretnem primeru šahovskega dvoboja na Islandiji leta 1972. Zastavljene kriterije političnega bomo raziskovali in preverjali po posameznih poglavjih, sproti bomo ustvarjali zaključke in jih nato v sklepnem delu naloge povzeli.

Podpora države šahu v obeh državah: skozi pregled in primerjavo šahovske zgodovine v SZ in ZDA bomo opazovali, kje je bil šah bolj prisoten in posledično razvit ter podprt s strani države. Menimo namreč, da v kolikor je podpora država večja (tako v finančni kot moralni

naklonjenosti), boljši bodo rezultati. Političnost pri tem kriteriju se bo kazala skozi angažiranost pomembnih političnih akterjev pri izvajanju programov podpore posamezni panogi.

Vpletenost političnih akterjev v dvoboje: skozi ta kriterij bomo preverjali, če in kateri politični akterji obeh strani ter na kakšen način, so se vpletli v dvomesečni dvoboj na Islandiji. To nam bo razkrilo neposredno vez med politiko in šahom ter medsebojne interese povezovanja.

Izbira lokacije šahovskega dvoboja: pri tem kriteriju bomo upoštevali dejstvo, da se dvoboj ni pričel s pričetkom prve partije, temveč časovno gledano vsaj leto prej, ko sta bila dokončno znana dvobojevalca. Oba igralca sta imela leto dni časa za priprave, najbolj nazorno pa so se napetosti dvoboja pričele kazati z izbiro lokacije, ki je potekala po ustaljenem postopku, a s pričakovanimi zapleti. Preverjali bomo, ali so politična ozadja vplivala na izbiro »nevtralne« lokacije igranja dvoboja.

Politična angažiranost obeh igralcev: skozi biografijo obeh igralcev bomo preverjali njuno povezanost s politiko. Raziskovali bomo, kateri pomembnejši dogodki, so bili morda kakorkoli povezani s politiko (ekipni ali posamični nastopi za državo v obdobju hladne vojne).

Poročanje medijev o dogodku: ta kriterij ocenjujemo kot najpomembnejšega, saj mediji v sodelovanju z oblastjo ustvarjajo politično. Pri tem se bomo osredotočili na dostopne časopisne članke, radijske in televizijske prispevke, karikature, ilustracije in promocijske materiale. Posebno pozornost, s posamičnim poglavjem, bomo namenili medijskim odzivom skozi časopisne članke in opravili kratko analizo. Pričakujemo tudi, da bomo skozi pregled člankov iz tedanjega obdobja razkrili še nekatere podrobnosti, ki bodo pomembno pričali o povezanosti šaha s politiko.

Neposredni odgovori intervjuvancev, ki smo jim zastavili konkretna vprašanja o vplivu politike v posameznih dvobojih. Ta kriterij na posreden način odkriva, ali so posamezni svetovni šahovski prvaki (Karpov, Kasparov) v svojih dvobojih morda občutili vpliv političnega. Preko tega bil lahko sklepali, da je bilo podobno tudi v meču med Fischerjem in Spaskim.

4 SOVJETSKA ZVEZA

4.1 Relevantno zgodovinsko in politično ozadje

Začetek zgodovine ruskega naroda seže v leto 862, ko so se predniki Rusov, Slovani, pojavili v Evropi. V obdobju srednjega veka, v 9. stoletju, so bili oblikovani prvi družbeno-gospodarski in politični pogoji za zasnovo države. V obdobju vladavine carja Vladimirja, leta 988, je Rusija od Bizantinskega cesarstva sprejela pravoslavno vero. To je obenem predstavljalo sintezo slovanske in bizantinske kulture, ki je zaznamovala rusko kulturo za naslednje tisočletje. V 11. stoletju so se pričele oblikovati plemiške dinastije, med katerimi je knez Jurij Dolgoroki ustanovil Moskvo, ki je pozneje po 13. stoletju postala tudi kulturna prestolnica. V sredini 12. stoletja je staroruska država razpadla na dvanajst kneževin, ki so zaznamovale težko obdobje fevdalne razdrobljenosti in privedle do tatarsko-mongolskih vpadov. Mongolska nadvlada, ki je obvladovala vso Azijo in del Vzhodne Evrope, je trajala približno dve stoletji ter skorajda povzročila izginotje ruske države.

V 16. stoletju se je v Rusiji spremenil status monarha, Ivan IV. Grozni se je namreč proglasil za carja, ki je dobil še večja pooblastila. Carsko Rusijo je v začetku 17. stoletja zaznamovala huda politična, gospodarska in socialna kriza. Leta 1613 je car postal Mihail Romanov, prvi car iz dinastije Romanovih, ki je Rusiji vladala več kot 300 let. Leta 1689 je zavladal car Peter I., ki je zaslužen za veliko pozitivnih sprememb, ki so zaznamovale rusko zgodovino. Obenem je ustvaril močno državo, ki je bila primerljiva evropskim. Tako je leta 1721 Moskovsko državo razglasil za Ruski imperij, sebe pa za cesarja. V času vladanja njegove naslednice Katarine II., natančneje leta 1755, se je z ustanovitvijo Moskovske univerze, ruska kultura še dodatno razvila.

Revolucija leta 1905 je privedla do oblikovanja Državne dume, prvega enodomnega ruskega parlamenta in do prve ustave, Vrhovnega odloka o izboljšanju državnega reda. Poraz ruske vojske v prvi svetovni vojni, veliki socialno-ekonomski in politični problemi ter nezadovoljstvo z avtorskim sistemom vladanja, so leta 1917 privedli do februarске revolucije. Monarh je odstopil s prestola, koalicija liberalcev in zmernih socialistov je oblikovala začasno vlado, katere glavni cilj je bil sklic Ustavodajne skupščine. Njihovo kratko neuspešno vladanje je privedlo do oktobrské revolucije, kjer so oblast prevzeli komunistični boljševiki. Januarja 1918 je vseruski kongres sovjetov izoblikoval Rusko Sovjetsko Federativno Socialistično Republiko

(RSFSR). V razvoju države se je začela nova, sovjetska faza. Konec leta 1922 je bil sklican sovjetski kongres republik, ki je sprejel deklaracijo o osnovanju Zveze sovjetskih socialističnih republik (ZSSR). Tedanje obdobje vladanja Stalina je privedlo do veliko tragičnih zgodovinskih dogodkov: lakote, kolektivizacije, zatiranja in druge svetovne vojne (1941–1945). Obdobje vladanja Hruščova je povezano z otoplitvijo odnosov z ZDA in s t. i. odjugo, ki je v notranji politiki ZSSR pomenila liberalizacijo in slabitev totalitarnega režima. V tem času je bil v vesolje izstreljen prvi umetni satelit, leta 1961 pa je tja prvič poletela še človeška odprava. Kasnejša, konservativna politika Brežnjeva je pripeljala do obdobja stagnacije. Sovjetska zveza je v svojem gospodarskem in tehnološkem razvoju čedalje bolj zaostajala za vodilnimi svetovnimi državami. Konec sovjetskega režima označuje obdobje Gorbačova, katerega vladavina je povezana s »perestrojko« in »glasnostjo«. Poskusi liberalnih reform, ki bi državi pomagale napredovati, so bile neuspešne. Obdobje Sovjetske zveze se je končalo. Zaradi vse večjih gospodarskih, socialnih, političnih in nacionalnih napetosti, je bil junija 1991 za predsednika SZ izvoljen Boris Jelcin. Istega leta je osem bivših sovjetskih republik razglasilo svojo neodvisnost, septembra pa je tri novo-oblikovane pribaltske republike razglasila tudi ZSSR. Po razpadu ZSSR konec leta 1991 je mednarodna skupnost Rusko federacijo priznala za državo naslednico ZSSR in zavzela njeno mesto v Varnostnem svetu OZN (Predstavništvo zvezne agencije Rossotrudničestvo, Ruski center znanosti in kulture v Sloveniji 2016).

Iz obravnave moderne ruske zgodovine in njene politike lahko zaključimo, da sta največkrat povezani z monarhistično in avtorsko obliko oblasti. Tovrstni obliki vodenja različnih narodov in kultur znotraj ene države zahtevata močan centralni nadzor nad delovanjem in upravljanjem nosilnih delov države ter posledično nad celotnim prebivalstvom, ki se je združevalo v enoten narod. Iz tega razloga menimo, da bi politično zgodovino Sovjetske zveze, lahko povezali s kulturnim imperializmom. »Kulturni imperializem je najbolj subtilna in najbolj uspešna od imperialističnih politik, če bi le ta lahko uspešno delovala sama. Ta politika ne meri na osvojitve ozemlja ali na kontrolo ekonomskega življenja, temveč na osvojitve in kontrolo misli ljudi kot instrumenta za spreminjanje odnosov moči med dvema nacijama« (Morgenthau 1995, 152). Tovrstna politika je bila še posebej značilna in primerna v času komunističnega vrhunca po 2. svetovni vojni, ko je Sovjetska zveza preko komunistične internacionale vodila in nadzirala komunistične partije v vseh zavezniških deželah. Politike nacionalne komunistične partije so morale biti v skladu z zunanjo politiko Sovjetske zveze. Menimo, da ta vzorec ni veljal le za odnos SZ z drugimi državami, temveč je bil centralizem ustaljeni vzorec tudi znotraj države.

4.2 Šahovsko ozadje

Ugotovili smo, da ima šah v Rusiji dolgo tradicijo, s konca 8. stoletja, obenem pa tja ni prišel preko Evrope, temveč najverjetneje iz muslimanskih azijskih dežel, s katerimi je imelo rusko plemstvo stike. Pred revolucijo je bil šah igra, ki je bila dobro poznana predvsem bogatemu meščanstvu in višjemu razredu. Ker pa je bila carska Rusija od Evrope precej izolirana, je težko primerjati moči igralcev iz tega obdobja. Francoske kronike iz 17. stoletja navajajo, da so redki obiski ruskih poslanikov pri kralju Ludviku XIV. kazali bistveno premoč ruskih šahistov nad evropskimi (Stupica 1982, 142).

Verjetno najboljši ruski šahist obdobja carske Rusije in obenem izjemen šahovski teoretik, je bil Aleksander Petrov (1794–1867). Bil je predstavnik ugledne aristokratske družine, ki je ruskemu šahu s svojimi teoretskimi doprinosi, pustil ogromen pečat. Bil je zagovornik nekaterih univerzalnih strateških šahovskih pravil, saj je med drugim trdil, da se mora partija šaha končati z remijem, v kolikor oba nasprotnika izbirata najboljše poteze. Zagovarjal je tudi stališče, da je prednost belih figur najizdatnejša v simetričnih pozicijah in je zato priporočal igranje nekaterih otvoritvenih potez, ki danes predstavljajo najmodernejše otvoritvene sisteme. Tovrstne ocene še dandanes veljajo za relevantne in so že tedaj kazale na izjemno sposobnost šahovskega procesiranja in sistematičnega vrednotenja, kar je bilo sicer še posebej značilno za poznejše zlato obdobje ruskega šaha ter razvoj znamenite ruske šahovske šole. Naslednji velikan, rojen v času ruskega imperija in poznejši svetovni šahovski prvak, je bil Aleksander Aljehin, ki je z vzponi in padci kraljeval vse do svoje smrti leta 1946. Tudi Aljehin je bil iz bogate aristokratske družine, kar mu je poleg šahovskega slovesa, omogočilo življenje kozmopolita, saj je živel v mnogih državah po svetu ter govoril nekatere svetovne jezike. Aljehin je bil zvezdnik predvsem zato, ker mu je to omogočil privilegiran status šahista v SZ. Namreč nikjer na svetu, razen v SZ, po 2. svetovni vojni ni bilo države, ki bi nadarjenim šahistom nudila moralno, politično in finančno podporo. Sovjetska zveza je bila tudi edina država, ki je šah uvrščala v del državnega sistema in kjer so uspehi igralca simbolizirali premoč sistema nad drugimi (Edmonds in Eidinow 2005, 47). To omenja tudi vele mojster Aleksander Kotov, predstavnik in član znamenite ruske šahovske šole: »Vzpon sovjetske šole na vrh svetovnega šaha je logična posledična socialističnega kulturnega razvoja in nesporno dokazuje premoč socialistične kulture nad propadajočo kulturo kapitalističnih društev« (Kotov in Yudovich 2001, 129).

In zakaj se je šah tako razmahnil po celotni SZ in kraljeval cela desetletja brez vsakršne konkurence? Po Beamu so razlogi skrivajo v dejstvu, da je SZ skozi zgodovino vedno znala subvencionirati šahovsko igro (Beam 2009). Ko so vladali boljševiki je šah prevzel vlogo nacionalne zabavne igre. Kmalu po revoluciji pa se je pričela uresničevati velika ideja Ilyina-Genevskega², ki je verjel, da se šah lahko uporabi v politične namene in za ideološko borbo. Šah po njegovem mnenju ni mogel biti apolitičen kakor v kapitalističnih državah. Zanj je šah pomenil vzgojno sredstvo za razvoj taktičnega in strateškega razumevanja vojakov med njihovim vojaškim usposabljanjem, ki izboljšuje koncentracijo, vztrajnost in željo nekaj zmoči. Bil je prepričan, da šah izobražuje delavski razred in ostri misli delavca, medtem ko jim po težakem delu v tovarni ali kmetijski zadrugi nudi zdravo mentalno aktivnost (Edmonds in Eidinow 2005, 47).

V času vladavine Lenina je šah doživel svoj veličasten vzpon v Sovjetski zvezi. Lahko rečemo, da je za to zaslužen predvsem kontroverzni Krylenko³, Leninov tesni sodelavec, vrhovni poveljnik sovjetske vojske in komisar za vojno, ki je bil obenem veliki ljubitelj šaha. Leta 1924 je postal prvi predsednik zvezne šahovske sekcije, ki je bila ustanovljena v okviru Vrhovnega sveta za telesno vadbo. Krylenko je položil osnove za sistemsko državno podporo šahu: odpiral je šahovske šole, gostil šahovske turnirje in promoviral šah kot orodje za mednarodno prevlado. V tem pogledu so znamenite njegove besede: »Enkrat za vedno moramo zaključiti s šahovsko nevtralnostjo. Obsoditi moramo formulo šah zaradi šaha in umetnost zaradi umetnosti. Organizirati moramo udarne brigade šahistov in takoj pričeti uresničevati petletni plan za šah« (Krylenko v Spraggett 2013). Njegova šahovska gorečnost je vsekakor obrodila sadove, saj so

² Aleksander Ilyin-Genevsky je bil sovjetski šahovski mojster in organizator, eden od ustanoviteljev sovjetske šahovske šole, pisatelj, vojaški organizator, zgodovinar in diplomat. V Sovjetski zvezi je širil ideje o šahu kot načinu za poučevanje osnov znanstvene in racionalne misli. Bil je organizator prvega sovjetskega prvenstva leta 1920 (Wikipedia 2016).

³ Nikolai Vasilyevich Krylenko je bil sovjetski politik in boljševistični revolucionar. Bil je zelo tesen prijatelj Lenina, s katerim sta veliko šahirala. Po izobrazbi je bil pravnik. Sprva je bil poveljnik rdeče armade in komisar za vojno, potem pa je postal državni tožilec. Kmalu je postal sinonim za državni teror in državno represijo, ki se je odražala v sodnih odločitvah brez argumentov, ko je oblast obračunavala s političnimi nasprotniki. Njegova sojenja so postala znana kot teatralne igre. Leta 1938 je tudi sam postal žrtev oblasti, saj si je pridobil preveč nasprotnikov, domnevno je bil preveč agresiven celo za samega Stalina, ki ga je dal odstraniti. Zaradi svojega značaja in dejanj ga je britanski agent Lockhart označil kot degeneriranega epileptika. Ne glede na njegovo surovost pa Krylenku ruske šahovske oblasti priznavajo izjemen vpliv na razvoj sovjetskega šaha.

šahovski strokovnjaki pričeli prijemati državne štipendije, izhajati so pričele različne šahovske revije in šah se je razmahnil po celotni Sovjetski zvezi. Leta 1923 je bilo registriranih le okoli 1000 igralcev, leta 1929 že 150.000 in leta 1934 kar pol milijona. Sredi 60-ih let pa je Sovjetska zveza dosegla že kar tri milijone registriranih šahistov.

Kot že omenjeno, je sovjetska politična elita šah uporabila za uresničitev njihove revolucionarne ideje. Za voditelje, kot je bil Krylenko, je šah pomenil igro intelektualnih veščin, ki je simbolizirala intelektualno premoč nad nasprotnikom. S tega vidika je bilo torej za celoten režim in ideologijo pomembno, da na tem področju blesti, saj so uspehi in prevlada pomenili obenem tudi potrditev sovjetske politične ideologije. Šah je bil primerno ideološko orodje tudi zato, ker je bil poceni in ga je lahko igral malodane vsakdo, torej je imel potrebne pogoje, da se s političnim poslanstvom resnično hitro razširi po celotni Sovjetski zvezi. Sočasno je šah spodbujal kolektivno razmišljanje in ekipni duh, ki je tradicionalno značilen za sovjetski narod (Edmonds in Eidinow 2005, 49). V socializmu je kolektiv pomembnejši od posameznika, za razliko od kapitalizma, kjer je v ospredju individualizem. To se je še posebej zrcalilo v obdobju Fischerja, ki je bil ob naskoku na svetovni šahovski prestol dejansko osamljeni jezdec v bojih proti sovjetskim šahistom, ki niso bili le številčnejši, temveč so imeli izrazito razvit kolektivni duh. Sovjetski šahisti so dajali prednost sovjetski in ne posamični osvojitvi naslova turnirja. S tem mislimo, da ni bilo pomembno, kateri izmed velemejstrov slavi, le da je bil prvi sovjetski. Spaski je priznal, da so se morali zaradi pisma Športnega odbora na turnirju v Bukarešti sestati vsi sovjetski šahisti. Naročeno jim je bilo, naj se prenehajo boriti eden proti drugemu in medsebojno remizirajo. Naloga je bila namreč zaustaviti madžarskega velemejstra Szaba, ki je vodil na turnirju (Spaski v Edmonds in Eidinow 2005, 54). Tudi med dvobojem za naslov svetovnega prvaka leta 1972 je imel Fischer le enega sekundanta, medtem ko je za Spaskega deloval celotni sovjetski šahovski aparat.

Po 2. svetovni vojni je SZ že prevladovala v svetovnem šahu, kar je dokazala z dvakratno ekipno zmago nad ZDA. Svetovni prvak je bil tedaj ruski emigrant Aleksander Aljehin, ki pa ni bil po volji sovjetski oblasti in je leta 1946 umrl v sumljivih okoliščinah. Leta 1948 je svetovni prvak postal Mihail Botvinik, ki je pozneje postal utemeljitelj in sinonim za rusko šahovsko šolo, v kateri so se kovali poznejši svetovni prvaki Karpov, Kasparov in Kramnik. Botvinik je bil med drugim tudi član Komunistične partije in je gojil dobre odnose z oblastjo. Država je upravljala šah preko Državnega odbora za telesno kulturo in šport (GosKomSport) ter celo prek ideološkega Centralnega odbora partije. Abramov, ki je dolga leta vodil sovjetski

Športni odbor, je dejal, da je Botvinik učvrstil ideološki pomen šaha znotraj celotne sovjetske ureditve (Abramov v Edmonds in Eidinow 2005, 48–49). Šah je bil nekaj, kar ne more izneveriti države. Velemojster Tajmanov je celo dejal, da bi Sovjeti lahko gradili svojo propagando na treh temeljih: na šahu, cirkusu in baletu, pri čemer bi se na vseh treh področjih pokazalo, kako daleč je SZ pred Zahodom (Tajmanov v Edmonds in Eidinow 2005, 49).

Izraz ruska šahovska šola še dandanes buri duhove v smislu razkrivanja metodologije podajanja šahovskega znanja. Napisane so številne šahovske knjige velemojstrov in strokovnjakov, ki so bili kakorkoli del izobraževalnega šahovskega sistema. Morda je največ skrivnosti o filozofiji ruske šahovske šole izdal svetovni šahovski prvak Kasparov, ki je utemeljitelja šole in glavnega učitelja Botvinika opisal na naslednji način:

Botvinik je bil večni šahovski inovator. Bil je doktor tehničnih znanosti, znanstveni pristop pa mu je omogočil, da je tudi v šahu zgradil neverjetno učinkovit sistem priprav na tekmovanja, ki je vključeval tako fizične kot psihološke aspekte, temeljna otvoritvena odkritja, sistematično preučevanje slogov igre najpomembnejših nasprotnikov, do skrajnosti brezkompromisna analiza lastnih partij z obvezno javno objavo, ki je omogočala, da analizo ocenijo tudi drugi (Kasparov 2012, 116).

Botvinik je bil torej vsekakor oseba, ki je verjela izključno v samodisciplino, trdo delo in znanstveni pristop. Spoštovanje in upoštevanje teh vrlin je postal predpogoj za vstop v rusko šahovsko šolo, ki so jo lahko obiskovali le izbranci. Poleg navedenih šahovskih metod ruska šahovska šola predvideva še idealen turnirski režim s strogo predpisanim režimom prehranjevanja, spanja, oddiha in kratkih sprehodov (Kasparov 2012, 116–117). Takšna disciplina in načrtno delo so vse od 2. svetovne vojne pa do leta 1972 zagotavljale sovjetskim šahistom absolutni primat v svetu. Do triumfa Roberta Fischerja so imeli Sovjeti v rokah naslov svetovnega šahovskega prvaka. Poraz, ki jim ga je prizadejal Fischer, sovjetske šahovske šole ni ustavil. Celó nasprotno: v nadaljevanju jo je okrepil do te mere, da so Rusi titulo svetovnega šahovskega prvaka ohranili vse do leta 2000, ko jo je vendarle prevzel indijski velemojster Anand. Zdi se, da se iz vsakega poraza, ruska mentaliteta in odpornost vrneta še močnejši. Tudi to je del izročila ruske šahovske tradicije, ki uči, da je potrebno napake temeljito analizirati in se iz njih nekaj naučiti. Ruska šahovska federacija, ob pomoči države, redno in skrbno zagotavlja nadaljnji razvoj šaha. Predvsem ženska članska ekipa od leta 2010 povsem zanesljivo osvaja

šahovske olimpijade (najpomembnejše ekipno šahovsko tekmovanje), medtem ko je moška ekipa navadno uvrščena med pet najboljših moštev na svetu. Ruski ekipi veljata za najbolj homogeni in najbolj pripravljeni moštvi v smislu psihofizične kondicije. Po zmogljivostnih točkah (rating) pod okriljem FIDE je med prvih trideset najboljših igrancev na svetu uvrščenih 8 velemejstrov iz Ruske federacije, enako število jih je v ženski konkurenci (World Chess Federation 2016). To je obenem v primerjavi z ostalimi državami v obeh konkurencah največje število predstavnikov iste države med prvo trideseterico. Najmlajši velemejster vseh časov in član ruske članske ekipe Sergej Karjakin je v letu 2016 postal izzivalec za naslov svetovnega šahovskega prvaka. Vse to dokazuje, da je ruska šahovska tradicija močna in še dandanes dobro zakoreninjena v temelje države.

5 ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE

5.1 Politično ozadje

Začetke ameriške zgodovine še vedno najraje povezujemo s popotovanjem Krištofa Kolumba ob obali Karibov, misleč, da je našel pot v Azijo. Danes je znano in dokazano, da ima ameriška zgodovina bistveno starejše korenine, ki segajo 10.000 let pr. n. š. in so tesno povezane z indijansko kulturo. Prvotna indijanska plemena so bila namreč tista, ki so vladala ameriški celini do prihoda oblastnih, ozemlja in moči željnih, evropskih kolonialistov. Pri tem ni šlo za klasično kolonizacijo, podprto izključno s strani države, temveč za podporo zasebnikov in njihove zaslužkarske interese. Zanimivo je tudi, da je Amerika kot edina celina, dobila svoje ime po resnični osebi, Špancu Amerigu Vespucciju, ki je v začetku 16. stoletja o svojih ameriških popotovanjih napisal znano poročilo *Novi svet*.

Omenili smo, da je bilo evropsko odkritje ameriške celine povezano predvsem z odkrivanjem sveta in kolonialističnimi težnjami. Sprva so v tem prednjačili Španci na južni ameriški celini, pozneje pa pravzaprav že skorajda vse največje evropske države, predvsem na ozemlju današnje Severne Amerike. V začetku 17. stoletja so se tako pričeli veliki valovi množičnega priseljevanja iz Evrope v Severno Ameriko. V dobrih treh stoletjih je začetno gibanje tristotih angleških priseljencev, preraslo v povodenj milijonov prišlekov, ki so svoje domove zapuščali, bodisi zaradi političnih pritiskov, vere, možnosti zaslužka ali pustolovščine. Večina priseljencev, ki so prispeli v Ameriko je bila Angležev. Sledili so jim Nizozemci, Švedi, Nemci in Francozi. Na jugu pa so prevladovali Španci, Italijani in Portugalci (Ferfila 2002, 467–471). S takšno narodnostno raznovrstnostjo so nastopile (ne)pričakovane različne dolgoletne težave, ki so se stopnjevale do grozljivih spopadov, celo vojn. Na eni strani so novi priseljenci brezobzirno vdirali v življenje staroselcev, indijanskih plemen, ki so se bili prisiljeni odmikati v zaledje severnoameriške celine ter pristali celo na robu popolnega izumrtja. Na drugi strani, se je med kolonialnimi državami nadaljevalo rivalstvo, ki je bilo pravzaprav odraz že napetih razmerij držav na evropski celini. Tretja vrsta težav je bila verjetno najbolj nepredvidljiva: kolonialisti in prišleki so namreč postopno pričeli zahtevati čedalje večjo neodvisnost od svojih matičnih držav. Pri vsem tem se zdi že skorajda ironično, da so bile posamezne kolonialne države, še posebej Velika Britanija, prisiljene sodelovati z indijanskimi plemeni, da so pred Francozi uspele ohraniti nekatera osvojena ozemlja. Šlo je za vzajemnost med prišleki in staroselci, katerih skupni interes je bilo preživetje v borbah za osvojitve novega sveta v 17. in

18. stoletju. Evropsko priseljevanje na ameriško celino je s seboj prinašalo tudi določene koristi, še posebej na področju izmenjave kultur, razmaha izobraževalnih institucij in svobodnjaško miselnost, ki je kasneje pomembno vplivala pri snovanju temeljnih človekovih svoboščin in dokončni odcepitvi kolonij od matičnih držav. Spoznanje posameznih kolonij, da se brez medsebojnega povezovanja preprosto ne bodo mogle otresti matičnih držav, ki so jih omejevale pri razvoju in razsvetljenska filozofija, sta dokončno privedla do formiranja kolonialne uprave. Po Ferfili so velika fizična oddaljenost matičnih držav od njihovih kolonij, prezaposlenost z lastnimi (državljskimi) vojnami matičnih držav po Evropi in naravne okoliščine na ameriškem kontinentu spodbujale žilav individualizem ter samostojno odločanje. Čeprav se je s pariškim sporazumom leta 1763 Francija odpovedala vsemu svojemu imperiju v Severni Ameriki, današnji Kanadi, se težave Anglije ob vodenju svojih kolonij niso končale. Celo nasprotno: kolonije so formirale t. i. Celinsko zvezo, ki je zahtevala čedalje več samostojnosti v odločanju in upravljanju. Kolonije so celo sklicale kongres, kjer so prvi delegati tehtali zahteve po ločitvi kolonij od matične države. Leta 1775 je celinski kongres izglasoval, da gredo kolonije v vojno za osamosvojitve. Oče ideološke osamosvojitve je bil Thomas Jefferson, ki je z Deklaracijo o neodvisnosti leta 1776, naznanil novo obdobje ameriške zgodovine. Deklaracija je vsebovala pomembno filozofsko stališče, povzeto po razsvetljenskih delih Johna Locka, o svobodi človeka, kar je pozneje postalo ideološko vodilo ZDA. Ameriška osvojitvena vojna je trajala skoraj desetletje in verjetno bi bila, brez podpore Francije, neuspešna. Leta 1783 je Pariški sporazum dokončno prinesel neodvisnost, svobodo in suverenost nekdanjim 13 kolonijam, zdaj državam (Ferfila 2002, 475–481).

Žal pa načelo neodvisnosti, svobode in suverenosti niso veljala za vse ljudi v novih, mladih državah. Ženske niso imele nobenih političnih pravic, sužnjem so bile celo odvzete temeljne človekove pravice – enakost, vsi moški niso imeli enake volilne pravice. Morda je k temu botrovalo tudi dejstvo, da so imele novoustanovljene države samosvoje politične ureditve, kjer so bile pravice in dolžnosti državljanov različno urejene. Naslednji cilj nekdanjih kolonij je bil zato ustanovitev skupne, centralne oblasti. Ob tem se je porajalo vprašanje, kako urediti oblast, da bo uravnovešena in zagotoviti zaščito pravic posameznika. Leta 1787 je bil vzpostavljen sistem vladavine z ločeno zakonodajno, izvršno in sodno vejo oblasti, ki se med seboj nadzorujejo. Istega leta je bila sprejeta skupna ustava, ki pa so ji bili v letu 1791 dodani amandmaji za zaščito pravic posameznika, znani pod imenom Listina svoboščin. Kljub temu so znotraj zvezne države še vedno obstajale razlike, predvsem med severom in jugom o pogledih na suženjstvo. Severozahodne ameriške države so leta 1787 prepovedale suženjstvo,

južne pa so ga zaradi vzpona bombažne industrije in posledično brezplačne delovne sile ohranile. Zanimivo, da je severni del obsojal suženjstvo, a ga je hkrati zaradi gospodarskih koristi tiho spodbujal. Južnjaki so bili tako upravičeno jezni na severnjaška podjetja, ki so s prodajo bombaža kovali velike dobičke, vzrok za svoje zaostanke pa so pripisovali rasti severa. Države si niso bile enotne niti v ideoloških pogledih o prihodnosti ZDA, saj so se pojavljala še notranja trenja med republikanci in demokrati. Konec državljanske vojne, izjemen gospodarski in infrastrukturni razvoj ter poenotenje v smislu, da ZDA vendarle obstanejo, je vodil do sprememb, da so se ZDA iz ruralne republike pričele spreminjati v razvito urbano državo. Industrijska doba in tehnološki razvoj konec 19. stoletja sta privedla do udobnejšega načina življenja, tudi na račun delavskega razreda in še vedno tiho prisotnega suženjstva. Na oblasti so se menjavali demokratski in republikanski predsedniki, viharo obdobje pa je doseglo vrhunec z zlomom borze leta 1929 in sledila so leta gospodarske depresije. Optimizma ameriškemu narodu je s programom New Deal in večjo državno regulacijo znova vlil Franklin D. Roosevelt, novo izvoljeni demokratski predsednik ZDA. Čeprav so bile ZDA v 2. svetovno vojno vpletene, predvsem ob koncu vojne, niso imele tolikšnih izgub kot so jih utrpeli države na stari celini. To je v nadaljevanju vsekakor odločilno vplivalo na njen hiter gospodarski in družbeni razvoj, kar je ZDA posledično omogočilo, da so postale vodilna svetovna velesila.

Če analiziramo razvoj ZDA od njenih začetkov, ugotavljamo, da je bila to že od vsega začetka dežela novih doživetij in obljub o boljšem življenju. Prvotno so jo naseljevale evropske skupine posameznikov, ki so bili bodisi povzpelniki, željni bogastva ali pa so bili odpadniki, ubežniki stare evropske celine. Upamo si trditi, da je poleg velike fizične oddaljenosti, prav ta nelojalnost priseljencev botrovala k dejstvu, da matične države niso mogle obdržati nadzora nad svojimi kolonijami, ki so jih vodili bogataški priseljenci ali nezvesti pribežniki. Veliko o priseljencih pove tudi njihov brezkompromisni odnos do avtohtonega ljudstva Indijancev, ki je zaradi ekspanzije novoselcev skorajda izumrlo in bilo izkoriščeno za interese priseljencev, ko so se bojevali za neodvisnost od matične države. ZDA so skozi vso domovino polna dvojnosti: na eni strani poudarjanje pomena svobode in na drugi dolgoletno suženjstvo. Takšni pogoji so vsekakor primerni za kapitaliste in njihovo ustvarjanje dobička. Ameriške sanje so tako lahko živeli predvsem tisti profili ljudi, ki so sprejeli neizprosni boj in rivalstvo za preživetje.

5.2 Šahovsko ozadje

Kadar govorimo o sovjetski šahovski šoli, se v ozadju po 2. svetovni vojni soočamo s celotnim sovjetskim družbeno-političnim sistemom, ki je bil skrbno načrtovan in je med drugim služil celo kot politična propaganda komunizma, socializma. Ko raziskujemo šahovsko ozadje ZDA pa naletimo na skromne zametke prisotnosti šaha oziroma bolje rečeno na posamezne osebe, ki so v določenem trenutku za kratek čas zasijale kot utrinki na nočnem obzorju. Za razliko od sovjetske strani, ameriška stran politično-sistemske šaha nikoli ni podpirala. Zato se ZDA do sredine 20. stoletja niti niso mogle pohvaliti z več kot dvema izvrstnima igralcema v vsej svoji šahovski zgodovini.

Pred Fischerjem in pred 2. svetovno vojno so imele ZDA le enega igralca, za katerega se lahko trdi, da je bil nesporno najboljši na svetu. To je bil Paul Morphy⁴, prvi ameriški šahovski čudežni deček, ki je sredi 19. stoletja osvajal svet. Zanimivo je, da je Morphy tako kot Fischer, s svojimi dosežki predramil medije, ki so na naslovnica tiskovin objavljali njegove dosežke. Fischer in Morphy si tudi sicer delita nekatere izrazite podobnosti: oba sta že kot najstnika dosegala nepredstavljive šahovske dosežke s premagovanjem že uveljavljenih odličnih nasprotnikov, oba sta veljala za čudežna dečka šaha, oba sta bila šahovska samouka, oba sta imela težave z mentalnim zdravjem in oba sta pred tridesetim letom popolnoma prenehala šahirati.

Skromen razvoj ameriškega šaha se je pričel s prvim uradnim šahovskim prvenstvom ZDA, ki je bilo organizirano leta 1845. Krovna šahovska federacija USCF pa je bila ustanovljena leta 1939. Vsekakor z gotovostjo lahko trdimo, da je šah v ZDA veljavo dobil šele s pojavom Roberta Fischerja. Ko je leta 1972 postal svetovni šahovski prvak, je ZDA popolnoma prevzela šahovska evforija. Vsi so želeli šahirati in se priučiti šaha. Fischerjev kontroverzni značaj in v določenih trenutkih nerazumljiva načelnost, sta sočasno preprečila nadaljnji vzpon priljubljenosti šaha v ZDA, saj se je Fischer takoj po osvojitvi naslova umaknil iz javnosti in zavračal vse promocijske aktivnosti. Kljub temu so ZDA s Fischerjem pridobile potreben

⁴ Paul Morphy se je rodil leta 1837 v New Orleansu v premožni družini. Pri devetih letih je bil že najboljši šahist Louisiane, kasneje pa v celotnih ZDA. V turnejah po Evropi je premagoval vse svetovne šahiste. Šahisti ga uvrščajo med najboljše šahiste svoje dobe. Slovel je po dinamičnem in ostrem slogu igre. Poleg briljantne šahovske kariere, je bil po poklicu pravnik. Na vrhuncu šahovske kariere je nenadoma povsem prenehal igrati šah. Imel je psihične težave in je živel od družinskih prihodkov. Pri 47 letih je umrl zaradi kapi.

odmerek šahovskega navdušenja, ki je poglavitno botroval nadaljnjemu uspešnemu razvoju šaha na novi celini. Šahovska federacija ZDA je v primerjavi s preteklostjo postala bistveno bolj aktivna. Pričela je organizirati inovativne promocijske turnirje, skrbeti za promocijo šaha v šolah in izdajanje ene najbolj branih šahovskih revij Chess Life. Šahovsko izobraževanje v osnovnih šolah je danes v nenehnem vzponu in tako je bila na primer udeležba na vsedržavnem ameriškem mladinskem prvenstvu rekordna, saj je tekmovalo kar 5230 igralcev. Največji razvoj pa so ZDA zagotovo dosegle v razvoju računalniškega in internetnega šaha (U.S. Chess Trust 2016).

Primerjava ameriškega in sovjetskega modela šaha je pokazala, da je bil sovjetski zelo sistematičen in je imel moralno in finančno zaslombo v državi ter celo v visoki politiki. To je omogočilo razcvet šaha po celotni SZ in v takšnem ugodnem šahovskem okolju so hitro vzklihi šahovski velemejstri, bodoči svetovni prvaki. Najboljši sovjetski šahisti so uživali status nacionalnih junakov. Bili so deležni državnih štipendij, ugodnih oziroma brezplačnih stanovanj, posebnih odlikovanj in drugih privilegijev. Za razliko od sovjetskega, ameriški šahovski model ni bil sistematično urejen, temveč se je razvil na podlagi edinstvenih uspehov posameznih šahistov. Drugačna je bila tudi državna podpora šahovskim aktivnostim. V ZDA so posamezne nadarjene šahiste podpirali privatni mecenji in sponzorji. Finančne državne podpore praktično ni bilo. To na eni strani potrjuje ameriško poudarjanje individualizma, kjer uspeh enega posameznika lahko navdušuje množice in na drugi strani dokazuje, da šah ni bil sistemsko urejen ter je veljal za nepomembno športno disciplino. Pravo nasprotje je bilo v SZ, kjer je naše preučevanje pokazalo, da je tedanja oblast šah načrtno uporabljala za izobraževanje in razvedrilo svojih državljanov. Predvsem pa je šah uporabljala kot propagandno sredstvo za promoviranje svoje ideologije in izkazovanje premoči nad političnimi tekmeci.

Na tem mestu bi želeli izpostaviti še primerjavo obeh centralnih šahovskih klubov, ki smo jih imeli možnost obiskati in opazovati. Ameriški *Marshall Chess Club* se nahaja v bližini 5. avenije, prestižne in najbolj znane ulice v New Yorku. Tudi ruski Centralni šahovski klub se nahaja v bližini Rdečega trga, torej samem centru Moskve. Oba kluba sta opremljena v arhaičnem slogu, vendar se hitro opazi, da je ruski večji in bolj prefinjen ter bolj varovan z receptorjem na vhodu in vitrinami, kjer so skrbno predstavljene šahovske dragocenosti. V ruskem klubu se takoj »začuti« višjo roko, ki bdi in skrbi za urejenost in disciplino. Ameriški je vsekakor bolj svobodnjaški, saj je možen preprost prehod v glavne prostore kluba, kjer se nahaja nekaj šahovskih eksponatov. Na stenah ameriškega kluba nismo zasledili fotografij

Fischerja, medtem ko ima v ruskem klubu praktično vsak najpomembnejši veleojster svojo vitrino. Tvrstna praktična primerjava obeh klubov je po našem mnenju razkrila, da RF daje več poudarka reprezentativnosti kluba.

6 AMERIŠKI ČUDEŽNI DEČEK ROBERT JAMES FISCHER

Robertu Fischerju v magistrski nalogi posvečamo posebno poglavje, v katerem bomo predstavili njegovo biografijo, družinsko ozadje, vpletenost FBI, značajske lastnosti, njegov šahovski slog in nekatere pomembnejše okoliščine. Dejstvo je namreč, da nikoli v zgodovini šaha ni bilo bolj skrivnostne, karizmatične, samozavestne in ekscentrične osebe od Fischerja.

6.1 Fischerjeva mama in FBI

Fischer se je rodil 9. marca 1943 v Chichagu, ZDA. Njegova mama Regina Fischer je bila poljsko-židovskega porekla. Kot mama samohranilka je poleg Roberta vzgajala še njegova pet let starejša sestra Joan. Očeta Gerharda, nemškega biofizika, Robert nikoli ni spoznal, saj sta se z mamo razšla, ko je imel dve leti. Fischerjevo mamo Regino je vrsto let zaradi suma, da je sovjetska agentka, na skrivaj nadzirala in spremljala FBI, kar se je pozneje izkazalo z razkritjem tajnih dokumentov.

Edmonds in Eidinow (2005, 309–317), avtorja knjige *»Bobby Fischer ide u rat«*, dokazujeta, da dokumenti FBI od leta 1942 dalje podrobno odkrivajo nekatera pomembna dejstva o Fischerjevi mami in celo nakazujejo, da naj bi bil biološki oče Fischerja dr. Paul Felix Nemeny. Leta 1932 je Regina študirala v Berlinu, kjer je spoznala svojega poznejšega moža Gerharda Fischerja. Leta 1933 sta skupaj odšla v Moskvo, kjer sta živela pet let in kjer je Regina dokončala študij medicine. Po nesoglasjih v zakonu je Gerhard odšel v Španijo in kasneje v Čile, Regina pa v Pariz, od koder se je v ZDA vrnila leta 1939. Iz dokumentov FBI ni razvidno, da bi se Regina z možem po letu 1939 še kadarkoli srečala, saj ni želel ali dobil odobrene vize za vstop v ZDA. Nenavadno je, kako je FBI začel nadzirati Regino: zaradi izjemno slabega gmotnega stanja je želela hčerko Joan preko židovskih dobrodelnih organizacij dati v rejništvo. Družina, ki bi morala skrbeti za Joan, je našla sumljive dokumente (kemijske enačbe) in predmete (fotoaparat in dežnik, ki se sam zapira) Regine ter o tem seznaniła nacionalne oblasti. Tako se je pričela operacija FBI, ki je trajala več kot dve desetletji, čeprav bi kemijske formule preprosto lahko pojasnilo dejstvo, da je Regina v okviru študija v ZDA opravljala izpite iz kemije, fotoaparat pa je bil last njenega moža, profesionalnega fotografa. FBI je bila prepričana, da je bil Reginin mož kot komunist tudi sovjetski tajni agent. Dokumenti FBI so ključni pri razkritju nekaterih ključnih dejstev o Fischerju, pomembni pa so tudi zato, ker veliko izvedemo o karakterju Regine, ki je bil v veliki meri podoben sinovemu. FBI jo ocenjuje kot bistro, zgovorno, vendar s kompleksom prepirljivke. Regina je tekoče govorila francosko, nemško in

rusko. Bila je članica več levičarskih organizacij: Komunistične partije Amerike, Gibanja mednarodnih delavcev, Ameriške ženske za mir in Komiteja za nenasilno akcijo. Ena izmed razprtij Regine s sostanovalki se je na sodišču končala celo z odločitvijo sodnika, da mora Regina zaradi svojega obnašanja k psihiatričnemu izvedencu. Regionalni psihiatrični institut jo je ocenil kot paranooidno, prepirljivo osebo, vendar ne psihotično. Poročilo je celo priporočilo, da je, v kolikor bodo njeni otroci trpeli zaradi njene svojeglavosti, potrebno sprožiti intervencijo na sodišču za mladoletnike. Ko se je Regina leta 1957 na veleposlaništvo obrnila zaradi Robertove vize za Moskvo, je FBI znova aktiviral dosje. Preverjeni so bili vsi njeni bančni podatki, avtomobil, sodelavci v bolnišnici in oporoka očeta. Pod drobnogled je bil vzet tudi Robertov obisk Moskve, pri čemer se je FBI spraševala, zakaj so ga sovjetski gostje tako prijazno sprejeli – so mu morda želeli približati komunizem? Leta 1960 je Regina protestirala pred Belo hišo, ker Ministrstvo za zunanje zadeve ni izdalo dovoljenj ameriški šahovski ekipi za sodelovanje na olimpijadi v Vzhodni Nemčiji. Njen protest je odmeval tudi v medijih. Leta 1962 je Regina spoznala svojega drugega moža in se z njim preselila v Evropo, kjer pa jo je še vedno nadziral FBI in beležil njene aktivnosti v Franciji, Zahodni Nemčiji in Angliji, kjer je nadaljevala s protesti proti vietnamski vojni.

In še nekaj besed o domnevnem biološkem očetu Fischerja. Dokumenti FBI razkrivajo, da so tudi Paula Nemenya obravnavali kot komunista. Rodil se je leta 1895 na Reki (Hrvaška). Z Regino se je spoprijateljil leto dni pred rojstvom Fischerja, ko je kot docent matematike delal v Koloradu. Po rojstvu Roberta je zanj še posebej skrbel: za Regino je našel stanovanje in plačeval najemnino, pozneje je plačeval tudi njegovo šolanje in jima pošiljal 20 dolarjev na teden. Velikokrat ga je obiskoval, zato se je Robert nanj navezal. FBI je odkril, da naj bi leta 1948 Nemenyi socialni službi izrazil skrb in bojazen glede vzgoje sina, saj naj bi bila mama nestabilna. Po smrti Nemenyija leta 1952 Reginina osebna pisma sinu Nemenyija iz drugega zakona razkrivajo, da upravičeno lahko sklepamo, da je bil njegov biološki oče Paul Nemenyi in ne Gerhard Fischer. Zelo zgovorne so tudi fotografije, ki kažejo na veliko podobnost med očetom in sinom.

6.2 Biografija Fischerja

Otroška leta je Fischer preživel na različnih koncih ZDA, saj se je mama samohranilka z dvema otrokoma zaradi iskanja službe in slabega finančnega stanja morala velikokrat seliti. Končno se je družina ustalila v Brooklynu, utesnjem kletnem stanovanju na 560 Lincoln

Place. V New Yorku je Fischer živel kot mladostnik in pozneje nekaj časa tudi kot svetovni šahovski prvak. Ko je Fischer dopolnil šest let, je od sestre Joan dobil posebno darilo: šah. Igro, ki jo je cele dneve največkrat igral kar sam, ga je navdušila do te mere, da je mama na lokalni časopis poslala oglas s prošnjo, da se sinu poišče primerne šahovskega soigralca. Oglas je prišel v prave roke šahovskega novinarja Helmsa, ki je Fischerja povabil v brooklynski šahovski klub. V naslednjih letih je Fischer tam preživel veliko časa, učil pa ga je predsednik kluba Carmine Nigro. Kadar je bil klub zaprt, je Fischer šahiral v Washington Square Parku na Manhattnu. K hitremu vzponu Fischerja je veliko prispeval newyorški mojster John Collins, ki je imel kot paraplegik in upokojenec veliko časa. Vrsto let mu je bil brezplačni trener, prijatelj in celo nadomestni oče (Stupica 2008, 14). Z dvanajstimi leti je Fischer že nastopal na močnih turnirjih, s štirinajstimi je postal mladinski prvak ZDA, s petnajstimi pa že članski prvak ZDA. Med leti 1957 in 1967 je bil kar osemkrat absolutni šampion ZDA, nikoli ni zasedel drugega mesta. Spektakularno je, da na državnih članskih prvenstvih z najboljšimi ameriški šahisti dosegel kar 61 zmag, 26 remijev in le 3 poraze. Leta 1958 je s petnajstimi leti v Portorožu na medconskem turnirju postal najmlajši vele mojster v dotedanji zgodovini. Odtlej je veljal za nepogrešljivega udeleženca mednarodnih turnirjev po vsem svetu. Zaradi svoje izjemne načelnosti je dvakrat prekinil šahovsko kariero in bojkotiral pomembna prvenstva, saj je trdil, da je uveljavljen sistem za izzivalca svetovnega prvaka pisan na kožo sovjetskemu šahistu, ki s povezovanjem in dogovorjenimi remiji na nepošten način prihajajo do zmag na turnirjih. Leta 1971 je v dvobojih uspešno premagal konkurenta in postal izzivalec svetovnega prvaka Borisa Spaskega. Meč za naslov svetovnega prvaka se je leta 1972 odvijal v Reykjavíku na Islandiji, kjer je v dramatičnih okoliščinah z devetindvajsetimi leti Robert Fischer postal enajsti svetovni šahovski prvak.

Žal je bil dvoboj za naslov svetovnega prvaka zadnji resni turnir, ki ga je Fischer odigral v svojem življenju. Zaradi domnevno slabega mentalnega zdravja se je povsem umaknil iz javnega življenja in prekinil stike z znanci in šahovskimi prijatelji. Leta 1992 se je Fischer nenadoma pojavil v Beogradu, kjer je s Spaskim odigral prijateljski dvoboj za nagradni sklad v višini pet milijonov ameriških dolarjev. Fischer je znova slavil zmago nad Spaskim 17,5 proti 12,5, vendar sta bila oba igralca deležna precej kritik na račun kvalitete igre, še bolj na račun sumljivih okoliščin, v katerih je bil odigran dvoboj. Očitati so jima namreč, da sta se vpletla v sumljive posle jugoslovanske mafije in da je osvojeni denar umazan. Ameriško zunanje ministrstvo je Fischerju celo poslalo depešo, ki mu je prepovedovala šahovski nastop v Jugoslaviji, saj je bila tedanja oblast zaradi povzročene vojne na Balkanu kaznovana s

sankcijami. Fischer je znova poskrbel za škandal, ko je depešo v pričo novinarjev raztrgal in nanjo celo pljunil. Tako je dobil prepoved vstopa v ZDA. Verjetno se Fischer niti ni zavedal, da bodo posledice tega dejanja katastrofalne. Zaradi tiralice se je Fischer nekaj časa najprej skrival na Madžarskem, pozneje na Filipinih in Japonskem, kjer so ga leta 2004 na letališču aretirali zaradi izteka potnega lista in ga dali za zapahe. Leta 2005 je prejel vabilo iz Reykjavika, kjer so mu ponudili islandsko državljanstvo. Zadnja leta življenja je v krogu islandskih prijateljev in japonske šahistke Miyoko Watai preživel v Reykjaviku. Leta 2008 je umrl zaradi bolezni (Philosophy of Science Portal 2016).

6.3 Osebnost genija ali norca

Fischerjevo osebnost in njegov značaj je zagotovo težko razumeti tudi najbolj izkušenim psihologom. Na eni strani lahko govorimo o šahovskem virtuozu z inteligenčnim kvocientom 180, na drugi strani pa imamo opravka z osebo, ki ni imela razvitih nekaterih osnovnih socialnih veščin in je zato delovala asocialno ter v nekaterih izjavah in vedenju že skrajno.

Otroci genetsko in preko vzgoje prevzemajo nekatere lastnosti staršev. Iz razpoložljivih virov, ki smo jih preučevali, bi lahko dejali, da je Fischer po visoko izobraženih starših prevzel marljivost za doseg znanstvenih dosežkov, kamor bi v tem primeru lahko umestili ukvarjanje s šahom. Vztrajnost in trma sta bili namreč značilni tako za Fischerja kot njegovo mamo. Koliko vztrajnosti je potrebovala, da je opravljala dve službi, se pri tem dodatno izraževala in sama vzgajala dva otroka, še posebej v povojnih časih. Njeni načelnost in odločnost sta razvidni tudi v izraženih protestih pred oblastmi, ko je zagovarjala interese sina na področju šaha in nasprotovala vojni v Vietnamu. Fischer je podobne vrline potreboval za doseg naslova svetovnega prvaka. Vrhunski dosežki namreč potrebujejo ure in leta odrekanja, nenehnega treninga in popolne mentalne predanosti. Žal pa teh kvalitete Fischer ni koristil v šoli, kjer je v primerjavi z ostalimi sovrstniki veljal za vase zaprtega, odmaknjenega učenca, ki se je obupno bal tekmovanja in bil sramežljiv (Brady 2011, 26). Ko je Fischer pri petnajstih letih dosegel najvišji šahovski naslov, je pričel povsem opuščati šolo. Svojo dokončno odločitev je utemeljil z naslednjimi besedami: »Želel sem postati svetovni prvak, pri čemer mi šola ni mogla prav nič pomagati. Bolje je biti eden izmed vodilnih šahistov na svetu, kot eden izmed tisočih z diplomom« (Fischer v Kasparov 2010, 257). Kljub temu, Fischer ni bil nevednež, saj je s potovanji na šahovske turnirje pridobival znanja različnih jezikov (ruščine, španščine in srbohrvaščine) in drugih kultur. Poleg njegove mame, ki mu je nenehno prigovarjala, naj se

vendarle šola, se je Fischer tudi sam zavedal pomena izobrazbe, zato je prirojeno željo po novih znanjih in sposobnost hitrega dojemanja s pridom izkoriščal z branjem literature (Kasparov 2010, 258).

Odnos z mamo je vsekakor vplival na Fischerjevo osebnost. Morda ju je ravno izjemna karakterna podobnost tako zelo oddaljevala, da je prišlo konec petdesetih let do njunega dokončnega odhoda z odselitvijo Regine v drugo stanovanje. Odtlej je Fischer, sicer šele najstnik, živel in odraščal pravzaprav sam. Sam pa je bil dejansko že prej, saj je bila mama zaradi služb in ostalih aktivnosti večinoma z doma. Nepoznavanje očeta, odsotnost mame, odraščanje brez nadzorstva in ustrezne vzgoje staršev so verjetno botrovali Fischerjevi potrebi po samoti in zamaknjenosti v šahovski svet (Brady 2011, 26–27). Njegova individualnost in trma sta se v najstniških letih stopnjevali celo do te mere, da je materi prepovedal kakršnokoli vmešavanje v njegovo šahovsko kariero. Po Bradyu, naj bi se Fischer vseh materinih prizadevanj, da izboljša družinsko finančno situacijo s sinovimi uspehi (oglaševanje v časopisu, igranje simultank, pritiski na šahovsko zvezo, ...), močno sramoval in je bil zaradi tega nanjo zelo jezen (Brady v Kasparov 2010, 258). Ne glede na nestrinjanja med mamo in sinom, sta vse življenje ohranjala stike. Mama ga je tako, na primer, skrivaj obiskala na Islandiji, ko je Fischer igral dvoboj za naslov svetovnega prvaka.

Vsi profesionalni šahisti, ki so osebno poznali Fischerja, so v njem že od mladih let prepoznali izjemen talent in neverjetno voljo do dela in novih znanj. Šahist, novinar in mednarodni sodnik Kmoch, je vrsto let spremljal Fischerja. Opisal ga je takole:

Bobby Fischer igra šah z ognjem in predanostjo verskega fanatika. Nista še minili dve leti, ko so mu na medconskem turnirju v Portorožu pritekle solze vsakokrat, ko se mu ni kaj posrečilo. Sedaj se zna glede tega že bolje obvladovati. Morda se je zamislil ob moji pripombi, izrečeni v njegovih otroških letih, da je umetnost sprejemanja porazov tako pomembna kot umetnost zmagovanja. O teh stvareh Robert Fischer sam nikoli ne govori. Nerač predava tudi ob demonstracijskih deskah. Tako ni hotel nastopiti v manhattanskem šahovskem klubu, čeprav so mu ponudili štirikrat večji honorar, kot je v navadi. Na splošno je čisto brezbrizen do denarja, vendar se čuti zapostavljenega, če drugi dobijo več. Denar ga začne zanimati tudi v primeru, če ga potrebuje za določen šahovski cilj (Kmoch v Pasternjak 1972, 47).

Konkretne vrstice potrjujejo značajske lastnosti šampiona, ki smo jih že predstavili, sočasno pa Kmočov opis napoveduje še dve značilni vedenjski karakteristiki Fischerja. Prva razkriva dejstvo, da Fischer nikoli ni dobro prenašal porazov, kar so nekateri navajali kot glavni razlog za konec njegove šahovske kariere, ko leta 1975 ni želel braniti naslova svetovnega prvaka proti sovjetskemu izzivalcu Anatoliju Karpovu in je zato brez boja predal titulo. Poznavalci so menili, da Fischer igralno in psihološko ni bil pripravljen na Karpova, ki je slovel po popolnoma novem, inovativnem šahovskem slogu. V šahovskem smislu Fischer Karpova kot igralca ni poznal. Karpov se za razliko od Spaskega, ki je bil kot človek bolj dobrodušen in naiven, ne bi ujel v psihološke igre Fischerja, kar bi bil za slednjega psihološki poraz. V primerjavi s Spaskim, ki ga je Fischer psihološko povsem preučil, je šlo pri Karpovu za povsem drugačen tip igralca. Vele mojster Tajmanov je Fischerjev strah pred igranjem (po tem ko je že postal svetovni šahovski prvak) opisal na zanimiv, utemeljen način: »Čutil je, da zamišljenemu idealu ne bo mogel slediti, da ga ne bo mogel uresničiti in zato se je umaknil. Fischerjeva brezpogojna ljubezen do šaha je nazadnje klecnila pred strahom. Ni šlo za strah pred določenim nasprotnikom, temveč za strah pred napakami, ki so sestavni del šahovskih partij in se jim niti Fischer ne bi mogel izogniti« (Tajmanov v Kasparov 2010, 556–557). Fischer si je postavil previsoke cilje in se obremenil z bremenom, ki ga ni mogel nositi. Mislil je namreč, da kot svetovni prvak ne sme izgubiti nobene partije več. Obenem se je zavedal, da to ne bo mogoče, kar ga je pripeljalo do notranjega bolezenskega neravnovesja. Ruski strokovnjak za psihofizično rehabilitacijo športnikov, ki je deloval v štabu Karpova, je imel razlago za Fischerjeva dejanja in odločitve v zdravstvenem pogledu:

Fischer je bil bolan človek. Bil je shizofrenik in je upal, da bo neomejen dvoboj prikril napade bolezni, oziroma da simptomi ne bodo igrali odločilne vloge. Pred dvobojem smo zbrali vso dokumentacijo o Američanu, vso dokumentacijo iz številnih držav po svetu, kjer so bile akreditirane različne sovjetske organizacije, ... Dobili in uredili smo gore materialov. Ko smo vse skupaj analizirali, smo prišli do preproste ugotovitve, da je bil Fischer resno bolan človek (Krilov v Kasparov 2010, 557).

Pretirano šahovsko zamaknjenost Fischerja je v zgodnjih otroških letih zaznala tudi Fischerjeva mama, ki ga je zato odpeljala v psihiatrični oddelek brooklynske židovske bolnice. Tam ga je pregledal dr. Kline in pomiril mamo, da v življenju obstajajo tudi druge, mnogo večje odvisnosti, kot pa odvisnost od šaha (Edmonds in Eidinow 2004, 20). Kljub temu pa je Fischer

med ljudmi večinoma veljal za tiho, sramežljivo, izjemno vztrajno in načelno osebo, obsedeno s šahom.

Njegovi največji tekmeci, ki so z njim na turnirjih preživel največ časa, ga opisujejo kot odličnega šahista. Opisi pa veliko povedo tudi o njegovem človeškem značaju. Euwe, nekdanji svetovni prvak in predsednik FIDE, je bil nekakšen tihi podpornik Fischerja, kljub temu, da mu je slednji povzročal veliko preglavic s svojimi nenehnimi šahovskimi zahtevami. »Fischer je imel mnogo človeških pomanjkljivosti in z njim je težko imeti opravka, saj pogosto spreminja svoje poglede na iste stvari. Toda Fischer me navdušuje z ljubeznijo do šaha in je tudi neverjetno delaven in raznovrsten v vsaki fazi šahovske partije. Čudovit bojevnik, ki vselej igra le na zmago« (Euwe v Kasparov 2010, 578). Trije vodilni predstavniki sovjetskega šahovskega tabora, med njimi tudi dva nekdanja svetovna prvaka, so imeli o Fischerju pohvalne besede. Še posebej zanimive so besede dolgoletnega svetovnega šahovskega prvaka Botvinika:

Fischerjeva tragedija je bila v tem, ker se ni boril le z nasprotniki za šahovnico, temveč še s svojo nerealno predstavo o zunanjem svetu. Do konca zadnje partije v Reykjaviku je bil zmagovalec v tem boju. Njegova šahovska nadarjenost je bila velikanska. Že v njegovih mladih letih je bilo zlahka predvideti, da bo postal svetovni prvak, ... Odigral je ogromno čudovitih partij. Značilnost njegovih partij je bila, da so se začele razmeroma dolgočasno. Ko pa se je pojavila najmanjša priložnost, je Fischer takoj prešel v odločno akcijo. To ga približuje Morphyu: tako kot je Morphy deloval v odprtih položajih, tako je Fischer v sodobnejših polodprtih! (Botvinik v Kasparov 2010, 578).

Velemojstri se v šahu razlikujejo po zmogljivosti in slogu igre, ki je navadno povezana z značajem igralca. Zmogljivostne točke ali rating pričajo o tem, kakšne rezultate je igralec dosegal na turnirjih. Zato je tudi velemojstrski razpon precej širok: Fischer bi s svojim ratingom 2785 še danes sodil med super velemojstre. Šahiste glede na način igre lahko razdelimo še na napadalce (taktike, dinamične igralce) in obrambne (strateške) igralce. Vrhunski velemojstri obvladujejo sicer oba tipa in imajo po večini univerzalen slog igre, kljub temu pa določene značilnosti prevladujejo in so vezane na karakter igralca. Neodvisno od tega pa so v šahovski partiji zelo pomembni že omenjeni dejavniki vztrajnosti, notranje moči po zmagi in kondicijska pripravljenost. Sovjetski velemojster Smislov je o Fischerju dejal, da ni poznal igralca, ki bi imel v šahovski partiji več zmagovalne energije. »Težko se je spomniti podobnega primera,

tako vztrajnega, fanatičnega igranja na zmago v vsaki partiji. Tudi ko je že dosegel športni cilj, se pri Fischerju niso prebudili miroljubni občutki, kot pri večini drugih velemojstrov. Nasprotno, kot vodilni je Bobby igral z dodatno mero elana. V takih trenutkih, še zlasti v dvobojih, je znal Fischer imenitno izkoristiti psihološke elemente bojevanja« (Smislov v Kasparov 2010, 578). Poglejmo še, kako je Fischerja videl njegov največji nasprotnik Spaski:

Fischer je pri meni vselej pustil močan vtis s svojim značajem. Nikakršnih kompromisov. Bobbyeva moč se je nedvomno skrivala v tem, da je po otvoritvi skrbno izbiral in iskal ustrezne načrte. V tem smislu je bil igralec računalniške moči. V njem je bilo zaslediti nekakšno računalniško monumentalnost... Osebnost ga zelo visoko cenim. Fischer je bil, če lahko tako rečem, verujoči šahist. Vselej je iskal resnico na šahovnici in nikoli ni igral na cenene učinke (Spaski v Kasparov 2010, 579).

Opazimo lahko, da vsi vodilni šahisti, celo največji rivali, Fischerju nesporno priznavajo neverjetne kvalitete na področju šaha. Za samo šahovnico, kjer je ustvarjal šahovske umetnine, je bil Fischer vedno deležen izrazitega spoštovanja. To mu še posebej priznava njegov trener Lombardy:

Večina meni, da je Fischer prvo partijo proti Spaskemu v Reykjaviku izgubil zaradi spregleda (Lh2). Ni šlo za spregled, temveč za zadnji mogoč poizkus igre na zmago v sicer izenačeni poziciji. Nikoli v svoji bogati šahovski karieri nisem spoznal igralca, ki bi od prve poteze naprej želel tekmeca premagati za vsako ceno, tako kot je to počel Fischer. Njegova želja po zmagi in neverjetna energija, ki jo je ob tem izžareval, je plašila nasprotnike in navdihovala gledalce. Fischerjevo šahovsko karizmo in željo po zmagi pogrešam pri vseh nadaljnjih svetovnih prvakih (Lombardy 2016).

Fischer je imel fanatične športne vrline, ki jih je nadgrajeval tudi s fizično in psihično kondicijo, kar je bila v njegovem obdobju življenja za šahiste prej izjema kot pravilo. Fischer se je verjetno med prvimi pričel zavedati, da je potrebno biti za velike psihične napore med šahovskim turnirjem dobro kondicijsko pripravljen. Zato je redno igral namizni tenis in plaval, priredil pa si je tudi domači fitness. Fischer je prednost pred nasprotniki dosegal že izven šahovnice. Poleg vsakodnevnih temeljitih šahovskih priprav neposredno na nasprotnika, so njegove priprave

vključevale tudi šport. Pred Fischerjem so bili šahisti pojmovani skozi stereotipe o salonskih levih (učenjaki z očali ali pa gospodje s cigarami, ki ure in ure šahirajo v temačnih prostorih). Fischer je bil za javnost poleg svoje provokativne osebnosti, zanimiv tudi zaradi svojega videza, ki je bil netipičen za povprečnega šahista: visok, atletske postave in širokega nasmeha. Ustrezal je torej vsem kriterijem ameriškega junaka in je bil potemtakem idealen za promocijo ameriških vrednot.

Pregled Fischerjevega življenja nam razkriva simbolična prispodoba dveh plati medalje. Prva govori o njegovi nesporni šahovski nadarjenosti, šahovski zanesenosti in energiji zmagovalca, ki ga povzdignila med ameriške in svetovne zvezde tistega časa. Druga plat pa razkriva, da je imel že v rani mladosti mentalne težave, ki so se z leti le še stopnjevale. Veliko njegovih šahovskih sovrstnikov ga je sprejemalo v njegovi kontroverznosti, nekateri pa so o njegovem domnevno neprimernem vedenju z njim neposredno spregovorili in ga opozarjali na posledice – izgubo šahovske kariere in prijateljev. V zadnjih desetletjih se je pričelo aktivneje ugotavljati, če sploh in kakšno diagnozo bi Fischerju glede njegovega mentalnega zdravja, lahko postavili. Na podlagi našega opisa Fischerja, bi se strinjali s predpostavko, da je bil Fischer avtist z Aspergerjevim sindromom. »Avtizem je kompleksna razvojna motnja s heterogeno etiologijo in močno genetsko osnovo. Opredeljen je z določenim vedenjskim fenotipom. Za postavitev diagnoze mora biti prisoten pomemben primanjkljaj na področju socialne interakcije, komunikacije in imaginacije« (Macedoni-Lukšič 2006, 1). Zavedamo se, da za tovrstne diagnoze nimamo primernih kompetenc. Poleg tega bi v te namene bilo potrebno Fischerja medicinsko opazovati dlje časa, kar pa se za časa njegovega življenja ni nikoli zgodilo. Kot smo že omenili, je tudi Fischerjeva mama zaznala vedenjske motnje pri sinu in ga je zato odpeljala na psihiatrični pregled, vendar avtizem tedaj še ni bil dovolj raziskan. Kljub temu lahko, na podlagi Fischerjevih vedenjskih lastnosti in opisov njegovih sovrstnikov, utemeljeno predvidevamo, da je imel Aspergerjev sindrom. Gre za obliko avtizma oziroma vseživljenjsko stanje, ki se kaže v tem, kako posameznik dojema svet okoli sebe, procesira informacije in vzpostavlja odnose z drugimi ljudmi.

Večina izmed predstavljenih vedenjskih lastnosti, značilnih za ljudi z Aspergerjevim sindromom, se je po našem mnenju pojavljala tudi pri Fischerju. V nadaljevanju povzemamo značilnosti (Svetovalnica za avtizem) in primerjamo z vedenjem Fischerja:

– Težave s socialno komunikacijo:

- nerazumevanje gest, mimike in intonacije glasu,
- težave z razumevanjem, kdaj se začne in konča pogovor in z izbiro teme pogovora,

- uporaba zapletenih besed in besednih zvez, ne da bi vedeli, kaj pomenijo,
- dobresedno razumevanje govorjenega in posledično težave z razumevanjem šal in metafor.

Za Fischerja je bilo značilno, da je zelo rad in s komerkoli govoril o šahu. Niti ni bilo pomembno ali je šahovski amater ali vrhunski velemejster. Kot je v svojih zapisih dejal Bjelica (1984, 63), je Fischer vedno govoril o šahu ne glede na to ali se je nahajal v šahovski dvorani ali v hotelskem baru. Fischer tudi ni imel smisla za humor. Bjelica (1984, 198–199) nadalje opisuje dogodek z avtomobilom, ko je Fischer sprednji sedež odstopil gospodični z besedami: »V primeru nesreče je bolje, da se njej kaj zgodi, saj bi sicer svet ostal brez svetovnega šampiona.« Kot primer navedimo še opis Edmondsa in Eidnowa (2005, 276), ko je Fischer na slavnostni večerji ob podelitvi lovorike svetovnega prvaka leta 1972, analiziral šahovske partije in za komentarje celo prosil poraženca Spaskega. Tovrstno ravnanje je bilo tedaj za marsikoga posmehljivo ali neprimerno, za Fischerja pa tako normalno in značilno.

– Težave s socialno interakcijo:

- težave pri vzpostavitvi in ohranjanju prijateljstev,
- nerazumevanje nenapisanih socialnih pravil, ki so za večino samoumevna (npr. lahko stojijo preblizu drugega človeka ali pa začnejo z neprimerno temo pogovora),
- domneve, da so drugi ljudje nepredvidljivi in zmedeni,
- izoliranost in pogosto ravnodušje,
- neprimerno obnašanje.

O izoliranosti Fischerja smo že spregovorili. Vsekakor mu ni omogočala vzpostavitve trdnih in dolgotrajnih prijateljstev, celo nasprotno. Z večino ljudi, ki so mu bili blizu, se je hitro sprl ali razšel, izjema ni bila niti njegova mama. Nekatera njegova razhajanja so se končala celo na sodišču, kjer je Fischer večkrat dokazoval svoj prav (spor zaradi prekinitve dvoboja z Reshevskim, spori s šahovskimi novinarji, spor s Svetovno božjo cerkvijo, katere član je bil, spori s FIDE in ne nazadnje spor z ZDA in izgnanstvo). Fischer je nekaj časa po svetovnem prvenstvu na Islandiji prijateljeval s tamkajšnjim domačinom Palssonom, ki je službeno skrbel za Fischerjevo varnost med dvomesečnim dvobojem. Fischerjeva navezanost na Palssona se je stopnjevala do te mere, da je slednji moral zanemariti svoje redne službene obveznosti in se mu popolnoma posvetiti. Edmonds in Eidnow (2005, 214–215) opisujeta, kako je Fischer

komentiral predlog, da bi se Palssonu njegovo službeno odrekanje vsaj delno poplačalo: »Ponuditi Sammyju denar? On je moj prijatelj. Bil bi užaljen.« Tudi to intenzivno prijateljstvo se je kmalu ohladilo.

– Težave na področju fleksibilnosti mišljenja:

- nezmožnost predstave alternativnih izidov situacij in težja predvidljivost, kaj se bo zgodilo,
- omejen izbor aktivnosti, ki se jih lahko domislijo ter jih lahko ponavljajo in togo uporabljajo (npr. postavljanje stvari v vrsto, zbiranje predmetov),
- nekateri otroci imajo težave pri igrar, kjer naj bi se pretvarjali in imajo radi predmete, ki so povezani z logiko in sistematizacijo, kot je na primer matematika.

Tukaj izpostavljam takošnje in fanatično navdušenje Fischerja nad šahom (logika in matematika) že v otroštvu.

– Druge značilnosti:

- odvisnost od rutine, ki zahteva ravnanja po urejenih in ustaljenih vzorcih,
- posebne interese razvijejo v močan, včasih celo obsesiven hobi. Pri nekaterih ti interesi trajajo vse življenje, pri drugih pa se interesi sčasoma menjajo čisto nepovezano. Nekateri postanejo na področjih, ki jih zanimajo, izredno dobri,
- senzorna občutljivost – ta občutljivost se lahko nanaša na eno ali pa na več čutil: vid, zvok, vonj, okus in dotik. Posameznik je lahko preobčutljiv (hipersenzibilnost) ali pa premalo (hiposenzibilnost) občutljiv na dražljaje. Na primer svetlobni signali, hrup, nekatere vonjave, teksture blaga in podobno lahko pri posamezniku z Aspergerjevim sindromom povzročijo anksioznost ali celo fizične bolečine.

Izpostaviti velja, da je Fischer zagotovo prvi vrhunski šahist v vsej zgodovini, ki je odkrito opozarjal na neprimerne igralne pogoje. Čeprav je njegovo pogojevanje o idealnih šahovskih okoliščinah (tišina v dvorani med igro, dobra osvetlitev, odsotnost publike, dobre finančne nagrade, primerna nastanitev, ...) mejila že skorajda na izsiljevanje in muhavost, so ga pri tem podpirali številni svetovni vele mojstri. Med šahisti je Fischer dobro poznan tudi po tem, da je dvignil šahovske standarde na boljši nivo, primerljiv z ostalimi športnimi disciplinami. Morda je k temu botrovala prav njegova hipersenzibilnost, ki jo je spretno utemeljeval s trditvami, da

je šah igra, ki zahteva sto-odstotno koncentracijo človeka. Poleg tega je bil Fischer človek rutine, ki je rad dopoldneve prespal. Preostanek dneva pa je posvečal šahovskemu treningu, ki je vključeval redno prebiranje vseh svetovnih šahovskih novosti preko informatorjev in šahovskih revij. Veliko se je sprehajal, pred pomembnejšimi tekmovanji pa je njegov urnik vključeval še redne športne aktivnosti. Fischer ni imel drugih aktivnosti ali hobijev, kar je večkrat skrbelo njegovo mamo, ki si je za dobrobit svojega sina celo želela, da bi prenehal šahirati in si ustvaril normalno življenje povprečnega človeka.

V času dvoboja za svetovnega prvaka na Islandiji so se pri Fischerju pričeli pojavljati simptomi preganjavnice oziroma paranoje, ki so se po osvojitvi naslova svetovnega prvaka pa vse do njegove smrti, stopnjevali. Omenili smo že, da je Fischer javno obsodil sovjetske velemojstre goljufanja v smislu, da med seboj remizirajo le zato, da bi njemu preprečili zmago na turnirju in mu obenem onemogočili izzvati svetovnega prvaka. Avtorji knjig o Fischerju, ki so ga osebno poznali, večkrat omenjajo njegovo sovražnost do komunizma, SZ in sovjetskih velemojstrov. V enem od intervjujev, je Ruse označil za goljufive, lažnive in hinavske, proti katerim se bori celoten svobodni svet. Šahovski dvoboj na Islandiji, je Fischerju pomenil mikrokozmos svetovnih političnih razmer, pri čemer je voditeljem predlagal, da klasično bojevanje z bombami opustijo in se raje pomerijo za šahovnico (Kluy 2005). Za dosego najvišjega športno-šahovskega cilja je sicer potrebno biti neizprosni in tekmovalni, morda do neke mere celo sovražen do nasprotnikov, vendar je nujno potrebno ohraniti zdrav razum in človečnost. Sovražnost do vsega kar je sovjetsko, se je v zrelih letih pri Fischerju spreobrnila oziroma stopnjevala še v sovražnost do amerikanizma in judovstva. Najboljši dokazi za to so njegovi radijski intervjuji, še posebej iz leta 2001. Tedaj je teroristični napad na ZDA 11. septembra označil za čudovito novico (Fischer 2001). Intervju razkriva tudi Fischerjevo zamerljivost do ZDA, ki so ga po njegovem mnenju zgolj izkoristile v času hladne vojne, pozneje pa so ga pahnile v zapor in izgnale iz domovine. Fischer je bil mnenja, da je on edini zaslužen, da so ZDA dobile podobo intelektualne države. Na podlagi njegovih izjav menimo, da je bila poleg avtizma pri Fischerju prisotna še paranoidna osebnostna motnja, za katero je značilno ekscentrično vedenje.

Ljudje s to motnjo se pogosto vedejo čudno ali nenavadno. Trpijo tudi zaradi paranoje, močnega nezaupanja in sumničenja, tudi če ni razloga za to. Ta motnja se ponavadi začne v zgodnji odrasli dobi in je bolj pogosta pri moških kot pri ženskah. Ljudje s paranoidno osebnostno motnjo so vedno na preži, saj

verjamejo, da jih želijo drugi ponižati, jim škodovati ali jih ogrozati. Ta na splošno neutemeljena prepričanja, kakor tudi njihovi občutki krivde in nezaupanje, lahko slabo vplivajo na medosebne odnose. Pravi razlog za nastanek te motnje ni znan, najverjetneje pa gre za kombinacijo bioloških in psiholoških dejavnikov. Na genetsko pogojenost najbolj nakazuje to, da je motnja najbolj pogosta v družinah, kjer je že kdo diagnosticiran s shizofrenijo. Prav tako lahko na paranoidno osebnostno motnjo vplivajo zgodnje izkušnje iz otroštva, tako fizične kot čustvene travme (Inštitut za osebnostne motnje in oblikovanje osebnosti 2016).⁵

V tem poglavju smo želeli nakazati, kako kompleksna oseba je bil Robert Fischer. Predvsem se nam zdi pomembno, da na Fischerja gledamo večplastno, saj to lahko pojasni njegovo vedenje v različnih življenjskih obdobjih in okoliščinah. Na tem mestu pa izpostavljam še zanimivo mnenje Fischerjevega dolgoletnega trenerja in prijatelja Lombardya (november 2016). Na naše neposredno vprašanje, ali je bil Fischer bolan oziroma nor, je zelo prepričljivo, jasno in odločno dejal: »Fischer nikakor ni bil nor ali bolan. Bil je le zelo iskren, neposreden in načelen. Povejte mi, kaj je lahko s temi njegovimi vrlinami narobe. Fischer je ostal zvest sam sebi, kar pa očitno ni ustrezalo okolici in nekaterim posameznikom, ki so zlorabili njegovo zaupanje ter ga nenazadnje izdali.«

⁵ Za paranoidno osebnostno motnjo so značilni sledeči simptomi: dvomi v zavezanost, zvestobo, nezaupljivost do drugih; neizprosnost in zamerljivost; preobčutljivost in nesprejemanje kritik; iskanje skritih pomenov v nedolžnih pripombah ali vedenju drugih; ljubosumnost in želja po nadzoru stvari in dogodkov; prepričanje, da imajo vedno prav; nespriččenost; sovražno razpoloženje, trma in prepirljivost (Inštitut za osebnostne motnje in oblikovanje osebnosti 2016).

7 IZDELEK RUSKEGA ŠAHOVSKEGA STROJA BORIS SPASKI

7.1 Družina

Boris Spaski je leta 1937 rojen v Leningradu, kjer je zaradi fašističnih ambicij po zasedi Sovjetske zveze več let brutalno vihrala 2. svetovna vojna. Leta 1941 je Hitler z operacijo Barbarossa sprožil zračni in kopenski napad na Sovjetsko zvezo, s katerim so kot žibelko boljševizma najprej želeli uničiti Leningrad. Tri leta trajajoče nacistično obleganje mesta je vzelo življenja več kot milijon ljudem. Družina Spaski je pravočasno uspela oditi iz Leningrada in se vrnila nazaj v razpadlo mesto leta 1946, kjer se je Boris naučil šaha. Tako kot Fischer je bil tudi Spaski v družini drugi otrok (od treh) in je odrasčal brez očeta. Njegova mama Ekaterina je bila preprosta kmečka žena, ki je bila slabo izobrazena in globoko religiozna. Oče Vasilij je bil gradbenik, ki je napredoval vse do gradbenega nadzornika. Izhajal je iz duhovniške družine. Boris je bil še posebej ponosen na svojega deda, ki je bil duhovnik in izbran v četrto Dumo leta 1916 ter z zlatim križem osebno odlikovan s strani carja Nikolaja II. (Edmonds in Eidinow 2005, 50). Ko je imel Boris sedem let sta se starša razšla. Mama je družino preživljala s težaškim fizičnim delom.

7.2 Šahovska pot

V otroštvu je Boris dneve preživel v šahovskem paviljonu na otoku reke Neve, kjer je opazoval šahiste pri igri. Ko so paviljon zaprli, se je včlanil v šahovski klub pod okriljem Komunistične partije za mladino. Klub so obiskovali tedaj vodilni sovjetski šahovski trenerji Botvinik, Bronštajn in Bondarevski, ki so poučevali mlade šahiste. V Spaskiju so hitro prepoznali izreden talent. Dobil je šahovskega trenerja Zaka, ki pa je od njega zahteval tudi dobro fizično pripravljenost in kulturno razgledanost. Spaski je zato plaval in drsal ter obiskoval opero in balet. Pri dvanajstih letih je Spaski že prejemal državno mesečno štipendijo v višini 1200 rubljev, kar je bilo le 400 rubljev manj od očetove plače, in preživel svojo družino. Sprva tudi Spaski ni dobro prenašal poraze, saj je ob izgubljenih partijah jokal, vendar se je v šahovski karieri naučil brzdati, skrivati emocije in je pozneje zaslovel kot šahist brez emocij. Leta 1952 je dobil novega trenerja, znamenitega Kazimiroviča Toluša, ki je slovel kot mojster napada. Ob njem pa Spaski ni postal le boljši šahist, temveč tudi pravi gospod. Leta 1955 je Spaski zmagal na svetovnem mladinskem prvenstvu, leto pozneje, pri devetnajstih letih, pa je postal tudi prvak Sovjetske zveze. Kot dotlej najmlajšemu igralcu se mu je uspelo uvrstiti na turnir kandidatov, ki je predstavljalo uvodne kvalifikacije za izzivalca svetovnega prvaka.

Ob šahovski karieri je Spaski našel čas še za študij novinarstva. Kot mlada šahovska zvezda je dobil dvosobno stanovanje, kamor se je preselila celotna družina. Vendar kariera Spaskija ni napredovala kot bi morala. Ker leta 1958 ni uspel premagati ameriškega šahista Lombardya (pozneje trenerja Fischerja) na svetovnem študentskem prvenstvu in so zato prvo mesto osvojile ZDA, je bil kaznovan z dvoletno prepovedjo igranja šaha v tujini. Ni se uspel uvrstiti niti na turnir kandidatov. Popolno pa ni bilo niti njegovo osebno življenje. Z dvajsetimi leti se je Spaski prvič oženil, vendar se je zakon, v katerem je dobil hči, končal po treh letih. Leta 1966 se je Spaski drugič poročil in dobil sina. V tem obdobju je pričel sodelovati z novim trenerjem Bondarevskim, ki je zanj predstavljal tudi nekakšno manjkajočo očetovsko figuro. Kariera Spaskija se je po vseh padcih pričela počasi znova dvigovati in začel je odkrito razmišljati o osvojitvi naslova svetovnega prvaka. Bronštajn opisuje njegovo jekleno voljo: »Marsikdo bi po takšnih udarcih usode pustil šah, ne le sanje o naslovu svetovnega prvaka. Spassky pa se je odločil, da nadvse težko pot poskusi prehoditi še enkrat in lotil se je realizacije odlično pripravljenega načrta treningov (Bronštajn v Kasparov 2007, 279). Tako je leta 1966 zmagal na turnirju kandidatov in postal izzivalec tedanjemu svetovnemu prvaku Petrosjanu. Meč je izgubil zaradi pomanjkanja izkušenj igranja dolgih dvobojev in povsem različnega šahovskega sloga (obrambnega) Petrosjana, ki se mu ni uspel pravočasno prilagoditi. Kljub razočaranju je istega leta slavil na velemejstrskem turnirju v Santa Monici in to pred Fischerjem. Tri leta pozneje je znova zmagal na turnirju kandidatov in se po vseh kvalifikacijah dokopal do ponovnega dvoboja za naslov svetovnega prvaka. Za zmago v kvalifikacijah nad danskim velemejstrom Larsenom je prejel celo državno odlikovanje – Sovjetsko medaljo za zasluge. V dvoboju za naslov svetovnega prvaka leta 1969 je po triindvajsetih partijah slavil izzivalec Spaski.

Čeprav leta 1972 Boris Spaski ni uspel obraniti naslova svetovnega šahovskega prvaka, je nadaljeval s svojo aktivno šahovsko kariero vse do 90-ih let 20. stoletja. Poročil in ločil se je še v tretje s francosko državljanko. Vrsto let je živel v Franciji, kamor je emigriral, danes v starosti 80 let živi v Moskvi.

7.3 Značaj Spaskega

Za razliko od Fischerja, ki je bil izrazito samostojen in izjemno samoiniciativen v pridobivanju šahovskega znanja, lahko za Spaskega ugotavljamo ravno nasprotno. Spaski je bil poznan po svoji lenobni naravi in se za svojo bleščečo kariero lahko zahvali predvsem dolgoletnemu

šahovskemu trenerju Bondarevskemu, ki ga je nenehno silil k zajetnemu delu in preoblikoval njegove šahovske navade (Kasparov 2007, 279). Odlika Spaskega je bila torej nedvomno odločno vztrajanje in garanje pri zasledovanju jasnega cilja. V primerjavi s Fischerjem, ki je šah doživljal kot nenehno iskanje resnice in je posledično težil k neprekinjenemu osebnemu izpopolnjevanju, je Spaski na tem področju zaostajal. Njegovi cilji so bili rezultat nekega trenutnega navdiha, vendar zasledovani povsem predano in zelo natančno. Vele mojster Kasparov, ki je skrbno preučeval šahovske sloge svetovnih šahovskih prvakov, je ugotovil, da ustvarjalnega opusa Borisa Spaskega ne moremo preprosto umestiti med napadalnega ali obrambnega in podobno. V tem pogledu je Spaski še posebej unikaten in neponovljiv, kar ga je kot prvega uvrstilo med igralce z univerzalnim šahovskim slogom. Kasparov kljub temu pravi, da je bil Spaski bolj naklonjen k ostri, napadalni igri in je imel imeniten občutek za vzdrževanje pobude:

Deseti svetovni prvak se je igranja na pobudo naučil v mladosti, večino pa je gotovo dobil genetsko. Oboževal je močno, podvižno kmečko središče, svoboden razvoj figur, predvsem pa neposredne napade na kralja. Z leti se je naučil tudi občutnega manevriranja, obrambe slabših položajev, tehnike v končnicah. Vse to je počel enako dobro in brez kakršnega koli nasprotovanja; napad kot napad, končnica kot končnica. Izkoristil je vsako najmanjšo priložnost za dokazovanje, kako čudovito se znajde v zapletenih položajih, polnih taktike, predvsem pa v položajih, ko se ne moreš opreti na kakršne koli pozicijske postulate (Kasparov 2007, 191).

Ko Kasparov omenja genetsko pridobljen slog igre, se lahko dotaknemo tudi socialno-družbenega vpliva okolja na slog igre posameznih šahistov. Ob raziskovanju se nam je porajala misel, da sta vojna v okupiranem Leningradu in revščina pripomogli k dosežkom Spaskega. Prisiljen se je bil namreč boriti za preživetje in takšne okoliščine navadno utrdijo človeški značaj, lahko pa ga tudi povsem potolčejo. Vele mojster Korčnoj, ki je prav tako okusil vojna leta v Sovjetski zvezi se je retorično spraševal: »Ali smo bili igralci odpornejši zaradi naše preteklosti? Prav nasprotno, predstavljajte si, kaj bi dosegla moja generacija brez te travme (Korčnoj v Edmonds in Eidinow 2005, 46). Kakorkoli, morda pa je na drugi strani prav šah s svojo dodano vrednostjo pomagal sovjetskim šahistom, ki so okusili vojno, da so uspeli premagati vojne travme in postali boljši ljudje. Spaski je kot človek slovel po svoji odprtosti, dobrosrčnosti in ljubezni do življenja. V političnem smislu se ni nikoli proslavil kot zaprisežen

komunist ali simpatizer partije, kar je bilo sicer značilno za druge sovjetske svetovne prvake. Spaski je bil bolj kot sovjetski, ruski patriot in na svoje ruske korenine je bil vedno odkrito zelo ponosen. Verjetno je to upoštevala in spoštovala tudi tedanja sovjetska oblast, ki je Spaskiju dovolila, da je kmalu po porazu na svetovnem prvenstvu leta 1972, lahko mirno in brez večjih težav emigriral v Francijo.

8 ODNOSI MED SOVJETSKO ZVEZO IN ZDA V 70. LETIH 20. STOLETJA

Meč za naslov svetovnega šahovskega prvaka se je odvijal poleti leta 1972. V tem poglavju bomo obravnavali odnose med dvema svetovnima velesilama, pri čemer se bomo osredotočili na obdobje začetka 70. let 20. stoletja. Zaključki nam bodo pomagali razumeti kontekst v katerem sta se znašla dvobojevalca na Islandiji.

Poznavalec razmer odnosov med SZ in ZDA v obdobju hladne vojne Martin McCauley njuno medsebojno rivalstvo pojasnjuje kot tekmo med dvema sistemoma, ki ju vodita utopični ideologiji: »Rusija in Amerika sta med seboj tekmovali kot dva sistema. Sistemi so lahko zaznani kot komunizem in kapitalizem, svoboda in tiranija, nadzirano gospodarstvo nasproti prostega trga, individualizem in kolektivizem ter »rdeči svet« nasproti svobodnega sveta. Obe prevladujoči ideologiji sta bili utopični« (McCauley 2004, 112). Težava SZ je bila tako v nezmožnosti oblasti, da prenese kritiko marksizma in se prilagodi izzivom vsakdanjega življenja. Nadzirano gospodarstvo ni moglo prinesiti želenih gospodarskih rezultatov in je celo povzročilo njen kolaps ter dolgoletno krizo. Zaradi čedalje večje izoliranosti, ni bila sposobna razumeti drugih narodov, kar je ključno za uspeh v mednarodnih odnosih med državami. Prav tako pa izoliranost ni mogla prinesiti potrebnih sprememb na področju tehnologije in kulture, kar predstavlja gonilni sferi posamezne države. Tudi ZDA so živele z utopično ideologijo, da so odkrili zakone človeške eksistence, ki jo imajo pravico in dolžnost razširiti na celoten svet. Ostale narode so prepričevali, da morajo za dosego bogastva, sreče in svobode le kopirati sistem ZDA (McCauley 2004, 113).

ZDA v 2. svetovni vojni niso utrpeli tolikšne škode kot druge države, vpletene v vojno. Kmalu po vojni so ZDA pričele doživljati neverjetno gospodarsko rast. Blaginja države se je izražala tudi v svetu, kjer so ZDA pričele prevladovati in kmalu pridobile sloves najbogatejše države. Amerika je tudi ob pomoči politike (Trumanov Fair Deal) znova doživela velikanski vzpon v industriji. Od konca svetovne vojne pa do leta 1972 se je v Beli hiši zamenjalo veliko predsednikov, ki so na različne načine videli prihodnost Amerike. Morda najbolj izstopa liberalni Kennedy, ki je podpiral gibanja za državljanske pravice in si želel ameriškega primata v vesoljski tekmi s SZ ter obenem tvegati jedrsko vojno, ker ni popustil Sovjetom v krizi na Kubi. Prihod predsednika Nixona v Belo hišo leta 1969 in njegova odločitev, da bo Kissinger osrednja figura v državni politiki, sta spremenili mednarodno situacijo. Novi predsednik je

veljal za osebo, ki je imela briljanten občutek za zunanje zadeve. Prav v času njegovega predsedovanja so ZDA, predvsem zaradi gospodarskih in političnih posledic vojne v Vietnamu, pričele pestiti vrste gospodarskih težav. Nixon se je obenem zavedal, da si Američani želijo čimprej zaključiti vojno v Vietnamu in da kot predsednik ZDA igra boga v svetovni politični areni. Čeprav Nixon ni gojil posebnih simpatij do komunizma, se je dobro zavedal, da bodo ZDA za boljšo prihodnost potrebovale drugačen, bolj umirjen diskurz z Moskvo. Po letu 1970 se je poleg ZDA tudi SZ znašla v neobetavni gospodarski situaciji, saj je začela slabeti zaradi prevelikih apetitov v oboroževalni tekmi. Navidezna jedrska, morska in zračna prevlada SZ v svetu, je v ozadju prikrivala dejstvo, da njeni voditelji ignorirajo slabe gospodarske napovedi, nimajo stika z realnostjo in živijo v navideznem paradizu (McCauley 2004, 62).

Gospodarski in politični interesi oblasti v Washingtonu in Moskvi so pripeljali do politike popuščanja napetosti med obema velesilama. Rezultati Nixonovih srečanj s sovjetskim voditeljem Brežnjevim so pripeljali do dogovora o zmanjšanju števila jedrskih raket, sodelovanja v vesolju in ublažitve trgovinskih omejitev. Pogovori o omejevanju strateškega orožja (SALT) so dosegli vrhunec prav leta 1972 s sporazumom o nadzoru jedrskega orožja (Ferfila 2002, 539). Navkljub izboljšanju odnosov, sta obe velesili še vedno sodelovali v različnih vojnah in konfliktih v Južni Ameriki, Aziji in na Bližnjem vzhodu, kjer je vsak blok podpiral svojo stran. Popolnega zaupanja med njima ni bilo, saj sta obe državi še naprej veliko vlagali v vohunske dejavnosti in oboroževanje svojih vojaških sil.

9 DVOBOJ STOLETJANA ISLANDIJI

Ime »dvo boj stoletja« je bilo originalno uporabljeno za šahovski dvo boj med igralci SZ proti preostanku sveta leta 1970, v katerem je prepričljivo slavila SZ in utrdila primat na svetovni šahovski sceni. Le dve leti pozneje je termin posvojil in v nadaljevanju povsem prevzel dvo boj za naslov svetovnega šahovskega prvaka na Islandiji med atraktivnim Američanom in umirjenim Sovjetom. Svetovni mediji so bili zapolnjeni z naslovi, ki so karikirali osamljenega ameriškega genija naproti sovjetskemu šahovskemu stroju in s tem po dolgih desetletjih napovedovali izziv sovjetskemu šahovskemu monopolu (Oleynikov 2016, 64).

Reykjavík na Islandiji v osnovi sicer ni veljal za favorizirano lokacijo, kjer naj bi se igral dvo boj. V igri je bilo sprva več mest oziroma držav⁶, ki so pri FIDE v ustreznem prijavnem roku oddale ponudbe, da bi gostile odmeven dvo boj. Najboljši finančni ponudbi sta pripravili Jugoslavija (Beograd) in Argentina. Fischer je celo upal, da bodo ZDA oddale najvišjo ponudbo za dvo boj, a se to ni zgodilo. Malo verjetno je bilo tudi, da bi Spaski pristal igrati dvo boj na ameriških tleh. Da se ne bi ponovila drama iz Buenos Airesa, kjer je Fischer v kvalifikacijskih dvo bojih prepričljivo premagal sovjetskega Petrosjana, je iz igre takoj izpadla Argentina. Fischer je celo izjavil, da mu je pravzaprav vseeno, kje bo potekal dvo boj, saj si dejansko želi le nagrade in še bolj naslova (Roberts 1972, 54). V igri sta tako ostali še Islandija, ki jo je zaradi primerljive klime s SZ favoriziral Spaski in Jugoslavija (Beograd), ki jo je favoriziral Fischer. Pričela so se pogajanja o lokaciji, ki naj bi se zaključila do 10. februarja 1971, a do soglasja ni prišlo predvsem zaradi zapletov in vloženega veta na ruski strani. Tedanji predsednik FIDE, Max Euwe, je iz tega razloga podal predlog rešitve, da bi se meč deljeno odigral tako na Islandiji kot v Jugoslaviji, kar bi obenem pomenilo večji denarni sklad za dvo bojevalca. Predlog je v marcu 1971 uskladi l z uradniki sovjetske šahovske zveze in ko je že kazalo, da je dogovor na dlani, se je vmešal Fischer, ki se ni več želel usklajevati preko predstavnika ameriške šahovske zveze, temveč neposredno sam. Zahteval je dodatne deleže od dobička izvedbe dvo boja, pri tem pa ni želel oddati garancije, da bo na dvo boju zagotovo prisoten. FIDE mu je zagrozila z

⁶ Nabor 15 držav in mest s finančno ponudbo za igranje dvo boja po Robertsu (1972, 52-53): Kolumbija (40 tisoč dolarjev), Francija (50 tisoč dolarjev), Grčija (52 tisoč dolarjev), Švica (60 tisoč dolarjev), Zagreb – Jugoslavija (70 tisoč dolarjev), Kanada (75 tisoč dolarjev), Nizozemska (80 tisoč dolarjev), Brazilija (80 tisoč dolarjev), Vzhodna Nemčija (92 tisoč dolarjev), Bled – Jugoslavija (100 tisoč dolarjev), Chicago – ZDA (100 tisoč dolarjev), Sarajevo – Jugoslavija (120 tisoč dolarjev), Islandija (125 tisoč dolarjev), Argentina (150 tisoč dolarjev) in Beograd – Jugoslavija (152 tisoč dolarjev).

izgubo pravice do izzivalca svetovnega prvaka, v kolikor ne bi pristal na že dogovorjene pogoje. In ko je Fischer vendarle popustil in pristal na pogoje, so se pričele težave na strani jugoslovanskih organizatorjev. V Beogradu so Fischerja že prej dobro poznali po njegovi ekscentričnosti in nemogočih zahtevah, zato so od vsakega dvobojevalca zahtevali garancijo v višini 35 tisoč ameriških dolarjev, v kolikor do dvoboja ne bi prišlo. Ruska stran s plačilom zavarovalnine ni imela težav, medtem ko ameriška ni imela denarja oziroma ga ni želela plačati, ker zahteva organizatorja po njihovem mnenju ni bila legitimna. Kmalu zatem je Jugoslavija odstopila od organizacije dvoboja in izvedba prvenstva je bila znova ogrožena. V začetku maja 1971 je vendarle prišlo do dogovora, da bo dvoboj potekal na Islandiji kljub manjšemu denarnemu skladu in kljub dejstvu, da je bila izbrana favorizirana lokacija Spaskega in ne Fischerja. Slednji je med drugim izrazil protest, da Islandija ni primerna lokacija za dvoboj, ker nima ustrezne tehnične podpore za televizijski prenos tekem in da je dežela preprosto preveč oddaljena za tako odmeven dogodek (Roberts 1972, 57–59).

Vse je bilo pripravljeno, a se dvoboj v Reykjavíku leta 1972 ni pričel načrtih. Lahko bi celo dejali, da se je s pričakovano zamudo odprl 11. julija. Spaski je na Islandijo pripotoval že 21. junija. S seboj je pripeljal močno, in v primerjavi s Fischerjem, tudi številčnejšo podporno ekipo: vele mojstra Jefima Gellerja, mednarodna mojstra Nikolaja Krogiusa in Iva Neia. Vsak izmed njih je imel poleg šahovskih priprav dodatne zadolžitve. Geller je užival status uradnega sekundanta, slovel pa je predvsem po polni predanosti šahu, pripravam in analizam. Krogius je bil obenem tudi psiholog, ki je skrbel za dobro mentalno počutje Spaskega. Nei pa je bil zadolžen za športne kondicijske priprave. Celotna ekipa je imela dovolj časa, da se je časovno in klimatsko prilagodila razmeram na Islandiji. Povsem drugače je bilo s Fischerjem, ki ga na Islandijo ni bilo vse do zadnjega trenutka. Otvoritev ob navzočnosti islandskega predsednika, župana glavnega mesta, sovjetskega in ameriškega veleposlanika ter drugih diplomatov, je bila predvidena že 4. julija, a se je vse skupaj zaradi Fischerjevih finančnih in tehničnih zahtev zavleklo za teden dni, brez navzočnosti izzivalca. Fischer je namreč svoj nastop pogojeval z vedno novimi zahtevami in si izmišljeval dodatne kriterije. Fischerjeva ekscentričnost se je kazala na dva načina. Na eni strani je zase in za Spaskega zahteval 30 odstotkov denarja od prodanih vstopnic, večji nagradni sklad in omejitev televizijskega snemanja. Na drugi strani pa se je skrival pred fotografii, zaradi česar je dvakrat zamudil letalo za Islandijo. Navedimo še kot primer zahteve okoli avtomobila, ko je sprva želel zgolj avto, nato je hotel takšnega z avtomatskim menjalnikom, zatem pa se je spomnil, da hoče avtomatskega mercedesa, in tako naprej. Do danes ostaja nerazjasnjeno, kateri motivi so Fischerja gnali v tovrstna pogojevanja.

Morda je šlo za pretirano načelnost ali pa celo za namerna dejanja, s katerimi je želel izzvati Spaskega in si ustvariti psihološko prednost že pred samim šahovskim dvobojem. Kakorkoli, Fischerjeve zvezdniške kaprice in ne prihod na Islandijo so pričele zanimati javnost in zanimanje medijev za dvoboj je raslo iz dneva v dan. Prav skozi poročanje javnosti, se je v dogajanje odločilno vpletel londonski poslovnež in velik ljubitelj šaha Jim Slater, ki je v obstoječi nagradni sklad nakazal dodatnih 125.000 dolarjev. Dejal je: »Ta denar je moj. Rad imam šah in ga igram že leta. Mnogi si želijo videti ta dvoboj in vse je pravzaprav že dogovorjeno. Če Fischer ne bo prišel na Islandijo, bodo mnogi razočarani« (Slater v Roberts 1972, 67). Še bolj jassen je bil Slaterjev predstavnik za stike z javnostjo, ko je dejal, da ponudba postavlja Fischerja pred težko odločitev – ali se bo pojavil in igral ali pa bo pokazal, da ga je strah (Roberts, prav tam). Morda je dvoboj torej rešil prav poslovnež Slater, ko je provokativno poskrbel za finančno plat, ki je navsezadnje vendarle zadovoljila načelnega in zahtevnega Fischerja. Skupna vsota sklada je tako narasla na (za tiste čase neverjetnih) 250.000 dolarjev (danes bi to pomenilo približno 1,25 milijona dolarjev). Na nek način je v pogajanja posegel celo tedanji ameriški zunanji minister Kissinger. V kratkem telefonskem razgovoru je Fischerju dejal, da je njegov nastop na prvenstvu v interesu naroda. Že pred tem pa je bil Fischer deležen politične podpore s strani ameriškega predsednika Nixona. Posebna pozornost predsednika je bila Fischerju namenjena že v njegovem pohodu na prestol, ko je kot za šalo v kvalifikacijskih mečih premagoval svoje tekmece od Tajmanova do Larsena in pozneje še Petrosjana. »K vsem vašim že prejetim čestitkam, želim dodati še svojo. Niz vaših devetnajstih zaporednih zmag v kvalifikacijah za svetovno prvenstvo nad svetovno konkurenco je brez primere, in imate vse razloge, da občutite zadovoljstvo s pričo vašega odličnega dosežka. Zdaj ko se pripravljate na srečanje z zmagovalcem dvoboja Petrosjan – Korčnoj, ste lahko prepričani, da vas vaši sodržavljanji spodbujajo še naprej. Vso srečo!« (Nixon v Johnson 2008, 158).

Presenetljiv je pasiven položaj Spaskega kot aktualnega svetovnega šahovskega prvaka, da je sploh dovolil Fischerju izsiljevanja. Še bolj pa je presenetljivo, da sovjetska stran očitno ni imela dovolj vpliva, da bi Spaskemu naročila, naj vendarle ne dovoli več izsiljevanja in odstopi od meča, kar so mu sicer dovoljevala formalna pravila FIDE. Kot aktualni prvak, je imel namreč vso moralno in zakonsko pravico, da bi zaradi neprimerne obnašanja izzivalca, zahteval njegovo izločitev iz dvoboja. Spaski je pojasnil: »Po dvoboju mi Športni odbor SZ ni mogel odpustiti, da sem izpustil možnost ohranitve naslova svetovnega prvaka. To bi lahko storili, saj sem imel vse argumente in podporo tedanjega predsednika FIDE, ki mi je celo predlagal, naj si vzamem potreben čas in vse znova premislim. Zahvalil sem se mu za dober nasvet in dejal, da

bom storil po svoje» (Spaski v McGourty, 2015). Šele po predstavitvi žreba in dvakratni odložitvi prihoda Fischerja na Islandijo, je Spaski pisno preko Gellerja in tudi v imenu celotne sovjetske delegacije, zahteval uradno opravičilo.

Fischer je prekršil pravilo svetovnega prvenstva, ki nalaga igralcu prisotnost na otvoritveni slovesnosti. S svojo odsotnostjo je užalil mene osebno in Sovjetsko šahovsko zvezo, ki jo zastopam. Javnost v SZ in jaz osebno, smo ogorčeni nad ravnanji Fischerja. S tem je ogrozil svojo moralno pravico nastopa v dvoboju za naslov svetovnega prvaka. Fischer mora prevzeti odgovornost dokler obstaja še nekaj upanja, da se bo meč sploh odvil. Šele po tem se bom znova lahko vrnil k vprašanju, ali bo dvoboj sploh potekal (Spaski v Roberts 1972, 79).

Od tega trenutka dalje lahko rečemo, da je dvoboj postal uradno političen, saj sta obe strani pričeli medsebojno obračunavati z izjavami. Celo tedanji predsednik FIDE je ocenil, da situacija postaja kritična in da ni siguren, ali se bo dvoboj sploh igral (Euwe v Roberts 1972, 80). Ameriška stran je ruski očitala, da Spaski deluje po navodili sovjetske oblasti, saj izjava naj ne bi bila značilna za uglednega gospoda in pravega športnika, temveč za Sovjetsko šahovsko federacijo, ki je končno pričela kazati pravi obraz in ovirati izvedbo dvoboja (Edmondson v Roberts, prav tam). Čeprav se je Fischer opravičil, ruska stran opravičila ni sprejela, temveč ga je zavrnila z utemeljitvijo, da ni osebno, niti podpisano. Medsebojna obtoževanja so se nadaljevala, sklicanih je bilo tudi nekaj ločenih novinarskih konferenc, kjer so bila pojasnjevana stališča. 6. julija 1972 je Spaski s strani Fischerja vendarle prejel dolgo osebno opravičilo, ki ga je prvak sprejel in šahovski dvoboj se je končno lahko pričel (The Journal News 1972).

Prva partija se je igrala 11. julija v dvorani z več kot 2000 prisotnimi gledalci. Vse je potekalo normalno do trenutka, ko je Fischer postal nemiren zaradi televizijskih kamer in hrupa v dvorani. Med partijo je večkrat vstal in protestiral pri sodniku. Fischer je prvo partijo izgubil, čeprav je bila pozicija, do odločilne napake, enaka. Uveljavilo se je prepričanje, da je Fischer naredil grob spregled, kar smo preverili v razgovorih z njegovim sekundantom v Reykjavíku. Lombardy (2016) je prepričan, da ni šlo za spregled, temveč za zadnji mogoč poizkus igre na zmago v sicer izenačeni poziciji.

Po presenetljivem porazu je Fischer organizatorje postavil pred nov izziv, ko je zahteval, odstranitev zanj motečih televizijskih kamer v igralni dvorani. Ker organizatorji niso imeli namena izpolniti njegovih zahtev, je Fischer zagrozil, da bo bojkotiral drugo partijo. Znova so potekala mučna pogajanja organizatorjev s Fischerjevo ekipo, saj Fischer ni želel sodelovati v razgovorih, dokler mu v celoti ne ugodijo. Tik pred pričetkom druge partije so se organizatorji vendarle uspeli dogovoriti s Fischerjevim štabom glede televizijskega snemanja dvoboja. A je Fischer nato zahteval, da se mu že porabljen čas druge partije povrne, kar sodnik ni sprejel in Fischer je dokončno izgubil partijo. Mnogi so menili, da bo Fischer protestno zapustil Islandijo, vendar tega pozneje ni storil in je ostal v Reykjaviku (The Herald 1972). Razširile so se govorice, da je Fischer ostal zgolj zaradi skrivnostnega klica Kissingerja. To smo preverili z Lombardyem, ki nam je razkril, zakaj je Fischer v resnici nadaljeval z dvobojem. »Zelo dobro sem poznal njegov karakter in natanko sem vedel, kako razmišlja. Potreboval je le pravi motiv. Po prvi izgubljeni tekmi in drugi izgubljeni brez boja ter psiholoških pritiskih okolice, sem mu dejal: »Bobby, bolje je loviti kot biti plen. Začni z ničle in ga ulovi.« Nobenih drugih spodbud ni potreboval v smislu, da igra za domovino ali proti sovražnim Sovjetom. Potreboval je le pravi športni motiv, saj si je želel zmagovati« (Lombardy 2016).

Le nekaj dni pozneje je Spaski znova popustil Fischerju in nepričakovano dogovorili, da se tretja tekma odigra v zaprtem prostoru, brez občinstva, zgolj z eno nameščeno kamero na daljinsko upravljanje. Dobrovoljno odločitev Spaskega so nekateri šahovski komentatorji utemeljevali kot njegov strah, da bi konec dvoboja pomenil njegovo nepošteno in nezasluženo zmago. Spet drugi so bili mnenja, da je Spaski preprosto hotel igrati in je do Fischerja čutil veliko spoštovanje. Spaski (v McGourty 2015) priznava, da je odločitev sprejel popolnoma sam in v nasprotju z mnenjem sovjetskega štaba ter da se je s tem nespametnim dejanjem popolnoma diskreditiral. Partija je potekala v manjši dvorani za namizni tenis. Prenos je preko kamere spremljalo približno 1000 gledalcev. Fischer je na partijo zamudil deset minut, nato pa se je dvoboj pričel. Tokrat je zmagal Fischer in kmalu zatem je sovjetska ekipa pri sodniku Schmidu vložila protest, da se morajo vse nadaljnje partije brezpogojno odigrati v dogovorjeni dvorani (Philadelphia Daily News 1972). Fischer se je strinjal, da se dvoboj vrne v prvotno dvorano, ni pa pristal na bližino kamer. Ker je pred partijo lastnoročno preverjal, kje se nahajajo kamere, se je četrta partija pričela celo z dvajset minutno zamudo. Snemanje dvoboja je bilo spet mogoče šele 27. julija, ko je Fischerju v dvoboju že dobro kazalo (Courier-Post 1972). Peto in šesto partijo je Fischer suvereno zmagal in vele mojstri so pričeli komentirati, da se je Spaski povsem spremenil in igra izrazito slabo. Argentinski vele mojster Najdorf (v Roberts 1972, 108) ga opiše

takole: »Spaski ni Spaski. Poznam ga dobro in lahko rečem, da je povsem čuden. Ni nasmejan. Obnaša se kot človek v ječi. Nekaj, poleg Fischerja, ga obremenjuje.« Nadaljuje s pomenljivo mislijo: »Če bi ga Rusi pustili pri miru, bi šahiral mnogo bolje« (Najdorf v Roberts, prav tam). Ta zanimiva izjava nakazuje, da so bili v dvoboju vpeti sovjetski uradniki. Obenem potrjuje značaj Spaskega, ki je bil po naravi vesel in družaben ter mu delovanje pod taktirko nekoga višjega od sebe, preprosto ni ustrezalo. Podajamo še pogled Roberta, ki je dogajanja na Islandiji spremljal neposredno. »Spaski je pričakovano nosil breme, s katerim Fischer ni bil obremenjen: ni igral le zase, temveč tudi za sovjetsko vlado, za sovjetski sistem. Predstavljal je ideologijo. Sovjetski šahisti so bili najboljši, ker je tako zahteval sistem, ki je narekoval, da so najboljši v družbenem, političnem in vladnem pogledu. Fischer, čeprav je obtožil Ruse nepoštenega šahovskega dogovarjanja, ni imel na svojih plečih političnega bremena« (Roberts 1972, 108). Glede bremen igralcev, ki igrajo dvoboje za naslov svetovnega prvaka smo povprašali enajstega svetovnega šahovskega prvaka. Pritrdil je, da obstaja veliko pritiskov z različnih strani, zato je najbolj pomembno, da se med igranjem o vsem tem ne razmišlja (Karpov 2016). O političnih pritiskih v dvoboju leta 1972 je Spaski v intervjuju dejal, da je šah tedaj služil interesom politike, posameznik v sovjetskem sistemu pa je bil last države, s katero so počeli, kar so želeli. Dvoboje je po njegovem mnenju vseboval elemente mističnega, ker so se nahajali v času hladne vojne (Spaski v McGourty 2015).

Bolj ko se je dvoboj bližal koncu, bolj nervozen je postajal sovjetski štab. V sedemnajsti partiji so Rusi obtožili Američane, da uporabljajo elektronske naprave in kemične sestavine z namenom, da bi oslabili sposobnost igranja Spaskega. Vodja sovjetskega štaba, Geller, je od sodnika in organizatorjev zahteval, da se ob prisotnosti ustreznih strokovnjakov pregleda celotna igralna dvorana. Še posebej je izpostavil posebni Fischerjev stol in osvetljavo ter prikrite psihološke prijeme izzivalca, ki naj bi neuravnovešali Spaskega. Čeprav so Američani nasprotovali pregledu, se je sodnik odločil ugoditi zahtevi, kot je to storil prej pri Fischerjevih. Pregled ni odkril ničesar sumljivega, razen dveh mrtvih muh v lučeh in neškodljiv železni kos v stolu, ki ga je uporabljal Fischer. V zadnjem delu dvoboja, je Fischer Spaskega odlično umirjal z remiji in se zanesljivo bližal naslovu svetovnega prvaka.

Tabela 9.1: Razpredelnica dvoboja z rezultati in datumi partij

	1. partija 11.7.	2. partija 13.7.	3. partija 16.7.	4. partija 18.7.	5. partija 20.7.	6. partija 23.7.	7. partija 25.7.	8. partija 27.7.	9. partija 1.8.	10. partija 3.8.	
Fischer	0	0	1	1/2	1	1	1/2	1	1/2	1	
Spaski	1	1	0	1/2	0	0	1/2	0	1/2	0	
	11. partija 6.8.	12. partija 8.8.	13. partija 10.8.	14. partija 15.8.	15. partija 17.8.	16. partija 20.8.	17. partija 22.8.	18. partija 24.8.	19. partija 27.8.	20. partija 29.8.	21. partija 31.8.
Fischer	0	1/2	1	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1
Spaski	1	1/2	0	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	0

Zadnja partija se je začela 31. avgusta, a sta jo dvobojevalca po 40 potezah preložila in jo nadaljevala naslednjega dne, ko se je Spaski po telefonu odločil predati igro. Fischer je z 29 leti postal svetovni prvak in slavil s končnim rezultatom 12,5 proti 8,5.

Fischer je po zmagi nad Spaskim postal izjemno priljubljen ameriški junak, ki mu je čestital sam predsednik Richard Nixon (v Kingsport Times 1972): »Dragi Bobby, vaša prepričljiva zmaga v Reykjaviku je zgovoren dokaz, ki priča o vašem popolnem mojstrstvu v najtežji in najbolj izzivalni igri na svetu. Osvojen naslov svetovnega šahovskega prvaka, pomeni vašo veliko osebno zmago. Počasčen sem, da se lahko pridružim mnogim sodržavljanom in izrazim čestitke z dobrimi željami. Iskreno vaš, Richard Nixon«.

10 ANALIZA MEDIJSKIH ODZIVOV

Da bi lahko preverili hipotezo magistrske naloge, smo opravili še analizo izbranih časopisnih člankov v dvomesečnem obdobju dvoboja na Islandiji leta 1972 (julij – september), s katerimi želimo preveriti in predstaviti poročanje o dogodku. Osredotočiti smo se morali predvsem na ameriške časopise, saj do sovjetskih, preko svetovnega spleta nismo imeli možnosti vpogleda. S pomočjo kritične analize diskurza (v nadaljevanju KDA), smo ugotavljali vpletenost politike skozi politično propagando v dvoboju za naslov svetovnega prvaka.

»Kritična diskurzivna analiza (KDA) je oblika diskurzivnega analitičnega raziskovanja, ki v prvi vrsti raziskuje, kako se družbena oblast, zlorabe, nadvlada in neenakost uveljavljajo, reproducirajo s pomočjo teksta in govora v družbenem in političnem kontekstu« (van Dijk v Vezovnik 2000, 80–81). Znotraj KDA gre za različne pristope proučevanja, pri čemer je v ospredju analiza jezika, ki preko jezikovnega diskurza kaže na značilne družbeno-kulturne procese in strukture. Različni avtorji opozarjajo raziskovalce, ki uporabljajo KDA za preučevanje ideologije, naj bodo pazljivi. Foucault (v Vezovnik 2000, 89–90) koncept ideologije opredeljuje za spornega, saj naj bi ideologija v povezavi z oblastjo vedno stala nasproti neki predpostavljeni resnici. Fairclough (v Vezovnik, prav tam) gre še dlje, saj ideologijo razume kot fleksibilno dominacijo ene družbene skupine nad drugo. Tudi zanj ideologija ne pomeni nečesa statičnega in določenega, temveč konstrukcijo pomenov, ki pripomorejo k nastajanju, reprodukciji in spreminjanju razmerij dominacije. Smiselno se nam zdi še eno pomembno opozorilo pri uporabi raziskav skozi KDA. Raziskovalec mora biti pazljiv pri določanju proučevanega konteksta, da sam ne postane objekt analize. Tyrwhitt-Drake (v Vezovnik, prav tam) tako opozarja, da pripadniki KDA pri določanju in analiziranju konteksta vzpostavljajo lastno hegemonijo, saj želijo postati vratarji za dostop resnice. Velikokrat pa se po njegovem mnenju zgodi, da jih bolj kot razkrivanje, zanima razglašanje resnice.

Zastavili smo kriterije preko katerih bomo preverjali, ali in na kakšen način se pojavljajo znaki propagande v medijskem poročanju o dvoboju:

- pravilo poenostavljanja (enostaven politični program z izoblikovanim propagandnim besedilom (geslo, slogan ali parola));
- pravilo sovražnika (ideološka izključitev konceptov, ki niso skladni z osnovnim);
- pravilo povečevanja (povečevanje določenega vidika vsebine propagande v javnosti in zamolčanje nezaželenih dejstev):

- pravilo orkestriranja (sinhronizirano ponavljanje istih tem, vsebin in idej z besedo, sliko, zvokom);
- pravilo kohezivnosti (kolektivno vedenje, skupinsko mišljenje, agitiranje);
- pravilo transfuzije (vključitev propagandnih ciljev v obstoječa tradicionalna pravadna načela vedenja človeka);
- pravilo protipropagande (cilj je uničenje nasprotnikove propagande z odkritjem in uničenjem nasprotnikove strategije, njegovih šibkih točk, ponižanjem nasprotnika v javnosti in mistificirati določeno situacijo).

Izmed mnogih ameriških člankov, smo izbrali štiri reprezentativne (The Troy Record, Democrat and Cronicle, The Los Angeles Times, Arizona Republic). Kot že omenjeno, so velike težave nastale pri iskanju sovjetskih člankov, s primeri poročanja o dvoboju na Islandiji med Fischerjem in Spaskim. Večkratni poskusi, da bi članke izbrskali preko svetovnega spleta, so bili neuspešni. Pričakovali smo tudi večjo dostopnost jugoslovanskih člankov in ker smo bili znova neuspešni, smo se osredotočili na nemška in angleška poročanja.

Za ameriške članke je značilno, da v začetnem obdobju dvoboja niso poročali tako množično in obsežno kot v zadnjem delu meča, ko je bilo malodane že odločeno, da bo šel naslov v ameriške roke. Za potrebe naše analize smo se odločili, da si še posebej natančno ogledamo članke po zadnji odigrani partiji, saj smo upravičeno pričakovali, da bo tedaj propagandni obračun ZDA s SZ najbolj intenziven.

Ameriški časopis The Troy Record (1972, 2. september) je o razpletu dvoboja poročal na prvi strani z naslovom »*Fischer World Chess King*«. Vsebina članka se osredotoča na natančen opis dogodkov, s poudarkom na odločitvi Spaskega, da partijo in dvoboj preda telefonsko in ne v živo z rokovanjem. Pisanje o tej odločitvi je mogoče razumeti kot poudarjanje sramotnega poraza sovjetskega šahista. Članek se nato nadaljuje na deveti strani časopisa z zanikanjem Fischerja glede namigovanj, da je bil Spaski opeharjen obranitve naslova svetovnega prvaka zaradi psihološke nestabilnosti, ki so jo povzročile ponavljajoče se pritožbe izzivalca glede osvetlitve, snemanja in hrupa v dvorani. Nadalje se članek opira na sovjetsko tiskovno agencijo, ki je pojasnjevala predajo Spaskega kot smiselno potezo, saj v zadnji odigrani partiji ni bilo več mogoče nuditi primerne odpora. Opisuje se tudi pozitiven odziv šahovske javnosti v ZDA po triumfu Fischerja in napovedi, da bo zmaga pomenila izjemen razvoj šaha v ZDA. Kot je bilo

že pregovorno značilno za nepredvidljivega Fischerja, se v članku izraža dvom, ali se bo novi kralj sploh pojavil na razglasitvi. Omenjen je tudi dvom Fischerja o regularnosti telefonske predaje Spaskega in njegova zahteva, da se o tem zagotovi pisno dokazilo. Članek se dotakne tudi političnih napetosti med ameriško in sovjetsko stranjo, ki jih je Fischer še dodatno zaostрил s svojimi zahtevami in ekscentričnostjo na Islandiji. Pri omenjenem članku se nam zdi ključno, da je bila novica objavljena na prvi strani z močnim naslovom (Fischer svetovni šahovski kralj) in fotografijo, kjer se nasprotnika rokujeta pred pričetkom zadnje partije. Članek se vizualno nahaja v osrčju prve strani in je zelo vpadljiv za branje. Tovrstno pozicioniranje vsekakor kaže na pomembnost vsebine. Vsebinsko članek po naših kriterijih ne ustreza povsem neposredni propagandi, so pa nekateri elementi vsekakor vključeni na sofisticiran način. Ameriškega šahista povečuje že naslov članka na prvi strani časopisa, da je novi kralj šaha. Pomembna se nam zdi ugotovitev, da je iskanje argumentov za poraz Spaskega postavljeno na deveto stran časopisa, kjer se članek nadaljuje. To lahko razumemo na način, da je bilo povečevanje domačega junaka postavljeno na prvo stran kot pomembno, predstavitev morebitnih razlogov, zakaj je branilec naslova izgubil pa na nepomembno deveto stran. Kohezivnost množičnega razmišljanja in ravnanja se v članku kaže preko navedbe, da je celotna ameriška javnost neizmerno ponosna na svojega sodržavljana, s čimer se kaže enotnost in podpora junaku. Spaski je kot nasprotnik prikazan v negativni luči, ker ni zbral dovolj časti, da bi Fischerju čestital v živo, ampak je to storil telefonsko.

Avtor naslednjega članka z naslovom »*Fischer Finally Proves He's the Greatest*« v The Los Angeles Times, je Isaac Kashdan (1972, 8), ki široko povzema ključna dogajanja dvoboja. Članek pričinja z mislijo, da je Fischer dosegel svoj zastavljeni cilj in s tem uresničil svoje sanje, pri čemer je bila pred njim velikanska ovira – ruski šahisti, ki so se zarotili proti njemu in mu z načrtnim, usklajenim delovanjem več let niso dopustili postati izzivalec svetovnega prvaka. Fischerja ocenjuje kot najboljšega šahista v zadnjem času, če ne celo najboljšega vseh časov. Opisuje njegovo prepričljivo pot (suvereni zmagi nad Tajmanovim in Larsenom) do izzivalca in se sprašuje, ali je bilo odlašanje prihoda na Islandijo posledica strahu pred Spaskim. Opozoriti gre tudi na navedbo v članku, da je Fischer v prvi partiji naredil otroški spregled in posledično izgubil partijo, kar naj bi pričalo o tem, da tudi Fischer ni popoln igralec. Avtor zelo pohvali Fischerjeve kvalitete: izjemno razumevanje kompleksnih pozicij, iskanje preprostih rešitev in brezhibno realizacija majhnih prednosti. Zanimivost članka je avtorjev povzetek, da je Fischer po izgubljeni drugi partiji zaradi diskvalifikacije, vendarle ostal na prvenstvu. Praksa je bila običajno drugačna, saj je po vsakršnem nestrinjanju, brezkompromisno zapuščal turnirje.

Avtor prizna, da ne pozna razloga, kaj je bilo tokrat drugače, da je Fischer ostal ter dobil tretjo partijo. V nadaljevanju je podana še analiza šahovskih partij, kjer avtor zaključuje, da je nenavadno, da je Fischer partij remiziral kar 11 partij, kljub dejstvu, da remijev ni maral in je vedno igral izključno na zmago. V naslovu članka znova zasledimo povečevanje ameriškega kandidata kot najboljšega, kar je končno vendarle tudi uradno dokazal. Članek se sicer nahaja na osmi strani. Na prvi strani istega časopisa najdemo še en članek o Fischerju z naslovom »*Fischer Wins World Chess Championship*« s priloženo fotografijo, vendar omenjenega članka nismo izbrali, ker ponavlja že znana dejstva o končanem dvoboju. Osredotočili smo se raje na članek, ki na drugačen način promovira Fischerja in se s Spaskim praktično sploh ne ukvarja. Kar se nam zdi pomembno pri tem članku je, da so sovjetski šahisti prikazani kot kolektivni organ, ki je načrtno deloval proti Fischerju. To lahko razumemo kot pravilo protipropagande.

Nadalje smo izbrali članek Stephena Broeninga (1972, 18) v časopisu *Democrat and Chronicle* z naslovom »*The Soviet Reaction*«, ki je zanimiv zato, ker predstavlja ameriški pogled na ruski odziv po končanem dvoboju. Članek v uvodu najprej simbolično primerja vest o porazu Spaskega z izgubo svojca. Nadalje v obliki zgodbe predstavlja domnevne sovjetske odzive, pri čemer se sklicuje na neznanega ameriškega poročevalca, ki naj bi dogodke spremljal od blizu v Reykjavíku. Zgodba se nato prenese v igralno dvorano, kjer so zbrani gledalci, ki v živo spremljajo prenos dvoboja. Po porazu so podani različni odzivi navijačev Spaskega in Fischerja, kjer sicer zanesljivo prednjači slednji, saj ga pričakovano podpira več ljudi. Navedeno je, da je bila zmaga Fischerja pričakovana in da je preprosto popoln, medtem ko je Spaski predstavljen kot ne dovolj pripravljen. Krajši članek ocenjujemo kot zgodbo, ki jasno promovira Fischerja in s tem posledično ameriškega junaka, na drugi strani pa se opisuje poražene Sovjete, ki zaradi sramu in razočaranja novice nekaj časa v domačih medijih sploh niso objavili. V članku je čutiti tudi bojazen dveh ruskih poročevalcev, ki morata ruskim šahovskim oblastem sporočiti, da je Spaski in posledično SZ izgubila igro, ki je veljala za rusko. Čeprav se avtor trudi poročati objektivno, tega vtisa ne daje, saj se preveč čuti naklonjenost ameriškemu junaku. Članek je tako moč razumeti kot zgodbo, ki na svoj in slabo preverjen način poroča o dogajanjih v dvoboju.

Zadnji izbrani članek ima naslov »*Soviet press attacks »manipulator« Fischer*« iz časopisa *Arizona Republic* (1972, 3. september). Članek govori o obtožbah Fischerja s strani sovjetskih časopisov, da je pohlepnež in manipulator. Članek povzema navedbe sovjetskih medijev, da Fischer trpi za nevrolško motnjo in pretirano občutljivostjo, ki se je izkazala z nerazumnimi

in neupravičenimi zahtevami v toku dvoboja. Avtor ameriškega članka Fischerju nemudoma stopi v bran, češ da se šahira za šahovnico in ne v sovjetskih medijih. Meni, da bodo nenazadnje tudi sovjetski mediji morali sprejeti, da je Fischer premagal Spaskega. Sovjetskim medijem se očita, da so zaradi zavedanja, da je poraz neizbežen, raje spremljali olimpijske igre kot šahovski dvoboj. Novico o porazu Spaskega v dvoboju je eden izmed sovjetskih medijev objavil kot osmrtnico. V članku so predstavljene tudi zarote, ki so se pojavljale med samim mečem. Ena od obtožb je šla tudi v smeri, da je Fischerju v toku dvoboja pomagal računalnik. Omenjena je še obtožba Gellerja, da je ameriška stran s pomočjo elektronskega in kemičnega orodja škodila Spaskemu, ki je zato izgubil dvoboj. V tem članku smo lahko opazili zgovoren primer medsebojnega obračunavanja ameriških in sovjetskih medijev. Članek se sicer nahaja le na šestnajsti strani časopisa, a jih tam najdemo več. To je znova dokaz, kako odmeven je bil dogodek.

V angleškem časopisu The Guardian smo si natančneje ogledali članek z naslovom »*Endgames people play*« (1972, 1. julij), kjer so na obširen način predstavljena pričakovanja pred pričetkom dvoboja na Islandiji. Avtor članka je Leonard Barden (1972, 11), šahovski komentator in poznavalec okoliščin dvoboja. Članek se prične z opazko, da je Fischer darilo novinarske mu poročanju v smislu osamljenega borca proti sovražnim Sovjetom v hladni vojni. To podkrepi z dogodkom na turnirju kandidatov leta 1962, ko je Fischer odstopil s turnirja zaradi domnevne naveze sovjetskih šahistov, ki so medsebojno remizirali in tako ne-sovjetskim šahistom preprečili pohod na šahovski prestol. Nadalje avtor članka Fischerja predstavlja kot fanatika, ki se odpoveduje vsakodnevni radostni življenja in se posveča izključno šahu. Pohvali ga tudi kot najmočnejšega šahista po zmogljivostnih (*rating*) točkah in napove prognoze računalnikov in šahovskih profesionalcev, da bo postal naslednji svetovni prvak. Zanimiv se nam zdi tudi vložek, kjer avtor članka povzdiguje šahiste pred ostalimi slabšimi (ne)šahisti in se pri tem sklicuje na študijo nizozemskega eksperimentalnega psihologa. Študija kaže, da šahovski profesionalci praktično brez napak rešujejo nekatere izzive v primerjavi s slabšimi šahisti oziroma ne-šahisti. Tovrstno primerjavo lahko razumemo tudi kot utiranje mehke oblike propagande v prihodnosti, saj je mogoče sklepati, da bo svetovni šahovski prvak tisti, ki je naredil najmanj napak in je zato najboljši. Članek vendarle delno ostaja ciničen do Fischerja, ki se mu očita, da se že obnaša kot prvak, čeprav to še ni. Spaski je predstavljen v povsem nasprotni luči. Kot leni ruski medved, ki se je sicer na dvoboj pripravljaj bolj kot kadarkoli prej. Spaskemu je v članku očitano, da si ne želi postati prvak in da bi bil srečnejši, če mu to ne bi uspelo. Obenem se mu naloži breme, da ne brani naslova le zase, temveč brani celotno sovjetsko

prevlado v šahovskem svetu zadnjih 25 let. Avtor članka se dotakne še političnih odnosov, ki jih ima Spaski z uradniki države, ki jo predstavlja. Navaja namreč, da je imel Spaski, čeravno velja za nacionalnega junaka v SZ, v preteklosti prepoved igranja na turnirjih izven SZ. Še posebej boleče pa naj bi bilo za tedaj aktualnega prvaka dejstvo, da mu SZ ni dovolila, da bi se pred dvobojem s Fischerjem sestel v Amsterdamu. Članek se zaključi z napovedjo, da je favorit v dvoboju nedvomno ameriški igralec, tako po doseženih rezultatih v zadnjem obdobju, kot tudi po zmogljivostnih točkah. Edina ovira na poti do zmage, je po avtorjevem mnenju Fischer sam, saj se zaradi njegove destruktivne narave lahko zgodi, da bo iz takšnih ali drugačnih razlogov zapustil turnir (kot je to v preteklosti že storil). Če povzamemo, lahko ocenimo, da je članek sicer napisan dovolj strokovno in objektivno, vendar se čuti, da angleški komentator favorizira Fischerja in ga predstavlja v boljši luči v primerjavi s Spaskim. Američanu v primerjavi s Sovjetom pripisuje boljše kvalitete: večjo predanost, marljivost, pridnost, upornost in načelnost. Sovjeta pa predstavi kot lenega in pokornega sovjetski oblasti. Tekst je obogaten še z groteskno ilustracijo Fischerja (portret), ki se zdi morda celo bolj primerna od fotografije, za podani opis avtorja članka, ko je govoril o njegovi destruktivni in paranoični naravi. Ker je bil članek objavljen pred pričetkom dvoboja in ga je pisal šahovski poznavalec, bi lahko pričakovali, da je predstavljal dobro izhodišče ostalim medijskim hišam in neveščim novinarjem, ki so nato povedano zgodbo Bardena povzemali.

Nemški Der Spiegel v članku z naslovom »Eine Krankheit namens Fischer-Furcht« (31. julij 1972) obširno in podrobno povzame dogodke na Islandiji, ko je Fischer že vodil s 5 proti 3. Članek se prične s predstavitvijo mladega ameriškega čudežnega dečka. Fischerja nadalje postavi ob bok drugim ameriškim športnim junakom, ki so v ponos svoji domovini. Članek konceptualizira šahovski dvoboj kot psihološko vojno in igro živcev, predvsem pa kot dvoboj velikanov, kjer bo Američan skušal Sovjetom odvzeti šahovsko krono. Nadalje so predstavljeni konkretni primeri večje pojavnosti in popularnosti šaha v ZDA (šah na televiziji, petkratna povečana prodaja šaha, zanimanje za šahovska oblačila in dodatke ter podobno). Članek povzema druge svetovne časopise, ki so se s praktičnimi primeri razpisali o šahovski evforiji po vsem svetu, kar dokazuje, da je šah kar naenkrat prisoten povsod. Bistveno je, da članek povečuje Fischerja kot mojstra psihološke vojne, ki je uspel streti sovjetsko stran, kar je podkrepljeno z opisi posameznih dogodkov iz njegovega življenja in zadnjih dogodkov na Islandiji.

Tabela 10.1: Pojavljanje propagandnih kriterijev v izbranih časopisih

Kriteriji / časopis	The Troy Record	Democrat and Cronicle	The Los Angeles Times,	Arizona Republic	The Guardian	Der Spiegel
pravilo poenostavljanja	da	da	da	da	ne	ne
pravilo sovražnika	/	da	da	da	ne	da
pravilo povečevanja	da	da	da	/	da	da
pravilo orkestriranja	da	/	da	da	da	/
pravilo kohezivnosti	da	da	/	/	ne	/
pravilo transfuzije	/	/	/	ne	da	/
pravilo protipropagande	da	da	da	da	da	da

11 ZAKLJUČEK

Preden povzamemo zaključne ugotovitve pričujoče magistrske naloge, se spomnimo naše hipoteze: *Svetovni velesili SZ in ZDA sta dvoboj za naslov svetovnega šahovskega prvaka leta 1972 uporabili za politični spopad, za promocijo svojega političnega sistema in politične ideologije.* Pri tem smo želeli odgovoriti na naše ključno raziskovalno vprašanje, kako se je izražalo politično na primeru dvoboja za naslov svetovnega šahovskega prvaka leta 1972 na Islandiji med ameriškim izzivalcem Fischerjem in sovjetskim branilcem naslova Spaskim.

V nadaljevanju na podlagi zastavljenih kriterijev, predstavljamo izvlečke našega raziskovanja in analize z ugotovitvami.

Podpora države šahu v obeh državah:

Ugotovili smo, da je imel šah v SZ močno državno moralno in finančno zaslombo skozi vso šahovsko zgodovino, kjer so najboljši sovjetski šahisti s strani države prejeli štipendije in druge privilegije (lahko so potovali izven SZ, dobili so stanovanja, odlike). Naše preučevanje je pokazalo, da je komunistična oblast (še posebej v obdobju Leninovega komisarja za vojno Krylenka), šah načrtno uporabljala kot propagandno sredstvo za promoviranje svoje ideologije in izkazovanje premoči nad političnimi tekmeci. Šah v SZ je bil zato pojmovan predvsem kot kolektivna disciplina, kjer je posameznik pomenil malo ali nič. Pomemben je bil izključno kolektiv, ki je s skupnimi močmi uspeval zmagovati in dokazovati premoč nad ostalimi. Na drugi strani šah v ZDA ni bil sistematično urejen, temveč se je razvil na podlagi edinstvenih uspehov posameznih šahistov. ZDA šahu niso namenile državnih finančnih podpor. Posamezne nadarjene šahiste so podpirali privatni mecenji in sponzorji. Za ameriški šah je značilen individualizem, kjer je uspeh posameznika navduševal množice, čeprav je do prihoda Fischerja veljal za povsem nepomembno športno disciplino. Te lastnosti morda izhajajo iz zgodovinskih ozadij in kulturnih tradicij obeh velesil. ZDA so namreč skozi vso zgodovino polne dvojnosti: na eni strani se pod jarmom preteklega kolonializma zavedajo pomena svobode in sanj o boljšem življenju. Na drugi strani pa so ZDA v osnovi zavojevali izgnanci iz Evrope, torej tisti, ki so najbolj hlepeli po dobičku. Ameriške sanje so tako živeli predvsem tisti, ki so sprejeli neizprosno rivalstvo za preživetje. SZ je v tem pogledu drugačna, saj je avtoritarna oblast že zgodaj pričela izvajati kulturni imperializem. Zanj je značilna politika kontrole misli ljudi kot instrumenta za spreminjanje odnosov moči med dvema nacijama, kar po našem mnenju spodbuja kolektivno razmišljanje (podrejanje).

Vpletenost političnih akterjev v dvoboj:

Ta kriterij je neposredno razkril političnost dvoboja na Islandiji med Fischerjem in Spaskim. Konkretni politični akterji so se (ne)posredno vpletli v dogodke pred in po dvoboju na Islandiji. V primeru Fischerja je bila zgodba še posebej zanimiva, saj je njegovo mamo kot zapriseženo komunistko in s tem posledično tudi njega, vrsto let spremljala FBI. To vsekakor ocenjujemo za politično vpletenost, saj je FBI delovala za in v interesu ameriških oblasti. S tem ko je bila nadzorovana Fischerjeva mama, so oblasti dobile pomembne informacije tudi o njenem sinu, kar predstavlja veliko moč politike. Politična vpletenost so tudi čestitke predsednika Nixona. Menimo, da je šlo v obeh primerih za politično gesto, še posebej, če upoštevamo dejstvo, da so zaradi različnih interesov politiki radi v družbi športnikov in obratno. Predsednik Nixon je s tem javno podpiral Fischerja, kar je pomemben podatek v ZDA, kjer se predsedniki ne ukvarjajo z vsako zadevo. Predsednikova podpora pomeni politično gesto in s tem daje posamezni vsebini posebno težo, obenem pa politika s tem razširja svojo agendo na eno področje več (v našem primeru gre za šahovsko sfero). V dogodke na Islandiji se je s telefonskim klicem Fischerju, vpletel tudi ameriški zunanji minister Kissinger. Čeprav ni šlo za službeni, torej politični klic, ne moremo mimo dejstva, da je bil zelo vplivna javna oseba. Tudi če klic prvotno ni bil političen, je z objavami v javnosti to postal. Pri Spaskem je zgodba povsem drugačna, saj je živel v državi, kjer je bilo vsakršno predstavljanje države, politična stvar. Večina Spaskijevih dejanj je bila zato posledica odločitev, ki jih je nad njim sprejemala hierarhična državna oblast. Pri tem je potrebno priznati, da Spaski v primerjavi z ostalimi sovjetskimi vrhunskimi vele mojstri, ni veljal za predanega in poslušnega oblasti, a ga je ta zaradi dosežkov tolerirala. Ko smo pregledovali dogodke na Islandiji smo prišli do sklepa, da je bil Fischer v primerjavi s Spaskim razbremenjen političnih pritiskov oziroma jih je prenašal bolje. Naslednja naša ugotovitev je, da na Fischerja skorajda ni bilo mogoče vplivati, kar je bila zagotovo posledica njegovih značajskih lastnosti, saj je bil neizmerno načelen in trmast. Podobno je morda poskušal delovati Spaski, oziroma je vsaj želel dajati vtis, da ne deluje pod nikogaršnjim vplivom. A vendarle menimo, da pritiskov okolice ni vzdržal, zato bremena preprosto ni zmogel nositi. Opazili smo še, da je bil Fischer v svojih ravnanjih konsistenten, čeprav je to v praksi pomenilo izražanje nezadovoljstva, protestiranje, postavljanje zahtev in celo izsiljevanje. Spaski je bil v tem pogledu drugačen. Na začetku dvoboja je deloval sproščeno, suvereno in psihološko stabilno. Dajal je celo vtis, da sam odloča o svoji usodi. To je zagotovo držalo za Fischerja, ne pa tudi za Spaskega. Njegov štab je bil številčnejši in očitno so bili v medsebojnem odnosu v precej enakovrednem položaju, saj so vsi izhajali iz šahovske stroke. Pri tem moramo znova omeniti kolektivizem, ki ni dajal prednosti posameznikom. Spaski je v začetku dvoboja sprejel

nekaj samostojnih odločitev, ki so se pozneje izkazale za hude napake. Vsekakor je to škodilo ruski morali in slabšemu ekipnemu duhu ter morda celo vplivalo na končni sovjetski poraz. V ameriški ekipi tovrstnih težav ni bilo, saj je bil Lombardy edini, ki je v šahovskem znanju pariral Fischerju in mu bil zato enakovreden. Nihče drugi, razen še morda Fischerjeve družine, ni imel možnosti vpliva na njegove odločitve. Konkretnega političnega vpliva na posamezne odločitve ne moremo potrditi pri Fischerju, ga pa na podlagi psihološkega odziva, lahko potrdimo pri Spaskemu.

Izbira lokacije šahovskega dvoboja:

Postopek izbora države gostiteljice dvoboja je potekal v skladu s pravili FIDE, zato ne moremo trditi, da je bila izbira lokacije politično dejanje, proizvedeno s sovjetske ali ameriške strani. Je pa potrebno poudariti, da je imel vsak izmed igralcev svojo favorizirano lokacijo. Ko je bila dokončno izbrana Islandija, Fischer seveda ni skrival nezadovoljstva. Menimo, da je izbor lokacije, iz geopolitičnega vidika, postal političen šele v času samega dvoboja. To utemeljujemo z dejstvom, da sta se leta 1972 velesili nahajali v obdobju hladne vojne, zato si težko predstavljamo bolj nevtralno lokacijo za igranje dvoboja, kot je bila Islandija. Mirno lahko rečemo, da se je izbor lokacije v času dvoboja, izkazal za politično korektnega. Morda je to slutil že Fischer in zato ni protestiral v svojem slogu ali celo bojkotiral prvenstva, temveč je izrazil zgolj nezadovoljstvo. Redko katera država, je bila v obdobju hladne vojne ideološko toliko neodvisna, kot je bila to oddaljena in redko naseljena Islandija. Vse ostale države kandidatke bi lahko brez težav umestili v tedanja nasprotujoča si ideološka bloka kapitalizma in socializma, ki sta ju vodili ZDA in SZ. Če pogledamo lokacijo dvoboja še iz perspektive svetovnega zemljevida, lahko vidimo, da se Islandija nahaja med ZDA in SZ, kar lahko še dodatno pomeni simbolično nevtralnost. Na drugi strani pa Islandijo lahko vidimo v prispodobni šahovnici (šahovske plošče), na kateri šahirata najpomembnejši svetovni velesili in največji tekmi.

Politična angažiranost obeh igralcev:

S tem kriterijem smo želeli razkriti, ali sta imela oba igralca morda v sebi potencial političnega delovanja in izražanja. To bi potem pomenilo, da sta usklajeno delovala s političnimi akterji pri uresničevanju interesov svojih držav. V nalogi smo zato preučili in predstavili biografiji obeh igralcev. Pri Fischerju smo ugotovili nezanemarljivo dejstvo, da se je na različnih demonstracijah politično angažirala že Fischerjeva mama, ki jo je FBI opazovala zaradi njenih simpatij z levičarskimi organizacijami in komunizmom. Upornost in načelnost je Fischer

nedvomno podedoval po mami. Zaradi njegovih nenehnih kritik in zahtev, je v šahovskem svetu postal znan kot konfliktna in egocentrična oseba, kar mu je v njegovih najboljših šahovskih letih koristilo, a mu usodno škodilo po šahovski upokojitvi. Kot politično angažiranje Fischerja, bi lahko označili njegovo javno obtožbo sovjetskih velemejstrov goljufanja v smislu, da med seboj na turnirjih remizirajo le zato, da njemu kot Američanu onemogočijo izzvati svetovnega prvaka. Do SZ, sovjetskih velemejstrov in komunizma je bil v javnih nastopih večkrat cinično sovražen, kar dokazuje, da je hote ali nehoti zastopal ameriške vrednote z grajanjem nasprotnikovih. Njegova nenaklonjenost do vsega kar je sovjetsko, se je kasneje spreobrnila v nerazumljivo sovražnost do amerikanizma in judovstva. Fischer je ZDA obtožil izkoriščanja pri izpolnitvi državnih interesov in zavrženja, ko ga država ni več potrebovala. Po povzročenem političnem škandalu Fischerja leta 1992, se je z domovino dokončno razšel. Spaski je bil povsem drugačen, saj se po lastni volji nikoli ni zapletal z oblastjo. Od politike se je, v primerjavi z ostalimi sovjetskimi šahisti, celo namerno distanciral. Čeprav ni veljal za sovjetskega patriota, je bil na svoje ruske korenine vedno odkrito zelo ponosen. Zdi se nam zanimivo, da je Spaski lahko mirno, brez političnih težav emigriral iz SZ. Odi iz države je namreč veljalo za prakso nasprotnikov oblasti. Naša opažanja so, da je Fischer v sebi nosil politični kapital, ki bi ga lahko oziroma ga tudi je, uporabila država (oblast) za uresničevanje svojih propagandnih ciljev. Čeprav je bil Fischer samosvoj in nevodljiv, pa je za propagando ZDA storil več kot njegov šahovski rival Spaski, od katerega se je to poslanstvo že v osnovi pričakovalo.

Poročanje medijev o dogodku:

Preko poročanja medijev smo odkrivali, na kakšen način je posamezna država poročala o dvoboju na Islandiji in ali so bili pri tem uporabljeni elementi propagande za politične namene. Pri analizi medijev smo se želeli osredotočiti na časopisne članke v ZDA, SZ in nekatere druge svetovne medije. Zelo smo bili razočarani, da preko spleta nismo mogli dostopati do sovjetskih člankov, a so nam ostali izbrani članki kljub temu omogočili potreben vpogled v poročanje medijev o dvoboju. Ugotovili smo, da je bilo za ameriške članke značilno, da v začetnem obdobju dvoboja niso poročali tako množično in obsežno kot v zadnjem delu meča. To gre razumeti kot posledico večanja aktualnosti in pomembnosti dvoboja za Američane, ki so bili iz dneva v dan bližje zgodovinskemu dosežku – odvzemu šahovske oblasti iz rok Sovjetov. Zaznali smo, da so se prve novice o Fischerjevi osvojitvi naslova, nemudoma preselile na naslovnice ameriških časopisov. Članki so se vizualno nahajali v osrčju prve strani in so bili zelo vpadljiv za branje. Menimo, da tovrstno pozicioniranje vsekakor kaže na pomembnost

vsebine. Nadalje smo ugotovili, da so ameriška poročanja vsebovala natančne opise dogodkov, ki so se nato iz prve strani preselili na naslednje. Za vse članke je značilno, da so poudarjali poraz sovjetskega šahista (celo kot sramotno dejanje oziroma ga primerjali z izgubo svojca) in povečevali zmago ameriškega junaka (kot pričakovano). V enem izmed člankov, se prikazuje pozitiven odziv šahovske javnosti v ZDA, s čimer se spodbuja kolektivno mišljenje in poenotenje naroda. Skorajda vsi izbrani članki imajo velik, opazen naslov, navadno s simboličnim pomenom (Fischer predstavljen kot kralj, najboljši) in so opremljeni s fotografijo Fischerja ali obeh igralcev hkrati. Vsem člankom iz istega dne poročanja je skupno, da sta bila vsebina in način poročanja skorajda identični, kar kaže na ponavljanje in poenostavljanje vsebine. Morda je to lahko predvsem posledica dejstva, da v tistem obdobju ameriški novinarji niso imeli profesionalnih šahovskih komentatorjev oziroma novinarjev. Zanimivo bi bilo raziskati, kdo je v ozadju kreiral verodostojno šahovsko vsebino dvoboja na Islandiji in preko katerih kanalov jo je najprej objavil v javnosti.

Neposredni odgovori intervjuvancev:

Med najpomembnejše vire, ki bi predstavljali ključne informacije, so bili predvideni kratki intervjuji z nekdanjimi, še živečimi, svetovnimi šahovskimi prvaki (Spaski, Karpov, Kasparov). Pričakovali smo, da bomo na ta način dobili njihova neposredna občutja o političnih pritiskih in njihove poglede o vplivu politike na šahovske dvoboje na najvišjem nivoju. Uspeli smo pridobiti le intervju z enajstim svetovnim šahovskim prvakom Anatolijem Karpovim, ki v državah nekdanje Sovjetske zveze še danes velja za junaka, med šahisti pa je uveljavljen kot izjemno spoštovana in široko razgledana oseba. Karpov je po koncu profesionalne šahovske kariere postal poslanec Dume (ruskega parlamenta) in dobro pozna svetovna politična razmerja. Večina njegovih odgovorov na konkretna vprašanja, je potrdila nekatera naša predvidevanja. Karpov se namreč strinja, da je šahovski dvoboj leta 1972 predstavljal sredstvo politične propagande in da so ameriški mediji omenjeni dvoboj uporabili za povečevanje zahodnih vrednot. Po njegovem mnenju, si države prizadevajo za doseganje športnih, in tudi šahovskih uspehov. Američani so zagotovo, vsaj v določeni meri, zmago Fischerja nad Spaskim, prikazali kot triumf nad Sovjetsko zvezo. Se pa Karpov ne strinja, da se je konflikt iz obdobja hladne vojne prenesel za šahovnico. Dopušča možnost, da so dvoboj na ta način skušali prikazati politični predstavniki obeh držav, a Fischer in Spaski sta bila izven šahovnice v precej dobrih medsebojnih odnosih (Karpov 2016). Jedrnat in neposredni odgovori Karpova potrjujejo zastavljeno hipotezo.

Z obzirom na zastavljene kriterije in predstavljene ugotovitve, je potrditev naše hipoteze, da sta svetovni velesili šahovski dvoboj leta 1972 uporabili za politični spopad, promocijo svojega političnega sistema in politične ideologije, smiselna. Vendar ob zavedanju, da je raziskovanje vedno mogoče še nadgraditi. V magistrski nalogi smo tako ugotovili, da se je s poglobljanjem v vsebino, širila njena kompleksnost. Raziskovalno vprašanje smo sicer skušali zastaviti čim bolj ozko in osredotočeno, a so se porajala vedno nova vprašanja, ki spodbujajo radovednost. Med njimi je bilo tudi veliko dvomov, ali smo sploh na pravi poti in bojazni, da izgubimo rdečo nit raziskovanja. Obravnavana tematika je zahtevala preplet mnogih različnih področij teoretskih pristopov glede politike, politične propagande, medijev in mednarodne politike. Naloga je predstavljala izziv tudi zato, ker je po nam znanih informacijah, prva, ki se je na strokovni ravni lotila raziskovanja in povezovanja šaha s politiko. To nam je povzročalo nemalo raziskovalnih preglavic, za katere pa menimo, da smo jih zavzeto in nenazadnje uspešno razreševali.

Naloga bi bila lahko bolj izčrpna, če bi uspeli pridobiti intervjuja Spaskega ali Kasparova. Kot velik dosežek si štejemo intervju s Karpovim in razgovore z Lombardyem. Veliko dodano vrednost magistrske naloge predstavljata obiska Moskve in New Yorka, kjer smo iz prve roke lahko občutili šahovski utrip v obeh velesilah. Za nadaljnje raziskovanje bi bilo zelo pomembno preučiti še več časopisnih člankov, predvsem bi bilo potrebno dobiti dostop do sovjetskih člankov, kar nam v pričujoči nalogi ni uspelo. Raziskovanje vpliva medijev pri propagandi političnega sistema in ideologije dveh velesil, je smiselno razširiti še skozi pregled radijskih in televizijskih člankov. Obenem bi bilo priporočljivo in zanimivo pregledati še karikature, ki so nastale v času dvoboja in so preplavile svet. Po našem mnenju, so imele precejšnjo propagandno težo.

Šah je v svojih osnovnih komponentah podoben politiki, zato bo za politiko verjetno vedno ostal privlačen. Še posebej tedaj, ko politika potrebuje primerno veščino, ki bo ob pravem času, s primernimi orodji in na simboličen način, utelešala vse njene elemente (moč nad nasprotnikom, intelektualnost, ustvarjalnost, odločanje, iznajdljivost, spoštovanje pravil in podobno). Dvoboj na Islandiji je imel vse pogoje, da se pojmuje kot nekaj političnega. Imel je ustrezna dvobojevalca, ustrezne politične akterje in nestabilne odnose v mednarodni areni. Torej vse, kar ustvarja dobro, napeto in skrivnostno zgodbo, ki so jo mediji brez posebnih naporov politike, nemudoma sprejeli in objavili v svetovni javnosti. Šahovnica je bila pripravljena, potrebno je bilo le pričeti z igro.

12 LITERATURA

1. Associated press. 1972. Soviet press attacks »manipulator« Fischer. *Arizona Republic*, 3. september. Dostopno prek: <https://www.newspapers.com/image/119972343/?terms=Fischer%2BSpassky%2Bchess%2Bmatch%2Bcold%2Bwar> (27. maj 2017).
2. Barden, Leonard. 1972. Endgames people play. *The Guardian*, 1. julij. Dostopno prek: <https://www.newspapers.com/image/259840516/> (27. maj 2017).
3. Beam, Christopher. 2009. Red Squares: Why are the Russians so good at chess? *Slate*, 25. september. Dostopno prek: http://www.slate.com/articles/news_and_politics/explainer/2009/09/red_squares.html (9. avgust 2016).
4. Bibič, Adolf. 1997. *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
5. Bjelica, Dimitrije. 1972. *Fišer prrotiv Petrosjana (6,5 : 2,5) i Spaskog (?)*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
6. --- 1975. *Rekao mi je Anatolij Karpov*. Sarajevo: NIP Zadrugar.
7. --- 1984. *Robert Fišer: Genije koji se ne vraća*. Beograd: NIRO »Književne novine«.
8. Brady, Frank. 2011. *Endgame: Bobby Fischer's Remarkable Rise and Fall—from America's Bridhtes Prodigy to the Edge of Madness*. New York: Crown Publishers.
9. Broening, Stephen, 1972. The Soviet Reaction. *Democrat and Chronicle*, 2. september. Dostopno prek: <https://www.newspapers.com/image/136822986/?terms=Fischer%2BSpassky%2Bchess%2Bmatch> (27. maj 2017).
10. Chess Base. 2012. Chess Redux: How many people play chess?, 8. avgust. Dostopno prek: <http://en.chessbase.com/post/che-redux-how-many-people-play-che> (8. september 2016).
11. *Courier–Post*. 1972. Fischer Melts the Ice With Reykjavik Public, 27. julij. Dostopno prek: <https://www.newspapers.com/image/181312404/?terms=Fischer%2BSpassky%2BChess> (25. maj 2017).
12. *Der Spiegel*. 1972. Eine Krankheit namens Fischer-Furcht, 31. julij. Dostopno prek: <http://magazin.spiegel.de/EpubDelivery/spiegel/pdf/42854037> (28. maj 2017).
13. Doupona, Mojca in Krešimir Petrović. 2000. *Šport in družba: sociološki vidiki*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport.
14. Edmonds, David in John Eidinow. 2004. *Bobby Fischer goes to war: how the soviets lost the most extra ordinary chess match of all time*. New York: Harper Collins Publishers Inc.
15. Ferfila, Bogomil. 2002. ZDA. Ljubljana: FDV.

16. Fine, Gary Alan. 2014. *Strategy and Sociability: The Mind, the Body, and the Soul of Chess*. Dostopno prek: <http://www.journalofplay.org/sites/www.journalofplay.org/files/pdf-articles/6-3-article-strategy-and-sociability.pdf> (15. avgust 2016).
17. Fischer, Robert. 2001. *Bobby Fischer Interview - 11 September 2001* (video). Dostopno prek: <https://www.youtube.com/watch?v=7D8U6y-EfQY> (27. september 2016).
18. Fischer, Robert in Dimitrije Bjelica. 1971. *Šahovski susretistoljeća*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
19. Foley, John. 2015. *Ten Reasons why Chess is a Sport*. Dostopno prek: <http://londonchessconference.com/a-question-of-sport/> (8. september 2016).
20. Gligoric, Svetozar. 1972. *Fischer vs. Spassky: World Chess Championship Match 1972*. New York: Simon and Schuster.
21. Hribar, Nataša. 2009. Vloga medijev v političnem komuniciranju. *Teorija in praksa* 46 (6): 857–69.
22. ICP Spletni šahovski portal. Dostopno prek: <http://www.icp-si.eu/tecaj/index.php?tip=osahu> (10. avgust 2016).
23. Inštitut za avtizem in sorodne motnje. Dostopno prek: <http://www.instavtizem.org/> (27. september 2016).
24. Inštitut za osebnostne motnje in oblikovanje osebnosti. Dostopno prek: <http://www.karakter.si/> (27. september 2016).
25. Jelen, Iztok. 2002. *Učni načrt za izbirni predmet šah v devetletni osnovni šoli*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/predmeti_izbirni/Sah.pdf (20. maj 2017).
26. --- 2015. *Nepotrebni dvomi o šahu*. Dostopno prek: [http://www.sah-zveza.si/trener/clanki/Nepotrebni%20dvom%20o%20%C5%A1ahu%20\(z%20opombami\).pdf](http://www.sah-zveza.si/trener/clanki/Nepotrebni%20dvom%20o%20%C5%A1ahu%20(z%20opombami).pdf) (11. avgust 2016).
27. Johnson, Daniel. 2008. *White king and red queen: how the cold war was fought on the chess board*. New York: Mifflin Harcourt Publishing Company.
28. Karpov, Anatolij. 2016. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 30. september.
29. Kashdan, Isaac. 1972. Fischer Finally Proves He's the Greatest. *The Los Angeles Times*, 2. september. Dostopno prek: <https://www.newspapers.com/image/164392129> (27. maj 2017).
30. Kasparov, Gari. 2007. *Moji veliki predhodniki: Od Petrosjana do Spasskega*. Maribor: Šahohlačnik.
31. --- 2008. *Umetnost pravičnega odločanja*. Maribor: Šahohlačnik.

32. --- 2010. *Moji veliki predhodniki: Fischer in zvezde zahoda*. Maribor: Šahohlačnik.
33. --- 2012. *Kako življenje oponaša šah*. Maribor: Založba KMŠ.
34. Kasparov, Gari in Mic Greengard. 2015. *Zima prihaja: zakaj je treba ustaviti Vladimirja Putina in sovražnike svobodnega sveta*. Tržič: Učila International.
35. Kastelic, Peter. 2015. *Zakaj je kraljica najmočnejša, kralj pa najpomembnejša šahovska figura?* Dostopno prek: [http://siol.net/sportal/drugi-sporti/zakaj-je-kraljica-najmocnej-sa-kralj-pa-najpomembnejsa-sahovska-figura-\(97299?gclid=CjwKEAajw3pTJBRCBgZ3e7s_YhAkSJAASG9Vrd0wb_Tyf3YXvCokLqt9n_Uf01Xdo41l80zcyiIyKOxoCrDXw_wcB](http://siol.net/sportal/drugi-sporti/zakaj-je-kraljica-najmocnej-sa-kralj-pa-najpomembnejsa-sahovska-figura-(97299?gclid=CjwKEAajw3pTJBRCBgZ3e7s_YhAkSJAASG9Vrd0wb_Tyf3YXvCokLqt9n_Uf01Xdo41l80zcyiIyKOxoCrDXw_wcB) (25. maj 2017).
36. *Kingsport Times*. 1972. Fischer. 4. september. Dostopno prek: <https://www.newspapers.com/image/75370745/?terms=Robert%2BJames%2BFischer%2BBoris%2Bspassky%2Bmatch%2Bseptember%2Bnew%2Byork%2Btimes> (27. maj 2017).
37. Kluy, Alexander. 2005. Wie Fischer in Island den Kalten Krieg gewann. *Welt*, 2. april. Dostopno prek: <https://www.welt.de/politik/article562939/Wie-Fischer-in-Island-den-Kalten-Krieg-gewann.html> (30. maj 2017).
38. Kotov, Alexander in Yudovich, Mikhail. 2001. *The Soviet school of chess*. Los Angeles: University Press of the Pacific.
39. Lombardy, William. 2016. Intervju z avtorjem. New York, 11. november.
40. Macedoni-Lukšič, Marta. 2006. *Spekter avtistične motnje*. Dostopno prek: http://www.instavtizem.org/assets/pdf/spekter_avtisticne_motnje_pregled_podrocja.pdf (27. september 2016).
41. Marović, Dražen. 1982a. *Veliki majstori šaha: Robert James Fischer (I. knjiga)*. Zagreb: Biblioteka šahovske naklade.
42. --- 1982b. *Veliki majstori šaha: Robert James Fischer (II. knjiga)*. Zagreb: Biblioteka šahovske naklade.
43. McCauly, Martin. 1998. *Russia, America and the cold war*. London, New York: Longman.
44. McGourty, Colin. 2015. Spassky: »I still look at chess with the eyes of the child«. *Chess24*, 2. januar. Dostopno prek: <https://chess24.com/en/read/news/spassky-i-still-look-at-chess-with-the-eyes-of-a-child> (30. maj 2017).
45. Morgenthau, Hans J. 1995. *Politika med narodi*. Ljubljana: DZS.
46. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. 2015. *Sklep Strokovnega sveta RS za šport*, 12. maj. Dostopno prek: <http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/>

- pageuploads/podrocje/sport/pdf/RAZVRSTITEV_SP_PANOG_V_RAZREDE_2015.pdf (8. september 2016).
47. Nečak, Dušan. 1999. *Hladna vojna*. Ljubljana: Založba Modrijan.
 48. Oleynikov, Dinitry. 2016. *The Chess Museum*. Moscow: Russian Chess Federation.
 49. Parma, Bruno in Boris Kutin. 1972. *Fischer : Spasski 12,5 : 8.5*. Ljubljana: Šahovska zveza Slovenije.
 50. Pasternjak, Aleksander. 1972. *Robert Fischer*. Ljubljana: ČGP DELO.
 51. Pavlović, Branko. 1946. *SSSR-USA: 20 partija radio-matcha*. Zagreb: Biblioteka šahovske centrale.
 52. *Philadelphia Daily News*. 1972. Fischer Ends Boycott; Spassky Protest Upheld, 17. julij. Dostopno prek: <https://www.newspapers.com/image/184535429/?terms=fischer%2BRobert%2Bnewsweek> (25. maj 2017).
 53. *Philosophy of Science Portal*. Dostopno prek: <http://philosophyofscienceportal.blogspot.si/2010/07/bobby-fischer-is-living-in-courts.html> (10. avgust 2016).
 54. *Predstavništvo zvezne agencije Rossotrudničestvo, Ruski center znanosti in kulture v Sloveniji*. Dostopno prek: <http://svn.rs.gov.ru/sl> (28. september 2016).
 55. Puddington, Arch. 2016. Propaganda used to be a source of shame. Now governments take pride in it. *The Washington Post*. 13. december. Dostopno prek: https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2016/12/13/propaganda-used-to-be-a-source-of-shame-now-governments-take-pride-in-it/?tid=a_inl&utm_term=.33ead5bc5e73 (13. december 2016).
 56. Roberts, Richard. 1972. *The New York Times report on the chess match of the century*. New York: Quadrangle Books, Inc.
 57. Rus, Veljko. 1986. *Odločanje in moč*. Maribor: Obzorja.
 58. *Russian Chess Federation*. Dostopno prek: <http://ruchess.ru/> (9. september 2016).
 59. Spraggett, Kevin. 2013. Nikolai Krylenko: the bastard who re-shaped world chess. *Spraggett on Chess*, 9. februar. Dostopno prek: <https://kevinspraggettonchess.wordpress.com/2013/02/09/nikolai-krylenko-the-bastard-who-re-shaped-world-chess/> (13. avgust 2016).
 60. Stafford, Alexander. 2013. *The Role of the Media Durind the Cold War*. Dstopno prek: <http://www.e-ir.info/2013/10/26/the-role-of-the-media-during-the-cold-war/> (9. oktober 2016).
 61. Stanley, Jason. 2016. On Chess and Democracy. *The Washington Post*, 14. december. Dostopno prek: <https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2016/12/14/on->

- chess-and-democracy/?postshare=7011483947213977&tid=ss_mail&utm_term=.1eb5be49bcf1 (14. december 2016).
62. Stupica, Janez. 1982. *Šah skozi stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
 63. --- 2008. *Bobby Fischer šahovski genij*. Ljubljana: Založništvo Jutro.
 64. *Svetovalnica za avtizem*. Dostopno prek: <http://www.avtizem.net/> (20. september 2016).
 65. *The Herald*. 1972. The Fischer – Spassky Chess Tourney Might Be Over, 15. julij. Dostopno prek: <https://www.newspapers.com/image/32733214/?terms=Fischer%2BSpassky%2BChess> (24. maj 2017).
 66. *The Journal News*. 1972. Fischer apologizes in penitent letter, 6. julij. Dostopno prek: <https://www.newspapers.com/image/162593493/?terms=fischer%2Brobert%2Bnewsweek%2Bjuly%2Bspassky> (25. maj 2017).
 67. *The Troy Record*. 1972. Fischer World Chess King, 2. september. Dostopno prek: <https://www.newspapers.com/image/61063640> (27. maj 2017).
 68. *US Chess Federation*. Dostopno prek: <https://new.uschess.org/home/> (9. september 2016).
 69. *U.S. Chess Trust*. Dostopno prek: <http://www.uschesstrust.org/> (9. september 2016).
 70. Vezovnik, Andreja. 2008. Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij. *Družboslovne razprave* 57 (4): 79–96.
 71. Vik-Hansen, Rune. 2013. Is Chess a Sport? *Chess.com*, 30. maj. Dostopno prek: <https://www.chess.com/article/view/is-chess-a-sport> (8. september 2016).
 72. Vreg, France. 1992. Politično prepričevanje in strategija volilnega marketinga. *Teorija in praksa* 29 (9-10): 827–838.
 73. --- 2000. *Politično komuniciranje in prepričevanje*. Ljubljana: FDV.
 74. *World Chess Federation*. Dostopno prek: <https://www.fide.com/> (9. september 2016).
 75. Wikipedia, the free encyclopedia. 2016. *Alexander Ilyin-Genevsky*. Dostopno prek: https://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_Ilyin-Genevsky (9. avgust 2016).
 76. Yalom, Marilyn. 2004. *Birth of the chess queen*. New York: Harper Collins.

PRILOGE

Priloga A: Vprašanja za intervjuvance

Polstrukturiran intervju za Borisa Spaskija

Spoštovani gospod Boris Spassky,

moje ime je Darja Kapš in sem slovenska šahovska velemejstrica ter ambasadorica šaha.

Pišem magistrsko nalogo na temo: šah kot politična propaganda. V nalogi preučujem meč za naslov svetovnega prvaka leta 1972 na Islandiji, med vami in pokojnim Bobbyem Fischerjem, s ciljem, da preverim, ali je bil meč preko medijev "izrabljen" tudi za propagando dveh političnih tekmic, velesil: ZDA in Sovjetsko zvezo. In ali se je politični del hladne vojne dejansko prenesel za šahovnico.

Iz tega razloga se na vas obračam z veliko željo in prošnjo, da mi odgovorite na nekaj vprašanj, ki jih bom v nadaljevanju uporabila izključno za potrebe magistrske naloge.

Odgovore bi potrebovala do sredine avgusta, saj želim nalogo oddati v mesecu septembru.

1. Kakšne občutke, morebitne pritiske ste občutili pred samim dvobojem s Fischerjem?

2. Ste morda nosili breme, da na svetovnem prvenstvu ne branite le vašega (osebnega) naslova svetovnega šahovskega prvaka, temveč predstavljate Sovjetsko zvezo in njene vrednote?

3. Ste bili pred in med samim mečem kadarkoli deležni političnega pritiska (preko telefona ali osebno)?

4. V knjigi "Bobby Fischer goes to war" je navedeno, da ste bili po vašem porazu v Reykjaviku ob prihodu v Sovjetsko zvezo deležni določenih sankcij (izgube dohodka v vrednosti 200 rubljev, 6 mesečna prepoved igranja šaha, nenaklonjenost oblasti). Ali to drži in ali menite, da so bile sankcije politično motivirane? Prosim pojasnite tudi zakaj ste bili deležni teh sankcij po vašem mnenju.

5. Ali menite, da so ZDA preko medijev meč za svetovnega šahovskega prvaka uporabile za povečevanje ameriških vrednot?

6. Ali so ameriški mediji po vašem mnenju zmago Bobbya Fischerja prikazali kot zmago ZDA nad Sovjetsko zvezo?

7. Ali se strinjate s prispodobo, da se je hladna vojna med Sovjetsko zvezo in ZDA prenesla na šahovnico (obe velesili sta bili tedaj v obdobju tekem, kdo bo prvi osvojil vesolje, kdo je bolj oborožen, kdo ima več zaveznic v svetu, kdo ima boljše dosežke v športu in podobno)?

Spoštovani gospod Spassky,

kot šahistka vas obožujem že od malih nog. Kljub temu, da vas osebno nisem nikoli spoznala, sem se preko šahovskih kolegov prepričala, da ste izjemen človek: prijazen, pošten, vesel, športnik, pravi gospod z veliko začetnico. Dovolite, da se vam ne glede na to, ali mi boste odgovorili na vprašanja, iskreno in iz srca zahvalim za vašo pomoč in neizmeren doprinos šahu ter šahovskemu napredku.

Vse dobro,

Darja Kapš (34 let, Slovenija)

darjakaps@gmail.com

Polstrukturiran intervju za Garija Kasparova

Questions to Mr Kasparov - Master thesis (Darja Kapš)

1 sporočilo

Darja Kapš <darjakaps@gmail.com>

02. avgust 2016 15:57

Za: office@kasparov.com

Dear Mr Garry Kasparov,

My name is Darja Kapš and I am Slovenian wGM and ambassador of chess.

I am writing a master thesis on the subject of chess as a political propaganda.

In my work I study the match for the world title in 1972 in Iceland, between Boris Spassky and Bobby Fischer, with the aim to check whether the match was "exploited" by the media for the propaganda of two political competitors, superpowers: the United States and the Soviet Union. And: Was the political part of the Cold War, in fact transferred to the chessboard?

Since you are also world chess champion under the flag of the former Soviet Union, I would like to ask you few things - answers will be used exclusively for the purpose of a thesis. I need answers until mid-August, because I want finish my work in September.

- 1. Did you feel the pressure before the match with Karpov?*
- 2. What was more important for you during the match: your personal fight or representing the Soviet Union and its values?*
- 3. Have you been before or during the match ever received political pressure (via phone or in person)?*
- 4. Was match with Karpov from the political point of view in any way similar to the match Spassky-Fischer?*
- 5. Can you please comment the match between Fischer - Spassky in 1972:*
 - Do you think USA "exploited" the match by the media for their own propaganda of the political system and American values?*
 - Did the US media the victory of Bobby Fischer portrayed as a US victory over the Soviet Union?*

- Do you agree with the metaphor that the Cold War between the Soviet Union and the United States transferred to the chessboard (both superpowers were in a period of matches: who will first conquer the universe, who is better armed, who has more allies in the world, who is better in sport, etc.)?

Dear Mr Kasparov,

sincere and from the heart, I thank you for your help in answering my questions.

All the best,

Darja Kaps (Slovenia)

darjakaps@gmail.com

00386 31 321 518

Priloga B: Zapis intervjuja z Anatolijem Karpovim

Intervju – Anatolij Karpov (30. september 2016, Mestna občina Ljubljana, Ljubljana)

DARJA KAPŠ: Kakšni so vaši pogledi na šah kot sredstvo politične propagande, kot na primer med dvobojem Fischerja in Spaskega leta 1972? Menite, da so Američani prek svojih medijev »izrabili« ta dvoboj za povečevanje vrednot, ki so jih zagovarjali?

ANATOLIJ KARPOV: Seveda. Vse države si prizadevajo za doseganje športnih, tudi šahovskih uspehov. In Američani so zagotovo, vsaj v določeni meri, zmago Fischerja nad Spaskim, prikazali kot triumf nad Sovjetsko Zvezo.

DARJA KAPŠ: Torej lahko rečemo, da se je konflikt iz obdobja hladne vojne prenesel tudi na šahovnico in so bili šahisti, v tem primeru Fischer in Spaski, del tega velikega rivalstva?

ANATOLIJ KARPOV: S tem se ne strinjam. Povsem možno je, da so dvoboj na ta način skušali prikazati politični predstavniki obeh držav, a Fischer in Spaski sta bila izven šahovnice v precej dobrih medsebojnih odnosih.

DARJA KAPŠ: Ste mogoče vi, v svojih kasnejših dvobojih, občutili kakšne politične pritiske?

ANATOLIJ KARPOV: V mojih dvobojih s Kasparovom je, na žalost, prihajalo do vmešavanja različnih političnih figur. Kdo so bili slednji, je precej dobro znano.

DARJA KAPŠ: Ste v dvobojih za naslov svetovnega prvaka kdaj imeli občutek, da ne predstavljate zgolj sami sebe, pač pa tudi državo, v kateri živite, in njene vrednote?

ANATOLIJ KARPOV: Da. Obstaja veliko pritiskov z različnih strani, zato je najbolj pomembno, da se med igranjem o vsem tem ne razmišlja.

DARJA KAPŠ: S svojimi vprašanji se s političnih tem vračam nazaj na bolj šahovske. Zakaj menite, da je Rusija v zadnjem obdobju izgubila svojo dominantno vlogo na svetovnem šahovskem prizorišču. Odraz tega so med drugim tudi Šahovske olimpijade, prestižna ekipna

tekmovanja, kjer je ruska ekipa vedno glavni favorit za zmago, a njihov zadnji olimpijski naslov sega precej daleč nazaj, v leto 2002. Kakšni so razlogi za takšno stanje?

ANATOLIJ KARPOV: V času Gorbačova in v prvem obdobju ruske samostojnosti je bilo izgubljenega precej časa, po mojem mnenju kakšnih dvajset let. Sistem, ki je bil postavljen, se je zrušil in se sedaj postavlja znova. Pri tem govorimo o sistemu mladinskih tekmovanj in treningov. V povezavi s slednjim je znano dejstvo, da smo izgubili ogromno dobrih trenerjev, ki so odšli v tujino. To je velik problem in dvajset izgubljenih let, o katerih sem govoril, predstavlja dve (šahovski) generaciji.

Priloga C: Vprašanja za islandskega vele mojstra Fridrika Olafssona

Darja Kapš <darjakaps@gmail.com>

02. avgust 2016 16:17

Za: fridrikol@simnet.is

Dear Mr Fridrik Olafsson,

My name is Darja Kapš and I am Slovenian wGM and ambassador of chess.

I am writing a master thesis on the subject of chess as a political propaganda.

In my work I study the match for the world title in 1972 in Iceland, between Boris Spassky and Bobby Fischer, with the aim to check whether the match was "exploited" by the media for the propaganda of two political competitors, superpowers: the United States and the Soviet Union. And: Was the political part of the Cold War, in fact transferred to the chessboard? Since you were there in 1972 and you are later FIDE President I would like to ask you few things - answers will be used exclusively for the purpose of a thesis.

I need answers until mid-August, because I want finish my work in September.

Can you please comment the match between Fischer - Spassky in 1972:

1. Do you think USA "exploited" the match by the media for their own propaganda of the political system and American values?

2. Did the US media the victory of Bobby Fischer portrayed as a US victory over the Soviet Union?

3. Do you agree with the metaphor that the Cold War between the Soviet Union and the United States transferred to the chessboard (both superpowers were in a period of matches: who will first conquer the universe, who is better armed, who has more allies in the world, who is better in sport, etc.)?

Dear Mr Olafsson,

sincere and from the heart, I thank you for your help in answering my questions.

All the best,

Darja Kaps (Slovenia)

darjakaps@gmail.com

00386 31 321 518

fridrikol@simnet.is <fridrikol@simnet.is>

18. september 2016 00:08

Za: Darja Kapš <darjakaps@gmail.com>

Dear Darja Kaps,

Very sorry I could not reply earlier, I was travelling inland and out of reach.

Darja Kapš <darjakaps@gmail.com>

18. september 2016 09:18

Za: fridrikol@simnet.is

Dear Mr. Olafsson,

I am still very interested for your answers if possible. Thank you, Darja Kaps from Slovenia

Priloga Č: Zapis razgovorov z Williamom Lombardyem, trenerjem Roberta Fischerja

Intervju – William Lombardy (11. november 2016, Union Square Park, New York City)

DARJA KAPŠ: Kako je prišlo do sodelovanja med vami in Fischerjem?

WILLIAM LOMBARDY: Bobbyja sem prvič srečal, ko je imel enajst let in pol. Spomnim se njegove nadvse prepričljive izjave, da hoče postati svetovni šahovski prvak. To me je povsem šokiralo in verjel sem mu. Kot njegov prijatelj in zaupnik sem se čutil dolžnega storiti vse, kar je v moji moči, da se sanje mladega igralca uresničijo.

DARJA KAPŠ: Med vama je le šest let starostne razlike. Kako so torej potekali vajini treningi?

WILLIAM LOMBARDY: Imela sva vrsto dolgih šahovskih srečanj, kjer sva preprosto igrala kvalitetne partije in jih analizirala. Koristne so bile tudi moje izkušnje (čeprav sem bil tudi sam mlad), ki sem jih prenašal nanj. Je pa dejstvo, da je Bobby sam opravil večino dela, ker je bil neverjeten garač. Ni imel težav ure in ure študirati šah. Ni bil kot drugi, leni šahisti. Moja naloga je bila, da sem ga usmerjal. Svetoval sem mu, katero literaturo naj preuči in to je brez omahovanja tudi storil.

DARJA KAPŠ: Kakšen je bil vajin odnos?

WILLIAM LOMBARDY: Bobbyja sem imel za svojega mlajšega brata. Vrsto let sem bil prostovoljno njegov trener. Tudi leta 1958 v Portorožu, ko je v starosti 15 let postal najmlajši vele mojster vseh časov. Bil sem tudi njegov sekundant na Islandiji, v času dvoboja za naslov svetovnega prvaka. Žal so se najine poti leta 1973 razšle zaradi nesporazuma. Moram pa reči, da je tudi zaradi mene postal svetovni prvak, saj sem mu nudil psihološko podporo in ga prepričal, da je sploh nadaljeval z mečem.

DARJA KAPŠ: Kako vam je to uspelo?

WILLIAM LOMBARDY: Zelo dobro sem poznal njegov karakter in natanko sem vedel, kako razmišlja. Potreboval je le pravi motiv. Po prvi izgubljeni tekmi in drugi izgubljeni brez boja ter psihološkimi pritiski okolice, sem mu dejal: »Bobby, bolje je loviti kot biti plen. Začni z

ničle in ga ulovi.« Nobenih drugih spodbud ni potreboval v smislu, da igra za domovino ali proti sovražnim Sovjetom. Potreboval je le pravi športni motiv, saj si je želel zmagovati.

DARJA KAPŠ: Kako je mogoče, da vele mojster takšnega kova kot je bil Fischer, naredi tako grob spregled v prvi partiji dvoboja za naslov svetovnega prvaka na Islandiji?

WILLIAM LOMBARDY: Večina meni, da je Fischer prvo partijo proti Spaskemu v Reykjaviku izgubil zaradi spregleda (Lh2). Ni šlo za spregled, temveč za zadnji mogoč poizkus igre na zmago v sicer izenačeni poziciji. Nikoli v svoji bogati šahovski karieri nisem spoznal igralca, ki bi od prve poteze naprej želel tekmeca premagati za vsako ceno, tako kot je to počel Fischer. Njegova želja po zmagi in neverjetna energija, ki jo je ob tem izžareval, je plašila nasprotnike in navdihovala gledalce. Fischerjevo šahovsko karizmo in željo po zmagi pogrešam pri vseh nadaljnjih svetovnih prvakih.

DARJA KAPŠ: Kdo je po vašem mnenju najboljši svetovni šahovski prvak vseh časov?

WILLIAM LOMBARDY: Kot sem že dejal, pri vseh svetovnih prvakih pogrešam prav to neverjetno borbenost in željo po zmagi do zadnjih moči in skrajnosti. Spremljal sem praktično vse dvoboje za naslov svetovnega prvaka po letu 1972 in tisti je bil res najboljši. Saj imajo vsi prvaki veliko znanja in zanimiv slog igre, a pomembna je tudi igralčeva karizma. V tem pogledu je bil Fischer nedvomno najboljši.

DARJA KAPŠ: Naj vas vprašam kar neposredno. Je bil Fischer po vašem mnenju res bolan oziroma nor?

WILLIAM LOMBARDY: Fischer nikakor ni bil nor ali bolan. Bil je le zelo iskren, neposreden in načelen. Povejte mi, kaj je lahko s temi njegovimi vrlinami narobe. Fischer je ostal zvest sam sebi, kar pa očitno ni ustrezalo okolici in nekaterim posameznikom, ki so zlorabili njegovo zaupanje ter ga nenazadnje izdali.

PRILOGA E: SLIKOVNA GRADIVA

Slika E1: Avtorica po razgovoru z Williamom Lombardyem (New York, november 2016).

Vir: osebni arhiv

Slika E2: Šahovski klub »Marshall Chess Club« (New York, november 2016).

Vir: osebni arhiv

Slika E3: Avtorica skupaj z Anatolijem Karpovim po intervjuju in v družbi velemejstra Luke Leniča (Ljubljana, september 2016).

Vir: Luka Rifelj

Slika E4: Osrednji ruski šahovski klub in muzej (Moskva, februar 2017)

Vir: osebni arhiv